

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

БІЛЕКА АЛІНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 349.422.2 (477)

**ЛОКАЛЬНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ**

12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Заставська Лариса Павлівна
кандидат юридичних наук,
доцент

Запоріжжя – 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ЛОКАЛЬНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ, ЇХ ВИДИ І ФОРМИ	17
1.1. Загальна характеристика локальних нормативно-правових актів.....	17
1.2. Роль локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів як джерел аграрного права.....	53
1.3. Види і форми локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів	78
Висновки до розділу 1	93
РОЗДІЛ 2. СТАТУТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КООПЕРАТИВУ ЯК ЙОГО ОСНОВНИЙ ЛОКАЛЬНИЙ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ	100
2.1. Поняття та юридична природа Статуту сільськогосподарського кооперативу	100
2.2. Статути сільськогосподарського виробничого кооперативу та сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу: теоретичні та практичні засади	109
Висновки до розділу 2	126
РОЗДІЛ 3. ПРАВИЛА ВНУТРІШНЬОГО РОЗПОРЯДКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КООПЕРАТИВУ ЯК ЛОКАЛЬНИЙ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ.....	128
3.1.Поняття та юридична природа Правил внутрішнього розпорядку сільськогосподарського кооперативу	128
3.2. Правила внутрішнього розпорядку сільськогосподарських виробничих кооперативів та сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як локальний нормативно-правовий акт	131
Висновки до розділу 3	149
ВИСНОВКИ	150
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	155
ДОДАТКИ	195

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ЛПР – Локальне правове регулювання

ЛНП – Локальні норми права

ЛНПА – Локальні нормативно-правові акти

АПК – Агропромисловий комплекс

СГК – Сільськогосподарський кооператив

СГВК – Сільськогосподарський виробничий кооператив

СГОК – Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив

ПВР – Правила внутрішнього розпорядку

ЦКУ – Цивільний кодекс України

ГКУ – Господарський кодекс України

ЗКУ – Земельний кодекс України

ЗУ – Закон України

ВСТУП

Актуальність теми. Побудова відкритого демократичного суспільства, зміцнення державності України, забезпечення продовольчої безпеки держави як невід’ємної складової національної безпеки неможливі без реформування аграрного сектора економіки України. Необхідність формування соціально орієнтованої багатовекторної ринкової економіки в Україні зумовила виникнення ряду пріоритетних напрямів державної аграрної політики, одним із яких є подальша реалізація земельної та аграрної реформ, покращення методів господарювання тощо.

Важливим правовим засобом належного здійснення заходів з реформування суспільних відносин в аграрному секторі економіки є науково обґрунтована, взаємоузгоджена система аграрного та пов’язаного з ним законодавства України. Останнє повинно відігравати роль не лише в регулюванні існуючих суспільних аграрних відносин, а й у побудові стратегії розвитку економіки України в цілому та сільського господарства зокрема на нових соціально орієнтованих засадах. Сучасне аграрне законодавство України повинно сприяти демократизації управління сільським господарством. Одним із проявів цих процесів є розширення ролі та значення локальних нормативно-правових актів як джерел аграрного права.

Удосконалення аграрного законодавства України передбачає розширення сфер правового регулювання аграрних ринкових відносин, а також забезпечення їх розвитку, збалансування інтересів держави та сільськогосподарських товаровиробників, збагачення аграрно-підприємницьких відносин та організаційно-правових форм їх реалізації. Що стосується проблеми удосконалення аграрного кооперативного законодавства, то вони певною мірою торкаються не менш важливого питання про перспективи

розвитку або існування взагалі кооперативного сектора у сільському господарстві України, особливо виробничої кооперації.

Сільськогосподарська кооперація займає особливе місце у вирішенні завдань захисту селян як учасників аграрно-кооперативних відносин в умовах жорсткої конкуренції та неналежної підтримки з боку держави. Загальновідомо, що у високорозвинутих країнах, і передусім у країнах Західної Європи і Японії, кооперація розвинута досить широко, що зумовлено як історичними традиціями господарювання на кооперативних засадах, так і її ефективністю в умовах ринкових відносин, зважаючи на соціально-підприємницьку природу кооперативних відносин.

Проте, на жаль, правове становище сучасних сільськогосподарських кооперативів в Україні є недостатньо визначеним, незважаючи на прийняття спеціального Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та загально-кооперативного закону. Врегулювання окремих аспектів діяльності кооперативів нормами Цивільного та Господарського кодексів все ж не ліквідує повністю законодавчі прогалини щодо становища сільськогосподарських кооперативів, особливо обслуговуючих. А це зумовлює необхідність застосування переваг локального правового регулювання у закріпленні становища сільськогосподарських кооперативів, врахуванні особливостей внутрішньокооперативних відносин у конкретному сільськогосподарському кооперативі. Центральна роль у цьому, без сумніву, належить Статуту як «конституції» цих юридичних осіб та Правилам внутрішнього розпорядку.

За умов побудови демократичної соціальної правової держави та переходу до ринкових економічних засад господарювання в Україні, суттєво змінюється співвідношення між централізованим та децентралізованим правовим регулюванням відносин у сільськогосподарських кооперативах.

Принцип субсидіарності набуває все більшого значення в конкретизації прав членів сільськогосподарського кооперативу. Держава має захищати права членів сільськогосподарських кооперативів не лише методом безпосередньої

правової централізованої регламентації, а й шляхом посилення внутрішніх правових засобів захисту прав громадян з використанням локальних правових норм.

Наукові основи кооперації створювали і розвивали багато поколінь учених і практиків різних країн: Ф. Оуен, Ш. Фурье, М. Чернишевський, Ф. Райфайзен, М. Туган-Барановський, В. Тотоміанц, О. Анциферов, С. Бородаєвський, М. Левитський, Б. Мартос, К. Мацієвич та інші науковці, які з'ясували сутність, економічну і правову природу кооперативних організацій. Подальшого розвитку кооперативні ідеї здобули у працях А. Енгельгардта та Н. Кондратьєва, А. Советова, І. Стебута, А. Єрмолова та А. Чаянова. Еволюцію української кооперації – від першоджерел і до середини ХХ ст. – глибоко проаналізовано у фундаментальній монографічній праці І. Витановича, історико-теоретичним аспектам української сільськогосподарської кооперації присвячено монографію В. Марочка.

Інтерес до проблематики сільськогосподарської кооперації у правовому аспекті спостерігається і серед науковців України. Ця тема плідно розвинута відомими вченими-фахівцями у галузі аграрного, земельного та кооперативного права: В. Семчиком, Н. Титовою, М. Шульгою, Ю. Шемшученком, В. Янчуком, О. Погрібним, Ю. Вовком, В. Носіком, В. Уркевичем, С. Василюком, В. Янчуком, В. Кодавбовичем, П. Кулиничем, М. Мацьком, О. Пащенко, Б. Поляковим, А. Римаруком, О. Соніним, Т. Проценко, В. Федоровичем, Я. Гаєцькою-Колотило, О. Вівчаренко, В. Гайворонським, В. Гуревським, В. Жушманом, І. Каракашем, О. Гафуровою та іншими українськими вченими.

Економічну сутність кооперативів, у тому числі й сільськогосподарських, проблеми їх становлення та розвитку в Україні досліджували: В. Зіновчук, П. Саблук, В. Гончаренко, В. Юрчишин, Ю. Лузан, Л. Молдован, Ф. Горбонос, А. Крисальний, М. Малік, М. Михалюк, Т. Чорнопищук, О. Онищенко, В. Проценко та ін.

Значний науковий інтерес до проблем сільськогосподарської кооперації виявляють науковці-правники Російської Федерації та інших країн СНД. Ця тема досліджена Т. Абовою, А. Акежановим, З. Беляєвою, О. Івановим, М. Козирем, Г. Бистровим, І. Казьмінім, О. Галіновською, В. Дем'яненко, Ш. Ісмаїловим, Н. Дорофєєвою, І. Кузьмич, О. Мініною, Л. Островським, Е. Павловою, Л. Сироватською, Б. Поляковим, М. Сторожевим та ін.

Наукову цінність мають праці представників науки кооперативного права зарубіжних країн, зокрема Дж. Баарди, Д. Бартона, Д. Гоффа, Д. Інгелсбі, Г. Мюнкнера, М. Шаарса та інших, присвячені кооперації.

Для розкриття теми роботи, безумовно, непересічне значення мають наукові здобутки українських та російських учених-правників у галузі трудового права: Р. Кондратьєва, П. Пилипенка, В. Прокопенка, Н. Болотіної, І. Зуба, Б. Стичинського, Г. Чанишевої, В. Ротаня, В. Єрьоменко, В. Тарасової, С. Архіпова, Л. Антонової, Т. Кашаніної, А. Шугаєва та ін.

Важливу теоретичну основу становлять праці таких видатних правознавців у галузі цивільного та господарського права, як: А. Камінка, І. Тарасов, Г. Шершеневич, С. Братусь, О. Йоффе, О. Красавчиков, Ю. Толстой, В. Белов, О. Дзера, О. Вінник, Я. Гританс, В. Долинська, О. Кібенко, І. Красько, І. Кучеренко, В. Луць, Р. Майданик, Н. Пахомова, Н. Саніахметова, І. Спасибо-Фатєєва, Є. Харитонова, І. Шиткіна, В. Щербина, О. Щербина та ін.

Проте наукові інтереси вітчизняних і зарубіжних науковців переважно зосереджувались на дослідженні правового становища сільськогосподарських кооперативів, з'ясуванні окремих аспектів їх організації та діяльності тощо. Аналіз же юридичної природи локального регулювання відносин у сільськогосподарських кооперативах досі залишається достатньо теоретично не вирішеною проблемою у сучасній українській та зарубіжній аграрно-правовій думці. Хоча свого часу ідея локального нормативно-правового регулювання активно розвивалась представниками науки колгоспного, а згодом сільськогосподарського та трудового права.

Цим питанням присвячувались дисертаційні та монографічні праці, зокрема, кандидатська дисертація професора Г. Бистрова [36], у якій досліджувались локальні нормативно-правові акти колгоспів. Дослідженню Примірних правил внутрішнього розпорядку колгоспу присвячені праці професора О. Іванова [94]. С. Василюк зосередив свою увагу на вивченні основних теоретичних і практичних питань правового регулювання внутрішнього розпорядку у колгоспах [39].

Окремі аспекти локального правового регулювання, а саме Статутів сільськогосподарських кооперативів, висвітлені у кандидатській дисертації та монографії В. Федоровича [297]. В. Уркевич у своєму дисертаційному дослідженні та ряді публікацій також аналізує зміст локальних нормативно-правових актів, що регулюють майнові відносини у сільськогосподарському кооперативі [291–294].

У дисертаційному дослідженні російського науковця А. Шугаєва на тему «Правове регулювання праці в кооперативах: проблеми теорії і практики» зроблено пропозицію перенести положення законодавства про працю не лише на найманих, а й на «працюючих членів кооперативу», що, на його думку, засвідчує позитивну тенденцію до розвитку законодавства у закріпленні трудових прав членів сільськогосподарських кооперативів. Проте, зазначена пропозиція загалом не отримала підтримки науковців у галузі аграрного та кооперативного права, оскільки не має під собою обґрунтованих підстав, адже мова йде про відносини юридично іншої природи (членські відносини).

Найповніше зміст членських відносин розкривається шляхом їх локального правового регулювання з урахуванням специфіки аграрно-кооперативного спрямування. Водночас належне локальне правове регулювання кооперативних відносин неможливе без з'ясування самої сутності і природи такого регулювання, потреби в ньому та його особливостей, місця локальних кооперативних норм і локальних кооперативних актів серед інших норм права.

Ці питання здебільшого були предметом дослідження фахівців у галузі теорії права без урахування їх галузевої належності. Зокрема, у дисертаційній роботі М. Томашевської на тему «Корпоративні акти в системі джерел права України» обґрунтовано концепцію корпоративного акта як особливої форми права, що включає визначення суті, місця, ролі та значення корпоративних актів у загальній системі джерел права України; проведено комплексний аналіз теоретичних та практичних проблем створення, прийняття і реалізації корпоративних актів і корпоративних норм тощо. Однак ця робота залишає поза межами дослідження такі вкрай актуальні проблеми, як змістовна наповненість корпоративних нормативно-правових актів з урахуванням організаційно-правової форми юридичних осіб тощо.

У 2009 р. у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого О. Тичковою захищена кандидатська дисертація за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право на тему «Локальні корпоративні норми у цивільно-правовому регулюванні». Проте в роботі численні проблеми локального кооперативного регулювання саме у сільськогосподарських кооперативах залишаються нерозглянутими, а тому потребують дослідження з позицій саме галузевої науки аграрного та кооперативного права, без чого їх прикладне значення дещо втрачається.

На сьогодні у дослідженні локальних нормативно-правових актів та локального нормативно-правового регулювання загалом залишається цілий пласт проблем як теоретичного, так і прикладного значення. Подальша перспектива досліджень у цій площині вимагає системного галузевого аналізу локальних нормативно-правових актів, у тому числі й локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів, які є одними з найбільш поширених та перспективних організаційно-правових форм господарювання у сільському господарстві України та зарубіжних країн.

Особливої актуальності в сучасних умовах формування ринкової

організаційної структури сільського господарства набувають проблеми розробки загальної теорії локального правового регулювання аграрних кооперативних відносин, які поступово стають значно ширшою, аніж трудові відносини, сферою регулювання локальних норм права.

В Україні комплексне дослідження локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів на дисертаційному рівні проведено вперше.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати, теоретичні положення та висновки дисертації одержано в межах науково-дослідної теми Класичного приватного університету «Планування, прогнозування та державне регулювання мікро- та макроекономічних процесів» (номер державної реєстрації 0102U003195). Особисто здобувачем досліджувався розвиток сучасного локального нормативно-правового регулювання в сільськогосподарських кооперативах у процесі переходу до ринкових відносин.

Мета й завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у проведенні науково-теоретичного аналізу змісту локального правового регулювання внутрішньокооперативних відносин у сільськогосподарських кооперативах, з'ясуванні його особливостей, аналізі локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів різних типів; формулюванні наукових висновків і обґрунтуванні конкретних пропозицій, що стосуються вдосконалення локального аграрно-кооперативного законодавства України на підставі вивчення аграрного і кооперативного законодавства України, Російської Федерації, Республіки Білорусь.

Реалізація мети передбачає вирішення таких *завдань*:

- дослідити вплив ринкових відносин в економіці України на розвиток локального правового регулювання у сільськогосподарських кооперативах;
- здійснити теоретичне дослідження поняття і особливостей локальних нормативно-правових актів, їх видів і форм;

- з'ясувати поняття та юридичну природу локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів, виділити їх особливості;
- проаналізувати види і форми локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів;
- з'ясувати поняття та юридичну природу основних локальних нормативно-правових актів сільськогосподарського кооперативу – Статуту та Правил внутрішнього розпорядку;
- виокремити спільне та особливе у правовому становищі окремих типів сільськогосподарських кооперативів, а відповідно, і в їх локальних нормативно-правових актах;
- проаналізувати чинне законодавство України у сфері регулювання аграрних кооперативних відносин, виявити шляхи його подальшого вдосконалення, зробити загальні висновки з проблеми дослідження та внести конкретні пропозиції щодо вдосконалення локального нормативно-правового регулювання у сільськогосподарських кооперативах України в умовах становлення ринкової економіки.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, врегульовані нормами аграрного кооперативного права, зокрема, й локальними, що зумовлюють сутність сільськогосподарської кооперації та її організаційно-правових форм у сучасних економічних умовах, особливості внутрішньокооперативних зв'язків тощо.

Предмет дослідження – законодавство України про сільськогосподарську кооперацію, теоретичні наукові праці, що стосуються сільськогосподарської кооперації, аграрне кооперативне законодавство зарубіжних країн, локальні нормативно-правові акти окремих сільськогосподарських кооперативів та практика функціонування останніх в Україні.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано дві групи методів наукового пізнання: загальнонаукові (історичний, діалектичний, метод

системного аналізу, формально-логічний, структурно-функціональний, комплексний) та спеціальні методи дослідження (порівняльно-правовий, метод тлумачення правових норм).

За допомогою діалектичного методу досліджувався розвиток наукових поглядів на поняття «локального правового регулювання» (підрозділ 1.1), «локальної норми права» (підрозділи 1.1, 1.2), «локального нормативно-правового акта» (підрозділи 1.1, 1.2), «сільськогосподарської кооперації» (підрозділ 1.2), «сільськогосподарського кооперативу» (підрозділ 1.2) тощо. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні розглядаються у взаємозв'язку з історичними умовами, у яких вони існували (розділ 2). Застосування методу системного аналізу дало змогу визначити місце і роль сільськогосподарських кооперативів та їх об'єднань серед інших організаційно-правових форм господарювання (підрозділи 1.2, 1.3). Шляхом аналізу та синтезу було досліджено теоретичні й практичні положення про сільськогосподарську кооперацію та локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських кооперативів (підрозділ 1.2, розділи 2, 3). За допомогою порівняльно-правового методу було проаналізовано міжнародні принципи кооперації, кооперативне законодавство зарубіжних країн, що дало можливість сформулювати пропозиції щодо запозичення окремих його норм у вітчизняну законодавчу систему (розділи 1, 2, 3). Для виявлення відповідності норм права суспільним відносинам застосовувався метод тлумачення правових норм (розділи 2, 3).

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України; Земельний, Цивільний, Господарський кодекси України та інші нормативно-правові акти, що входять до загального чи галузевого законодавства і тією чи іншою мірою регламентують особливості становища сільськогосподарських кооперативів.

Особливу увагу приділено аналізу норм сучасної системи кооперативного законодавства України, зокрема, законам України: «Про кооперацію», «Про

сільськогосподарську кооперацію».

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

уперше:

- комплексно обґрунтовано необхідність розглядати поняття локального нормативно-правового регулювання у вузькому та широкому значенні;
- запропоновано та сформульовано авторське бачення концептуально нового підходу до локального нормативно-правового регулювання відносин у сільськогосподарських кооперативах з виокремленням його напрямів розвитку;
- висловлено пропозиції щодо необхідності прийняття Взірцевого (Примірного) статуту сільськогосподарського виробничого кооперативу, Взірцевих (Примірних) правил внутрішнього розпорядку сільськогосподарських виробничих кооперативів та Взірцевих (Примірних) правил внутрішнього розпорядку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- зроблено висновок, що локальна аграрно-кооперативна правотворчість у сучасних умовах фактично відіграє роль методу правового регулювання, завдяки якому долаються прогалини у законодавчому централізованому регулюванні аграрно-кооперативних відносин;

удосконалено:

- існуючі наукові погляди на понятійно-категорійний апарат, зокрема: локальне правове регулювання, локальні норми права, локальний нормативно-правовий акт, систему локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів;
- наповнення та конкретизацію змісту локальних нормативно-правових актів з акцентуванням на правах членів сільськогосподарських кооперативів;

набули подальшого розвитку:

- науковий погляд на визнання пріоритетного значення сільськогосподарської кооперації в Україні серед інших видів кооперації;
- питання класифікації системи аграрно-кооперативного законодавства

України;

- наукова позиція щодо розвитку аграрного законодавства та особливої ролі в цьому процесі аграрно-кооперативних локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів, зокрема Статутів та Правил внутрішнього розпорядку;

- аргументація позиції про те, що поєднання централізації та децентралізації у правовому регулюванні притаманні не лише і не стільки трудовому праву, а в сучасних умовах навіть більшою мірою аграрному й кооперативному праву.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що одержані висновки дають можливість обґрунтувати нові концептуальні підходи до вирішення теоретичних проблем організаційно-правових форм сільськогосподарської кооперації; створюють теоретичну основу для вдосконалення чинного законодавства України про кооперацію, прийняття Взірцевих (Примірних) статутів різних сільськогосподарських кооперативів тощо. Положення дисертації та публікації з проблематики дослідження можуть бути корисними при розробці навчальних посібників і методичних матеріалів, при проведенні лекцій та семінарських занять з навчальних курсів аграрного й кооперативного права, науково-дослідній роботі, а також у практичній діяльності при створенні, функціонуванні та ліквідації сільськогосподарських кооперативів в Україні, оформленні внутрішньокооперативних відносин.

Одержані результати дослідження становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес у:

- науково-дослідній сфері – основні положення та висновки дисертації можуть бути основою для подальших досліджень внутрішньокооперативних відносин, їх локального правового забезпечення та закріплення статусу сільськогосподарських кооперативів загалом;

- правотворчості – висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть бути використані для підготовки й удосконалення ряду

законодавчих актів з питань регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів;

– правозастосовній діяльності – використання одержаних результатів дасть змогу на науковій правовій основі організовувати діяльність сільськогосподарських кооперативів (довідка про впровадження в діяльність сільськогосподарського виробничого кооперативу «Вільнянськ» Вільнянського району Запорізької області № 24 від 01.10.2010 р.);

– навчальному процесі – результати можуть бути використані під час викладання навчальних дисциплін: «Аграрне право», «Кооперативне право», «Земельне право» (довідка про впровадження № 13-10 від 01.10.2010 р.).

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації положення, які становлять новизну дослідження, розроблені здобувачем самостійно. Наукові ідеї та розробки, що належать авторам опублікованих праць, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційної роботи доповідались та обговорювались на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференціях, зокрема: «Сучасні проблеми розвитку економіки агропромислового комплексу: соціально-економічні та правові аспекти» (м. Запоріжжя, 2000 р.); «Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання» (м. Запоріжжя, 2000 р.); «Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання» (м. Харків, 2001 р.); «Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття» (м. Київ, 2001 р.), «Актуальні проблеми державного управління і місцевого самоврядування» (м. Запоріжжя, 2002 р.); «Динаміка наукових досліджень 2003» (м. Дніпропетровськ, Одеса, Львів, 2003 р.); «Наука і освіта «2004» (м. Дніпропетровськ, 2004 р.); «Динаміка наукових досліджень «2004» (м. Дніпропетровськ, 2004 р.); «Екологічне законодавство України: стан та перспективи розвитку» (м. Харків, 2007 р.); «Свобода особистості:

філософсько-правове розуміння та механізм забезпечення» (м. Запоріжжя, 2008 р.); «Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної безпеки, використання та охорони природних ресурсів» (м. Харків, 2009 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 13 наукових праць загальним обсягом 3,8 д. а., з них: одна монографія, 4 статті у наукових фахових виданнях, 3 статті в інших виданнях, 5 – матеріали науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 194 сторінки, список використаних джерел (429 найменувань) займає 40 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ ЛОКАЛЬНИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ, ЇХ ВИДИ І ФОРМИ

1.1. Загальна характеристика локальних нормативно-правових актів

Правове становище сучасних сільськогосподарських кооперативів в Україні, незважаючи на прийняття спеціального Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» та загального Закону «Про кооперацію», залишається недостатньо врегульованим, що створює перспективи розвитку локального правового регулювання діяльності у сільськогосподарських кооперативах.

При цьому перспективи розвитку аграрно-кооперативного законодавства, у тому числі й локального, безпосередньо залежать від перспективності та ефективності таких суб'єктів аграрного господарювання, як сільськогосподарські кооперативи. Більшість учених схиляється до думки, що саме сільськогосподарські кооперативи є найбільш адаптованою для селянства формою господарювання [42, с. 86; 47, с. 37; 114, с. 23; 133, с. 91; 168, с. 56–65; 228, с. 283], інші наполягають, що товариства з обмеженою відповідальністю, відкриті, закриті акціонерні товариства, виробничі кооперативи є перехідними структурами та мають бути реорганізовані [81, с. 5]. Погоджуємось, що господарські товариства не повинні становити основу організаційної структури сільського господарства України, проте важлива роль та ефективність сільськогосподарських виробничих кооперативів доведена практикою їх функціонування не лише в Україні, а й у цивілізованих країнах з високоорганізованою ринковою економікою, зокрема в Німеччині.

Поняття сільськогосподарського виробничого кооперативу визначено у спеціальному Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», проте сумнівно, чи доцільно його брати за основу наукового розуміння та бачення, враховуючи певні законодавчі вади його дефініції. Родове поняття виробничого кооперативу наведено у Цивільному [333] та Господарському кодексах України [334], а також у загальному Законі України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р. [346].

На нашу думку, найбільш повно поняття виробничого кооперативу визначено Законом України «Про кооперацію»: це кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку (ст. 2 Закону). Отже, виробничий кооператив є складовою кооперативного сектора економіки, який у літературі визначається як особливий соціальний сектор економіки, що відрізняється від державного й приватного.

Цивільний та Господарський кодекси України містять окремі положення щодо статусу виробничих кооперативів, які не узгоджуються між собою.

Господарський кодекс України у ч. 5 ст. 63 [334] розглядає виробничі кооперативи як корпоративні підприємства та виділяє такі загальні риси: утворення двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), дія на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Об'єднання у Господарському кодексі України виробничих кооперативів та господарських товариств в одну групу корпоративних підприємств, на наш погляд, є неправомірним, оскільки ці суб'єкти господарювання утворюються та діють на різних засадах, тож не можуть ототожнюватись. Для господарських

товариств метою створення є отримання прибутку і, відповідно, всі внутрішні відносини цьому підпорядковані, а створення виробничих кооперативів має на меті, у першу чергу, задоволення матеріальних та інших потреб своїх членів, вирішення певних їх соціальних проблем: працевлаштування членів, створення умов для підвищення кваліфікації, навчання тощо. Тож слід розрізняти підприємства корпоративного та кооперативного типу, враховуючи особливості їх правового становища. До корпоративних підприємств належать господарські товариства, а до кооперативних – виробничі кооперативи.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. [350] є спеціалізованим важливим Законом, проте при всій його значущості для регламентації сільськогосподарських кооперативних відносин він має ряд істотних недоглядів (особливо стосовно регулювання земельних відносин, забезпечення прав членів кооперативу тощо).

Із зазначеними обставинами пов'язана проблема нового ставлення до локального правового регулювання відносин у сільськогосподарських кооперативах та значного підвищення ролі їх локальних нормативно-правових актів (насамперед, їх Статутів). Зокрема, професори Г. Бистров та М. Козирь справедливо зазначають: «В умовах ринкових відносин підвищується роль локальних нормативних актів, які забезпечують реальне здійснення сільськогосподарськими кооперативами, акціонерними товариствами, державними сільськогосподарськими підприємствами свободи аграрного підприємництва, зокрема права вільного розпорядження своїм майном. Взаємозв'язок демократичних принципів управління сільськогосподарськими комерційними організаціями і саморегулювання виражається в локальних нормативних актах як джерелах аграрного права. Аграрна реформа відкрила нові можливості для підвищення ролі та значення локальних нормативних актів» [9, с. 70–71].

Істотно змінюється за умов побудови демократичної соціальної правової держави та переходу до ринкових економічних засад розвитку співвідношення

між централізованим та децентралізованим правовим регулювання суспільних відносин. Принцип субсидіарності набуває все більшого значення в конкретизації прав громадян. Держава має захищати їх права не лише методом безпосередньої правової централізованої регламентації, а й через посилення внутрішніх правових засобів захисту прав громадян з використанням локальних правових норм.

Проблеми централізації та децентралізації правової регламентації з огляду на роль закону у системі нормативно-правових актів пов'язані сьогодні, передусім, з реалізацією тенденції демократизації та розширення свободи розсуду самих суб'єктів правових відносин (як громадян, так і юридичних осіб) у політичному, економічному, соціальному та культурному житті, що притаманно сучасному періоду розвитку України.

Сучасний етап демократизації суспільства дає змогу відійти від всеохоплюючого, всеосяжного централізованого правового регулювання, яке проникає в усі сфери суспільного життя.

На необхідність правильного, науково обґрунтованого обмеження централізованого правового регулювання в інтересах стимулювання виробничого процесу на місцях справедливо звертала свого часу увагу Р. Халфіна, зазначаючи: «Учасник відносин може повністю погоджуватись з приписом і вкласти свою ініціативу у виконання обов'язку. Але не можна не враховувати такий момент: учасник відносин відповідає за виконання рішення, але не за саме рішення. У цьому полягає певна внутрішня межа деталізації регулювання. Якщо на рівні учасників відносин є більш повна інформація для прийняття рішення, то доцільно приписувати рішення не згори, а надати його самому учаснику» [300, с. 107].

Видається слушною позиція С. Поленіної, яка зазначає, що верховенство закону у системі нормативно-правових актів абсолютно не передбачає регулювання максимально широкого кола суспільних відносин саме законами як актами найвищої юридичної сили. Навпаки, справжнє верховенство закону

буде досягнуто лише у тому випадку, якщо закон буде регулювати найважливіші суспільні відносини, залишаючи вирішення значної частини інших питань на розсуд суб'єктів конкретних правових відносин [189, с. 65].

На саморегуляцію, як особливу властивість права і законодавства, що притаманна їм як системним утворенням, звертає увагу і С. Кабишев, беручи до уваги, що децентралізація на рівні державних органів не змінює якісної природи державного правового регулювання, тоді як саморегуляція надає правовій регламентації поведінки людей якісно інших властивостей, надаючи суб'єктам більшої свободи [96, с. 9].

С. Поленіна, досліджуючи функції, які виконує саморегуляція у суспільстві, виділяє такі: сприяння забезпеченню єдності системи права і системи законодавства; поєднання загальних і приватних інтересів; здійснення правотворчої конкретизації; заповнення прогалин у праві тощо. І найголовніше: внутрішньоорганізаційні норми забезпечують гнучкість правового регулювання, пом'якшуючи основну суперечність права між необхідністю його динамізму і стабільності водночас, що і є безпосереднім виявом саморегуляції в праві [189, с. 65].

Отже, можна зробити висновок, що сучасний етап демократизації українського суспільства об'єктивно передбачає та створює умови для розширення сфери саморегуляції окремих сфер суспільних відносин.

Проте слід погодитись з думкою професора Т. Кашаніної, яка з цього приводу слушно зауважує, що розширення сфери саморегуляції не повинно «...змінювати якісної природи державного правового регулювання...» і, в першу чергу, видозмінювати верховенство закону в системі нормативно-правових актів [101].

Найбільший рівень централізації правового регулювання ми спостерігаємо в адміністративному та кримінальному законодавстві. Це насамперед пов'язано з тим, що суспільні відносини у сферах, що охоплюються адміністративним та кримінальним правом, вимагають детальної, жорсткої

регламентації. У цих галузях права застосовується імперативний метод правового регулювання, тобто норми, що відображають у категоричних приписах держави чітко окреслені дії, які виключають будь-які відхилення від вичерпного переліку прав і обов'язків суб'єктів, тобто прямо передбачають правила поведінки. Імперативне правове регулювання у зазначених галузях права не можна замінити диспозитивним.

Професор Р. Кондратьєв зауважує, що однією з особливостей економічних реформ, які проводяться в країні, є значне поглиблення децентралізації управління виробничими процесами і, як наслідок, подальший розвиток демократичних засад у правовому забезпеченні реформування економіки, що, зокрема, виявляється в розширенні сфери локально-нормативного правового регулювання [124, с. 3].

Проте, на нашу думку, при цьому слід мати на увазі, що це стосується переважно тих галузей права, які за своєю суттю здатні надавати їх суб'єктам можливості діяти на демократичних засадах, використовувати їх право та дієздатність.

Тією чи іншою мірою локально-нормативно правове регулювання зустрічається практично у всіх галузях права, норми яких діють відносно колективних суб'єктів:

- аграрні правовідносини (Статути господарюючих суб'єктів, Правила внутрішнього розпорядку, різноманітні Положення тощо);
- земельні правовідносини (Положення про надання землі в оренду тощо), трудові правовідносини (колективний договір, Правила внутрішнього розпорядку, посадові інструкції тощо);
- цивільні правовідносини (Положення про списання матеріальних цінностей, Положення про порядок ведення договірної, претензійної, позовної роботи тощо);
- житлові правовідносини (Положення про порядок розподілу житлової площі у житлово-будівельному кооперативі тощо).

Зауважимо, що це далеко не повний перелік сфер застосування локального правового регулювання.

У системі локальної (децентралізованої) правотворчості слід умовно розмежовувати такі її складники, як:

- 1) локальне правове регулювання;
- 2) локальні правові норми;
- 3) локальні нормативно-правові акти.

Проблеми локального правового регулювання є предметом досліджень багатьох українських і російських учених. До недавнього часу найбільш поширеною сферою функціонування локальних норм права, а відповідно, і локальних нормативно-правових актів були відносини, які регулює трудове право (законодавство). Тому піонерами у дослідженні локального правового регулювання слід визнати саме представників науки трудового права. Цим проблемам присвячено декілька монографій [22; 120; 123; 124], докторських [21; 101] та кандидатських [26; 27; 93; 96; 104; 212; 259] дисертацій, а також інші наукові публікації [25; 52; 57; 91; 99; 103; 122; 140; 141; 261; 326].

І досі в літературі поширеним є погляд, що локальна нормотворчість найбільш притаманна саме трудовим відносинам. Наприклад, в одній із наукових праць «Локальні норми права», яка побачила світ у 2001 р. і присвячена аналізу локальних норм права, професор Р. Кондратьєв зазначає: «Оскільки локальні норми права найчастіше застосовуються у сфері трудових відносин, то саме ці відносини для більшої наочності ми обрали для з'ясування питання про предмет локальних норм, що, звичайно, не виключає певних особливостей предмета локального регулювання в інших галузях права» [124, с. 9].

З цим важко погодитись, особливо, коли відбувається досить активний розвиток у сучасний період становлення ринкових відносин сільськогосподарських кооперативів, оскільки аграрна і земельна реформи у сільському господарстві України зумовлюють закономірного посилення ролі та

розширення змісту аграрних локальних нормативно-правових актів.

Проблеми загальної теорії локального правового регулювання аналізуються в працях таких науковців, як С. Алексєєв, Л. Антонова, С. Архипов, Р. Кондратьєв, а також у дисертаціях Т. Кашаніної, С. Кабишева, А. Шугаєва, В. Тарасової.

У науці колгоспного, аграрного, кооперативного, земельного права проблеми локального правового регулювання досліджені значно меншою мірою, ніж у науці трудового права. Хоча до цієї проблеми зверталися Т. Абовова, А. Шугаєв, М. Козирь, В. Семчик, Н. Титова, В. Янчук, М. Шульга, В. Федорович, Я. Гаєцька-Колотило, О. Гафурова та деякі інші автори.

У розробці юридичної природи актів внутрішньогосподарського управління колгоспів та теоретичних проблем сільськогосподарського законодавства істотний здобуток становить кандидатська дисертація Г. Бистрова [36], а також аналіз правового регулювання внутрішнього розпорядку в колгоспах, здійснений С. Василюком [39]. У своїй кандидатській дисертації істотну увагу локальному правовому регулюванню праці в державних агропромислових підприємствах і об'єднаннях приділив П. Пилипенко [186]. Визначенню локального правового регулювання аграрних відносин присвячена кандидатська дисертація Т. Іскужина [95].

Проаналізувавши наукові позиції щодо локального правового регулювання внутрішньогосподарських відносин, вважаємо за доцільне ще раз наголосити на необхідності чіткого розмежування таких понять, як «локальне правове регулювання», «локальні норми права» і «локальні нормативно-правові акти». Вони перебувають у системному взаємозв'язку, але водночас кожне з них має свій спеціальний зміст.

Поняття правового регулювання пов'язано з механізмом правової регламентації суспільних відносин, внаслідок чого забезпечується їх правова сутність. Професор С. Алексєєв виділяє декілька стадій цього процесу: формування та дії правових норм; виникнення прав та обов'язків; реалізація

прав та обов'язків; застосування права [16, с. 26]. Отже, загальне поняття правового регулювання своїм основним змістом і метою має прийняття та функціонування правових норм, у тому числі й локальних.

Правове регулювання можна визначити як державну діяльність щодо створення й підтримки необхідного правопорядку у країні, який базується на режимі законності. Ця діяльність здійснюється або безпосередньо державними органами, або за уповноваженням громадськими організаціями, трудовими колективами, адміністрацією підприємств за участю профспілкових комітетів, членами кооперативів (через їх органи управління).

Спеціалізоване вивчення локального правового регулювання як самостійної проблеми загальної теорії права здійснила Л. Антонова у монографії «Локальне правове регулювання (теоретичне дослідження)», що була опублікована в 1985 р., та у своїй докторській дисертації [21; 22]. Автором підкреслено, що локальне правове регулювання характеризується істотними особливостями, які стосуються суб'єктного складу, організаційно-правових форм, опосередкованих суспільних відносин, меж, у яких воно здійснюється тощо.

Між тим у зазначеній праці, маючи на меті загальнотеоретичне осмислення аспектів локального регулювання, автор проводить дослідження переважно з позицій трудового права, лише у вступі зазначаючи, що локальні норми зустрічаються і в інших галузях права. Хоч висновки та визначення Л. Антонової в основному орієнтовані на державне підприємство як головного, на її погляд, суб'єкта локальних норм, положення цієї монографічної праці, безумовно, мають вагомий вплив на подальше вивчення проблеми локального правового регулювання.

Слід зауважити, що у трактуванні поняття локального правового регулювання акумульовано всі погляди, що стосуються характеристики правового регулювання в цілому.

У науці радянського трудового права локальне правове регулювання

зазвичай ототожнювалось з нормотворчою діяльністю адміністрації підприємства, що здійснюється за участю профспілкового комітету. Так, В. Тарасова зазначає: «Локальне правове регулювання праці – нормотворча діяльність адміністрації підприємства, виробничого об'єднання (комбінату) та інших організацій, що здійснюється спільно (за узгодженням) з відповідним профспілковим комітетом, зі встановлення умов праці в цих організаціях. Необхідність такого регулювання випливає з відмінностей і специфіки організації праці на окремих підприємствах, в організаціях і об'єднаннях» [260, с. 197].

Слід особливо наголосити на тому, що не лише централізоване державне регулювання, а й локальне є складним процесом нормотворчості, але на різних рівнях. Тому їм характерні як спільні ознаки, що характеризують процес нормотворчості загалом, так і відмінні ознаки, що впливають із спеціального суб'єктного складу суб'єктів нормотворчості, сфери поширення тощо.

Правова норма лише тоді регулятивно впливає на суспільні відносини, коли вона має практичне застосування, реалізується в конкретних правовідносинах, спрямовує поведінку учасників відносин у потрібному напрямі, підкорює її встановленим нею правилам, стаючи ланкою у фундаменті правопорядку суспільства. У зв'язку з цим І. Каширін, Р. Кондратьєв та деякі інші автори включають до локального правового регулювання не лише нормотворчу, але й правозастосувальну діяльність. Так, І. Каширін до локального регулювання відносить також діяльність адміністрації підприємства «зі встановлення локальних норм права та видання актів застосування цих норм, покликаних регулювати відносини, які складаються на підприємствах у сфері суспільної організації праці» [104, с. 2–3], що здійснюється нею спільно (за погодженням) з профспілковим комітетом.

З правового цим, на нашу думку, слід погодитись, проте слід зауважити, що визначення поняття локального правового регулювання, сформульоване І. Каширіним, здається не досить повним, оскільки не містить відповіді на

запитання, чию волю виражають локальні норми, з якою метою здійснюється локальне правове регулювання. Автор у своєму визначенні вказує на адміністрацію як суб'єкта, що приймає локальні норми. Але ж локальна нормотворчість – це прерогатива не лише адміністрації підприємства. Самостійно адміністрація приймає лише незначну кількість локальних актів. Це, швидше, акти, що мають оперативний індивідуальний характер (наприклад, накази, розпорядження, посадові інструкції тощо).

Тому слід мати на увазі участь у процесі локального регулювання також і трудових колективів (якщо йдеться про трудові відносини), або ж, що дуже істотно, юридичну можливість його здійснення лише колективом, що характерно, зокрема, для кооперативних суб'єктів. В останніх, у тому числі і в сільськогосподарських кооперативах, локальне правове регулювання реалізується демократичними органами управління кооперативом. У цьому виявляється одна з істотних особливостей локальної правотворчості в кооперативах.

Більш повне визначення поняття локального правового регулювання пропонує Л. Антонова: «Локальне правове регулювання – похідне від централізованого регулювання, що здійснюється за допомогою локальних правових норм, які приймаються в межах підприємства суб'єктами, які виконують управлінські функції, і спрямоване на самоорганізацію й саморегуляцію трудовим колективом суспільних відносин, що складаються у межах цього підприємства» [22, с. 11]. Проте і це визначення не позбавлене недоліків. По-перше, автор дещо вузько визначає сферу локального регулювання, обмежуючи її рамками лише підприємства, адже воно можливе й в інших організаціях. По-друге, вказує лише на один об'єкт локального регулювання – трудовий колектив.

Не можна не відзначити, що в літературі висловлювались різні погляди з питання встановлення меж локального регулювання. В. Шахов, наприклад, у межах круглого столу, організованого журналом «Радянська держава і право»

для обговорення книги «Соціалістичне право і науково-технічна революція» у 1979 р. наголошував, що для запобігання конфліктам між централізованим і децентралізованим регулюванням має бути вичерпно визначена сфера локального регулювання. Все, що виходить за її межі, слід вважати сферою централізованого регулювання.

На наш погляд, подібні твердження є спірними, зрештою сама позиція виявилась нежиттєздатною. Необхідно погодитись з точкою зору, яка послідовно відстоювалась Р. Лівшицем, про те, що правильним вирішенням питання про розмежування централізованого і локального регулювання могло б стати вичерпне визначення компетенції вищих господарських органів у галузі праці й заробітної плати із залишенням усіх інших питань у компетенції підприємства.

Загальні межі локального правового регулювання визначаються різним способом. Процес переходу до загальнодозвільного способу регулювання за принципом «Все, що не заборонено, дозволено» сприяє переходу до якісно нового розуміння компетенції підприємств, установ, організацій, сільськогосподарських кооперативів і меж локального правового регулювання.

«Правовий мінімум» встановлюється нормативними актами державних органів і не може скорочуватись у локальному порядку. Підприємства, кооперативи тощо можуть лише посилювати правові гарантії, передбачені законом, встановлювати певні переваги для своїх членів.

Реалізація положень чинного законодавства, які вимагають прийняття локальних нормативно-правових актів, має здійснюватись відповідно до закону.

Підзаконний характер локального правового регулювання передбачає:

- 1) правильне визначення меж локального регулювання;
- 2) дотримання порядку (процедури) прийняття локальних нормативно-правових актів.

Детальне централізоване регулювання, яке прагне врахувати особливості конкретного підприємства, сільськогосподарського кооперативу не може бути

успішним.

Локальне регулювання значною мірою виступає виявом диспозитивності, притаманної трудовому, аграрному, господарському праву, яка передбачає активність підприємства у вирішенні багатьох питань, що не вимагають імперативного однозначного регулювання у централізованому порядку.

Професор А. Процевський зазначає, що диспозитивні норми, надаючи можливість сторонам самим виробляти правила поведінки, об'єктивно необхідні у даних умовах, спонукають суб'єктів до дії. Вони передбачають розвиток власної ініціативи, використання власних матеріальних інтересів тощо. Межі ж диспозитивності, які оптимально розвивали б особисті й колективні інтереси в поєднанні з громадськими, покликана визначити держава. Норми права мають розвивати ініціативу підприємств і кооперативів, спонукаючи їх знаходити виробничі можливості, які враховують місцеві особливості, і поєднувати їх із громадськими інтересами [201, с. 145–146]. Ці норми повинні мати характер саме локальних правових норм.

На нашу думку, коли норма закону залишає для підприємства чи кооперативу свободу дій, не регламентуючи їх імперативно, ці суб'єкти можуть і повинні її конкретизувати шляхом закріплення відповідної локальної норми, яка у більшості випадків формулюється вже як локальна імператива для певного кола осіб, у нашому випадку – членів кооперативу.

Звичайно, загальнодозвільний принцип стосовно сфери локального регулювання вимагає певних обмежень, що пов'язані з особливостями правосуб'єктності підприємств, сільськогосподарських кооперативів як суб'єктів господарювання. Відтак, можна стверджувати, що підприємства, сільськогосподарські кооперативи наділені спеціальною правоздатністю, яка залежить від мети, завдань тощо їх створення і визначається чинним законодавством і Статутом підприємства, кооперативу.

Повертаючись до характеристики локального правового регулювання, необхідно відзначити, що воно має підзаконний характер, є похідним. Воно не

може йти у супереч з централізованим, загальнодержавним регулюванням. Локальні норми не можуть ні відмінити, ні змінювати положення, зафіксовані у загальнодержавних правових актах. Однак вони здатні розвивати, конкретизувати, уточнювати положення законодавчих актів, поглиблювати їх і створювати нові, додаткові правові гарантії для членів кооперативів, робітників і службовців.

Цінність того чи іншого явища, предмета залежить від функцій, які він виконує. Будучи спеціальними правовими нормами [232, с. 13], локальні норми виконують не лише загальні функції, притаманні всім правовим нормам, але й специфічні, які або взагалі не характерні для норм, встановлених у централізованому порядку, або не типові для них. Саме ці останні і викликають найбільшу зацікавленість у контексті нашої роботи.

Що стосується локальних нормативно-правових актів, то вони можуть надавати імперативного характеру тим нормам, які у державних нормативних актах сформульовані як управомочуючі.

В умовах правової держави має бути переглянута концепція так званих рекомендаційних правових норм, тобто норм, які є не обов'язковими, але бажаними у застосуванні й адресовані державою сільськогосподарським кооперативам як самостійним суб'єктам господарювання приватного типу.

В юридичній літературі вже давно визнана важлива роль рекомендацій у розвитку локального правового регулювання. Дослідженню природи рекомендаційних актів значну увагу приділяли представники науки радянського колгоспного права. Так, А. Турубінер ще в 1951 р. відзначав, що рекомендації вимагають для своєї реалізації додаткових актів, які приймаються самими колгоспами [289]. Професор П. Недбайло наголошував, що: «Рекомендаційна форма правових приписів широко застосовується у практиці державного керівництва колгоспами. Особливість її полягає в тому, що норма права, покладаючи на колгоспи певні обов'язки, надає їм право самостійно вирішувати питання про обсяг, форму і шляхи виконання цих обов'язків» [155,

с. 78–79].

На думку професора П. Недбайла, рекомендаційні норми права лише тоді набувають істинного характеру нормативності, коли вони втілені в конкретній локальній правовій нормі.

Професор І. Павлов рекомендаційною нормою називає лише таку норму, якою держава, «надаючи самим колгоспникам право вирішувати те чи інше питання, на вирішення якого спрямована конкретна норма, вважає бажаним і рекомендує колгоспові вирішувати його саме так, як це вказано у нормі». Крім того, автор вводить поняття дозвільної норми, у якій, на відміну від рекомендаційної, «держава не визначає... того бажаного напрямку, у якому має бути вирішене це питання», а надає колгоспові право «вирішити його так, як вказано у даній нормі, або абсолютно інакше» [177, с. 97].

Заперечуючи проти визнання рекомендацій як правових норм, З. Беляєва вважає, що коли державні органи провадять роботу щодо втілення в життя рекомендацій, вони можуть діяти лише методом переконання, повинні пояснювати колгоспникам сутність заходів, що рекомендуються, переконати їх у необхідності проведення заходів, але не можуть зобов'язати колгосп виконувати рекомендації [262, с. 457].

Однак поступово в юридичній літературі склалась думка про те, що рекомендації є спеціальним видом правових норм – рекомендаційними нормами [264, с. 438–439, 174, с. 251].

Їх юридичне значення вбачається в тому, що вони: а) уповноважують кооперативну або громадську організацію прийняти певне рішення з нормативного врегулювання тих чи інших відносин; б) зобов'язують її обговорити рекомендацію, але й в) попередньо санкціонують нормативне рішення організації з цього питання, надають йому юридичної сили [16, с. 79].

На нашу думку, рекомендації різняться залежно від того, стосуються вони питань, що належать до компетенції організації, якій адресовані, чи

виходять за межі її відання.

У першому випадку вони виступають як поради, побажання, які не мають обов'язкового характеру, визначають можливий (але далеко не єдиний) варіант його вирішення, кінцевий вибір якого залишається за органами управління відповідної юридичної особи.

У другому випадку рекомендації виступають як уповомочуючі норми, які надають організації право приймати певні рішення. Саме такі норми і можна назвати рекомендаційними. Але вони мають розглядатись як суто уповомочуючі, позбавлені будь-яких елементів обов'язковості. Рекомендації не можуть породжувати юридичних обов'язків, у тому числі й обов'язку обговорити їх, прийняти за результатами такого обговорення певне рішення, і зрештою нести відповідальність за несприятливий результат, який настав у випадку вироблення колективом альтернативного рішення.

На сучасному етапі необхідно ламати стереотипи понять, які склались у період панування командно-адміністративних методів управління. Це повною мірою стосується й оцінювання рекомендацій, які в сучасних умовах мають набути свого буквального значення.

Отже, локальне правове регулювання, як елемент правового регулювання, у суспільстві базується на загальних принципах права. Локальні норми органічно входять до правових інститутів і галузей вітчизняного права, встановлюють підвищений рівень соціальної захищеності людини. Вони становлять невід'ємний елемент нормативно-правового регулювання, відображають його суто демократичний характер.

Наголошуємо, що в локальному порядку не можуть регулюватись відносини, спрямовані на обмеження прав громадян, встановлюватись нові види відповідальності. Рівень правових гарантій, встановлених законом, не може скорочуватись підзаконними актами, у тому числі й у порядку самообмеження колективом прав своїх членів у процесі локального регулювання.

Локальне регулювання є фактором забезпечення динамічності нормативно-правової системи. Характерно, що воно «обслуговує» обидва прояви динамічності нашого права. Вже за самим своїм предметом воно призначене, у першу чергу, забезпечувати його динамічність у просторі, пристосувати право до регулювання відносин, що відрізняються в умовах різних кооперативів, підприємств. Ця особливість локального регулювання традиційно враховується законодавчими органами при розподілі сфер централізованого й локального регулювання, коли в загальнодержавному масштабі визначаються лише найважливіші характеристики правових норм, які конкретизують і одержують своє кінцеве оформлення безпосередньо на підприємствах, у кооперативах з урахуванням їх специфіки.

У трудовому та аграрному законодавстві спостерігався процес від індивідуального регулювання до нормативного регулювання на основі загальної норми: спочатку локальної, яка склалась як діловий звичай, управлінський прецедент, потім втіленої у локальних правових актах – наказах чи розпорядженнях адміністрації або колективних договорах тощо, а пізніше – на основі загальнодержавної, прийнятої у централізованому порядку. Підтвердженням правильності ініціативних рішень підприємств є наступне схвалення їх практики відповідними державними органами. Локальна норма стає моделлю для загальнодержавної, здійснюється перехід від локального до централізованого регулювання. Життя постійно породжує конкретні питання, які вимагають вирішення. За відсутності законодавчих норм підприємства самостійно вирішують їх, виробляють конкретне правило, яке поступово може стати загальнообов'язковою нормою.

Отже, так звані «ініціативні» (точніше – первинні) локальні норми права іноді можуть стимулювати прийняття аналогічних загальнодержавних норм. На жаль, навіть у працях, спеціально присвячених динамічності права, локальне правове регулювання не розглядається як фактор, що його забезпечує. Так, В. Леушин, розглядаючи вияви динамічності права у сфері

правотворчості і у сфері правозастосування, нічого не говорить про локальне регулювання [142].

В. Лазарєв, який детально досліджував питання про прогалини у праві, дійшов висновку, що заповнення, усунення прогалин може здійснюватися лише в процесі нормотворчої діяльності, а під час правозастосувальної діяльності відбувається лише подолання прогалин у праві шляхом застосування аналогії права й аналогії закону, причому у другому випадку сама прогалина не усувається [139, с. 156–161]. На жаль, і в цій конструкції локальне регулювання не знайшло відображення.

Отже, випереджальне локальне регулювання, яке здійснюється без уповноважених норм законодавства, виступає як пряма реакція на зміни у самих суспільних відносинах. Такі норми, які створюються повністю за ініціативою трудових колективів, членів сільськогосподарських кооперативів, характеризуються більшою чи меншою мірою девіантності, «відхилення» від «законодавчого курсу». При цьому локальними засобами або компенсується відсутність загальнодержавних норм, або навіть вносяться певні корективи до актів централізованих державних органів, які відстають від сучасного реагування на нагальні запити економічного розвитку.

Локальне регулювання спавляє активно-творчий вплив на розвиток права і всієї правової надбудови в цілому. Аналіз чинного законодавства і практика його застосування засвідчують необхідність офіційного визнання права суб'єктів, які перебувають на низовому локальному рівні, на ініціативу, що має знайти своє відображення у нормативно-правових актах, які вони самостійно приймають з метою вдосконалення їх правового статусу.

Локальне правове регулювання – різновид підзаконного децентралізованого правового регулювання, тому як під час прийняття локальних правових норм, так і їх застосування, дотримання законності є обов'язковим. Забезпеченню цієї мети служить ціла система організаційно-правових заходів, які належать до двох груп:

1) превентивні, спрямовані на запобігання порушенням чинного законодавства у процесі підготовки проекту локального правового акта і надання йому юридичної сили;

2) наступні (контрольно-наглядові), зорієнтовані на виявлення і відміну локальних правових норм, які не відповідають чи суперечать закону.

Отже, централізоване правове регулювання має визначати мету, вказувати напрями діяльності, а засоби і методи їх досягнення мають обирати самі підприємства, установи, організації, сільськогосподарські кооперативи відповідно до інтересів своїх членів, юридичною формою яких мають виступати локальні нормативно-правові акти.

Ринкові ж відносини, що поступово формуються в Україні, створюють підвалини для розвитку у суспільстві ініціативних засад, розширюють демократію і цим забезпечують умови для зростання ролі та розширення сфери локального правового регулювання в загальній системі правового регулювання, оскільки локальне регулювання характеризується більшою динамічністю, ніж централізоване. Конкретизуючою ознакою суспільних відносин, що регулюються в локальному правовому порядку, виступає передусім коло суб'єктів цих відносин, до якого можуть входити: органи управління юридичної особи, працівники, адміністрація підприємства.

Отже, локальне правове регулювання характеризується такими рисами:

1. Реалізація в рамках певної організації.

2. Специфіка механізму локального регулювання, який включає:

1) засоби впливу – локальні норми;

2) сукупність методів та способів впливу, серед яких домінує спонукання та заохочення;

3) органи, які здійснюють локальне регулювання.

Отже, локальне правове регулювання – це інституціональний вид регулювання, що здійснюється на рівні певної соціальної організації локального характеру шляхом впливу на поведінку її членів за допомогою

специфічних засобів, які безпосередньо встановлює і підтримує організація.

Підсумовуючи, на наш погляд, можна дати таке визначення цього поняття: «Локальне нормативно-правове регулювання – це засіб та спосіб демократизації суспільства, невід’ємна складова правової системи, органічно їй притаманна, яка виконує цілеспрямовану діяльність з правового оформлення суспільних відносин на підставі закону, відповідно до закону, на його виконання; має похідний характер, спеціальний суб’єктний склад і здійснюється через органи управління юридичної особи; врегульовує комплекс внутрішніх відносин, виражає волю та враховує інтереси членів (учасників) юридичної особи, гармонізує їх з інтересами суспільства, уособлює собою недержавну, проте державно дозволену сферу правового регулювання».

В юридичній літературі визнано, що предметом правового регулювання є певний вид суспільних відносин. Норма права – наслідок процесу правового регулювання. Як загальне правило, вона є і наслідком прояву державно-владної сили (встановлюється й охороняється державою) і являє собою нове та загальнобов’язкове правило поведінки, що породжує для суб’єктів певні юридичні права й обов’язки. Норма права – правило абстрактного, узагальненого (не персоніфікованого) характеру; вона розрахована на невизначену неперсоніфіковану групу осіб і за сферою дії має загальний характер.

Один з провідних дослідників теорії правових норм професор П. Недбайло глибоко проаналізував їх соціальну сутність та видові ознаки [155], правомірно наголошуючи на різних сферах дії норм права.

Норми права можуть бути класифіковані за різними критеріями. За сферою дії вони поділяються на загальні та локальні. Останні професор С. Алексєєв називає ще місцевими або відомчими [16, с. 78]. Проте видається, що тут йдеться про два різних критерії класифікації правових норм: територіальний та галузевий.

Більш аргументованою є, на наш погляд, позиція Л. Антонової, яка розмежовує місцевий, відомчий і локальний рівні правового регулювання. Дія місцевих норм справедливо обмежується певною територією, відомчих – відповідною галуззю (сферою) управління, що ж до локальних норм, то вони діють в основному «за колом осіб» (поширюються на членів трудового колективу відповідних підприємства, установи, організації, а в сільськогосподарських кооперативах – на всіх членів кооперативу). Наприклад, якщо проаналізувати локальні норми у трудовому праві, то бачимо, що деякі локальні норми мають також і територіальну прив'язку до підприємства. Такими, зокрема, є багато локальних норм, які містяться у Правилах внутрішнього розпорядку, правилах поведінки на території підприємства, які можуть поширюватись у певній частині і на не-працівників цього колективу на момент їх перебування на підприємстві. Що стосується дії в просторі, то локальні норми застосовуються на території підприємства, сільськогосподарського кооперативу тощо безвідносно до адміністративно-територіальної належності.

Локальні норми, які розробляються на підприємстві, сільськогосподарському кооперативі, утворюють самостійний вид правових норм і не належать ні до місцевих (у загальноприйнятому розумінні), ні до відомчих.

Проблема локальних правових норм є важливою в процесі локального правового регулювання і становить його ядро та головну функціональну мету. Йдеться, насамперед, про виявлення їх особливостей та поняття.

Професор С. Алексєєв небезпідставно називає локальні норми внутрішньоорганізаційними і розглядає їх як структурні елементи права спеціалізованого характеру [18, с. 18, 28, 52]. Водночас видається, що цей висновок орієнтований переважно на сферу трудових відносин. В інших же сферах, зокрема, у відносинах, що виникають і діють в сільськогосподарських кооперативах, локальні правові норми виходять за межі організаційних і

регламентують значно ширше коло суспільних відносин.

Будь-яка правова норма, як відомо, є правилом поведінки загального характеру. І це слід мати на увазі, користуючись такими поняттями, як «норма загального значення» та «локальна норма». Локальна норма також є нормою загальної поведінки, але ступінь цієї загальності у локальних норм значно менший порівняно із загальними правовими нормами. Отже, важливо розуміти, що локальні норми права мають всі ознаки юридичних норм, але при цьому коло суспільних відносин, що регулюється локальною нормою, значно вужче порівняно з тим, що врегульовується загальнодержавними нормами. Будучи локальними, ці норми не повинні виходити за межі спеціальної правоздатності конкретного суб'єкта.

Питання загальної теорії локальних правових норм найбільш повно розкрито Л. Антоною; теорії систематизації локальних норм радянського права – С. Архіповим; стосовно загальних аспектів локальних норм трудового права – Р. Кондратьєвим; щодо локального регулювання праці за умов господарської реформи на соціалістичних державних виробничих підприємствах – В. Тарасовою, а щодо державних агропромислових підприємств і об'єднань – П. Пилипенком.

Локальні норми, як особливий вид правових норм, характеризуються всіма родовими ознаками, які притаманні нормам права. Локальні норми, які містяться в локальних нормативних актах, мають правовий характер і перебувають у тісному зв'язку з нормами права, виданими державою, оскільки:

1) у виданих державою нормах права передбачається можливість колективу підприємства, установи, організації, сільськогосподарського кооперативу конкретизувати регулювання поведінки самостійно;

2) у загальних нормах права визначаються напрями локального регулювання шляхом постановки цілей і завдань суспільного й державного розвитку;

3) у загальних нормах права здебільшого зазначаються межі локального

регулювання;

4) загальні норми права в окремих випадках визначають і процедуру прийняття локальних норм;

5) локальні норми також забезпечуються державним примусом.

Можна виділити ряд спільних ознак загальних норм права і локальних норм, а саме: вони регулюють типові ситуації або вид відносин, а не окремий випадок або конкретне суспільне явище; мають багаторазове застосування; мають загальний неперсоніфікований характер; викладаються в письмових актах, прийнятих у встановленому порядку уповноваженими органами.

Але крім загальних, локальним правовим нормам притаманні й специфічні ознаки, основними серед яких є такі:

1) встановлюються від імені конкретного підприємства, установи, організації, сільськогосподарського кооперативу і виражають волю (інтереси) колективу цього підприємства, установи, організації, членів сільськогосподарського кооперативу чи їх більшості;

2) обов'язкові тільки для членів цього підприємства, установи, організації, сільськогосподарського кооперативу;

3) забезпечуються передбаченими внутрішніми організаційними заходами, аж до звільнення або виключення з членів підприємства, установи, організації, сільськогосподарського кооперативу;

4) не повинні суперечити нормам права, встановленим у загальних нормативно-правових актах вищої юридичної сили;

5) є похідними (конкретизованими, спеціалізованими) відносно загальних норм права.

Вищезазначені специфічні ознаки локальних норм права загалом є загальновизнаними в юридичній науці. При цьому переважно йдеться про сферу дії трудового права. В. Тарасова у контексті трудового права зазначає, що «локальна норма права – це норма:

а) яка має обмежену сферу дії; б) конкретизує і модифікує загальну норму

до місцевих умов;

в) охоплює більш чи менш значуще коло суспільних відносин;

г) регулює той комплекс суспільних відносин, який не врегульований нормами загального значення, проте правове опосередкування якого обумовлено принципами даної галузі права» [261, с. 94].

Проте й тут має бути вказівка на основну ознаку локальної норми – створення її безпосередньо на підприємстві, за активної участі трудового колективу, його органів або профспілкового комітету.

Р. Кондратьєв визначає локальну правову норму стосовно трудового права як «правило загальнообов'язкової поведінки, попередньо санкціоноване державою, прийняте у встановленому порядку безпосередньо на підприємстві (в об'єднанні) і діюче безпосередньо на підприємстві (в об'єднанні), конкретизуючи (доповнюючи) загальну норму стосовно особливостей трудових відносин на даному конкретному виробництві та заповнюючи (за певних обставин) прогалини у трудовому законодавстві» [121, с. 12]. Це визначення є більш повним, воно відображає такі важливі риси локальної норми, як її загальнообов'язковість, створення її безпосередньо на підприємстві, дію у межах підприємства, вторинність і додатковість порівняно із загальнодержавними нормами, основні функції локальної норми.

Однак і воно не позбавлене деяких недоглядів. Серед них, зокрема: відсутність вказівки на суб'єктів, що приймають такі норми, не зовсім вдалий вираз «попереднє санкціонування», спірність положення про можливе заповнення прогалин у праві, констатація лише однієї із родових ознак норми права («правило загальнообов'язкової поведінки»), відсутність характеристики загальних відносин, які регулюються локальними нормами. В. Самігуллін відзначає приблизно ті самі ознаки [213, с. 39].

Необхідно відзначити розвиток у дослідженні специфіки локальних норм, відображений у працях Л. Антонової, незважаючи навіть на те, що ці дослідження проводилися в рамках державних підприємств в умовах

адміністративно-командної системи і в контексті трудового права.

На її думку, локальна норма – це норма соціалістичного права, яка приймається безпосередньо на підприємстві з метою реалізації його спеціальної правосуб'єктності адміністрацією в межах її компетенції за активної участі профспілкового комітету або самим трудовим колективом відповідно до наданих йому повноважень, яка на додаток до загальнодержавних норм регулює трудові й організаційно-управлінські відносини на підприємстві і діє у його межах [22, с. 79].

У цьому визначенні поняття локальної норми вона розкривається через норму права взагалі, що дало змогу не включати до визначення загальні ознаки останньої, вказано цілі видання локальної норми і тим самим окреслено межі її регулятивного впливу, встановлено співвідношення із загальнодержавною нормою. Крім того, у наведеному визначенні підкреслено демократичний характер локальної нормотворчості, яка виступає певною мірою як форма саморегулювання колективом суспільних відносин.

Локальні норми регулюють такі суспільні відносини, які в межах різних підприємств (кооперативів) відрізняються певною своєрідністю і потребують внаслідок цього децентралізованого регулювання відповідно до чинного законодавства і загальних принципів права. Це регулювання здійснюється шляхом встановлення конкретних прав і обов'язків працівників підприємства або членів кооперативу.

Новизною позиції характеризується дисертаційне дослідження С. Архипова, який відзначає, що територіальна сфера локальних норм не має меж, важливою є ознака здійснення функції організації, структурного підрозділу, працівників [26, с. 7]. Сфера дії локальних норм територією підприємства, організації не визначається, і в цьому слід погодитись з С. Архиповим. Але й функціональна ознака (здійснення організацією, структурною одиницею, працівником певної функції) сутності проблеми до кінця не прояснює, адже вирішальне значення має членство в організації,

колективі, а не функція, яку виконує організація чи працівник.

Отже, сфера дії локальних норм обмежується належністю особи до колективу (членством), яка виникає з різних підстав залежно від того, про які відносини йде мова: власне членські чи відносини, які базуються на найманій праці.

Вимагає уточнення й вольова ознака локальних норм. Розглядаючи вольовий зміст локальних норм, всі автори підкреслюють їх вторинність відносно норм загальнодержавних, вживаючи різні терміни і вирази: «синтезатор волі держави і колективу» (Р. Кондратьєв), «виходять від держави» (С. Архипов), «вторинні і додаткові порівняно із загальнодержавними нормами» (Л. Антонова) тощо. Такі думки склались внаслідок того, що, починаючи з кінця 20-х рр. минулого століття розвиток права йшов шляхом жорсткого регулювання всіх питань виробничого життя із центру. Передача державних повноважень самим підприємствам прямо не передбачалась. Вольове начало колективу в локальних нормах мало незначну питому вагу. І лише сьогодні у трудових колективів, сільськогосподарських кооперативів з'явилися всі передумови наповнити локальні норми власним вольовим змістом.

Л. Антонова, Р. Кондратьєв, В. Самігуллін обмежують зміст локального регулювання сферою трудових відносин, що, безумовно, позначилось на визначенні поняття локальних норм. У цьому плані ширший зміст у поняття локальних правових норм правомірно вкладає В. Тарасова.

При визначенні поняття локальної норми у позиціях згаданих авторів наголошується на такій її властивості, як здатність конкретизувати правові норми загального значення. І це правильно. Локальна правова норма, перш за все, покликана спеціалізувати приписи загальної норми стосовно особливостей її застосування на конкретному підприємстві чи в організації, зокрема, у сільськогосподарському кооперативі.

При цьому йдеться по суті не конкретизацію локальною нормою

безпосередньо змісту центральної (загальної) норми права, а про юридичну можливість конкретизації її приписів у змісті конкретних локально-правових норм.

Всі автори, які займались дослідженням проблем локального регулювання, наголошують на підзаконному характері правових норм, які створюються на підприємствах, у сільськогосподарських кооперативах, але розуміють цю підзаконність по-різному.

Одні дослідники вважають, що локальна норма може лише конкретизувати загальнодержавну. Так, В. Смолярчук пише, що локальні норми набувають юридичної сили, якщо вони прийняті у встановленому порядку і якщо є загальна норма, яка надає адміністрації і профспілковому комітету право на прийняття конкретної локальної норми [240, с. 112]. З цієї позиції виключається будь-яка можливість локального заповнення прогалин у праві.

Близьку позицію займає А. Саркісов, який стверджує, що «органи локального регулювання не можуть видавати нових норм, а лише уточнюють, доповнюють стосовно цієї ситуації те, що вже міститься у централізованих актах, ... або роблять логічні висновки з цих актів» [216, с. 57]. Р. Кондратьєв також вважав, що локальна норма може лише конкретизувати загальнодержавну [120, с. 120–121]. Згодом він став припускати можливість локального регулювання на основі загальних принципів трудового права, але за умови, що відповідний принцип закріплений у загальнодержавному нормативному акті [121, с. 11–12].

Прибічники іншої точки зору виходять з того, що локальне регулювання не зводиться лише до конкретизації загальнодержавних норм, а може також заповнювати прогалини у праві. В. Тарасова, наприклад, вважає, що «у деяких випадках предметом локальної норми може бути комплекс суспільних відносин взагалі не врегульований нормою загального значення. У цих випадках призначення локальної норми – у заповненні прогалин у

праві... У таких випадках цей вид суспільних відносин спочатку є предметом регулювання локальної норми, а потім стає предметом норми загального значення» [261, с. 94]. Крім того, автор стверджує, що заповнення прогалин наявне і тоді, коли норма загального значення неповно регулює всі сторони цього виду суспільних відносин і більш конкретне регулювання відповідно до місцевих умов надається локальній нормі.

В. Самігулін дійшов висновку, що головне призначення локальних правових норм полягає не просто у врегулюванні внутрішніх відносин на підприємстві, а в «доврегулюванні» їх з метою конкретизації загальних норм та заповненні прогалин. Автор вважає, що заповнення прогалин у праві локальними нормами не лише можливо, але у деяких випадках і необхідно.

Про функціональну можливість локальних норм права не лише конкретизувати приписи загальних норм а й заповнювати прогалини у праві пишуть у своїх працях також В. Тарасова, Р. Кондратьєв, Н. Каширін, П. Пилипенко, С. Василюк.

І хоча при ідеальному стані законодавчого регулювання ця позиція видається неправомірною, то при фактичному його стані в сучасний період в Україні вона заслуговує на увагу і підтримку. Особливо це стосується сьогоденного стану регламентації загальними нормами, у тому числі нормами кодексів, відносин у сільськогосподарських кооперативах. Зокрема, насамперед, йдеться про правове регулювання в сільськогосподарських кооперативах, а точніше про його відсутність, земельних відносин.

Крім того, у сільськогосподарських кооперативах на сьогодні не повною мірою врегульовано права й обов'язки їх членів.

При такій ситуації, коли відсутні загальні норми, що мали б регулювати життєво необхідні відносини в сільськогосподарських кооперативах, цю функцію мають узяти на себе локальні норми права. Тим самим вони набирають ознак первинних правових норм і стають каталізаторами прийняття в майбутньому відповідних правових норм

загального характеру.

Дискусійною є проблема можливого «доповнення» локальними нормами загальних норм. Не можна говорити, що локальні норми доповнюють загальне законодавство. Норми Статуту сільськогосподарського кооперативу не доповнюють Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» або Земельний кодекс України тощо, адже це в принципі неможливо. Отже, більш правильно говорити, що локальні норми можуть бути конкретизуючими, а в деяких випадках – первинними.

Локальні норми права належать до спеціальних норм, які, як правильно зауважує І. Сенякін, є «результатом правової спеціалізації, встановлюються з метою конкретизації і деталізації, обліку своєрідності будь-якого виду (підвиду) суспільних відносин» [232, с. 12]. Однак, на відміну від більшості інших спеціальних норм, локальні норми не можуть встановлювати правила, які суперечать закону (якщо тільки для цього підприємство не отримало належних правомочностей), і тим більше «доповнювати» цей закон.

Інколи зустрічаються твердження про те, що локальні правові норми «мають найменший ступінь загальності» порівняно з централізованими («загальними») нормами [121, с. 20–21]. З цим не можна погодитися. Той факт, що локальні норми нерідко спрямовані на конкретизацію норм, встановлених у централізованому порядку, й обмежені за сферою своєї дії межами підприємства, аж ніяк не позбавляє їх загального характеру, оскільки вони, як і будь-які норми, є загальними (загальнообов'язковими) правилами поведінки. Тому правильніше казати не про різний ступінь загальності централізованих і локальних правових норм, а про різні межі або сферу дії.

Критикуючи позицію вчених, які вбачають відмінність локальних норм від інших правових приписів у тому, що локальні норми позбавлені рис загальності [249, с. 46], В. Бабаєв пише, що вони не повинні володіти властивістю загальності, хоча і є юридичними нормами. Ці приписи мають загальний характер, але рівень загальності обмежений межами певної

організації, що й зумовлює їх локальність [163, с. 84].

Як і норми, прийняті у централізованому порядку, локальні правові норми регулюють поведінку всіх членів колективу, які є учасниками того виду суспільних відносин, на які вони й розраховані. Коло суб'єктів різних правових норм неоднакове. Ці норми можуть торкатися всіх без винятку працівників даного підприємства або кооперативу чи певної їх частини (за професіями, цехами, виробництвами тощо). Неперсоніфікованість правової норми зовсім не означає, всупереч думці В. Бабаєва, «неконкретності адресата» (Нормы советского права: Проблемы теории, С. 83). Будь-яка правова норма має бути конкретною з погляду як правила поведінки, яке в ній міститься, вимоги тощо, так і суб'єктів, на яких вона розрахована. Інакше вона не зможе бути дієвим регулятором суспільних відносин.

Досить суттєво локальні норми відрізняються від загальних за способом регулювання. Якщо загальнодержавні норми засновані на «нав'язуванні» волі ззовні, то локальні норми будуються за принципом узгодження воель, виражають баланс інтересів членів колективу, характеризуються поєднанням в одній особі суб'єктів прийняття і суб'єктів реалізації локальних правових норм або зближенням суб'єктів, що приймають рішення і виконують його. Про це стосовно трудового права правомірно пише більшість авторів [285, с. 55]. Локальні ж норми діють лише у випадку прийняття їх тими, хто зобов'язується їм підкорятися і хто брав участь у їх розробці, тобто, зокрема, членами сільськогосподарського кооперативу. Участь кожного члена колективу у нормотворчості свідчить про підвищення людського фактора, розширення ступеня самовираження, міри свободи, про розвиток демократичних засад у суспільстві.

Головною властивістю локальних правових норм є їх загальнообов'язковість (у межах даного підприємства, кооперативу). Встановлюючи конкретні варіанти припустимої або необхідної поведінки учасників суспільних відносин, локальна норма права виступає як обов'язкова

вимога, звернена до конкретних учасників цих відносин, передбачає юридичну обов'язковість діяти у точній відповідності із вимогами локальної норми. Загальнообов'язковість локальної норми полягає в тому, що її приписи не менш обов'язкові для учасників відповідного виду суспільних відносин, ніж положення норм, встановлених централізовано. Норми права, відрізняючись за своєю юридичною силою, не знають диференціації за ступенем їх обов'язковості. Всі вони однаковою мірою обов'язкові для тих суб'єктів, на яких розраховані. Локальна правова норма є обов'язковою не тільки для членів колективу, який її прийняв, але й для юрисдикційних органів, які вирішують спори, що впливають із відносин, врегульованих цими нормами.

За своєю внутрішньою структурою локальна правова норма, як і загальнодержавна, може містити гіпотезу, диспозицію і санкцію. При цьому санкції зазвичай прямо не обумовлюються. Відповідальність за порушення локальних правових норм найчастіше настає за загальними нормами законодавства і виражається у застосуванні дисциплінарних стягнень. Хоча в разі, коли локальні норми ліквідують прогалини у праві, ситуація може бути іншою. Так, ані в загальному Законі України «Про кооперацію», ані в спеціальному Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» не встановлено відповідальність членів кооперативу за порушення ними трудової дисципліни. Тому постає непросте запитання: чи можна ці відносини регулювати локальними нормами, зокрема, нормами Статуту конкретного сільськогосподарського кооперативу? Відповідь на це, на наш погляд, слід шукати у визначенні юридичної природи статутних норм.

Особливістю локальних норм С. Архіпов вважає відсутність у них власних санкцій [25]. І дійсно, аналіз локальних нормативних актів підприємств показує, що в основному вони відтворюють або деталізують санкції, встановлені державними органами. Проте, на наш погляд, це результат загальної нерозвинутості локального регулювання. Центральна влада суворо дозувала передачу підприємствам повноважень регулятивного

характеру, у всіх випадках залишаючи за собою право визначати санкції.

Отже, в юридичній літературі немає єдиної думки щодо того, чи може локальна норма мати санкції. На нашу думку, оскільки локальні норми сучасних сільськогосподарських кооперативів можуть бути первинними, то вони можуть мати і санкції, а їх відсутність свідчить швидше про неповноту кооперативного законодавства.

Залежно від конкретних характеристик диспозиції, гіпотези, санкції локальні правові норми можуть бути піддані різній класифікації. Причому підставами для класифікації локальних норм можуть бути як загальні вироблені юридичною наукою критерії, так і специфічні, характерні лише для локальних норм.

Отже, проаналізований доробок учених – дослідників локальних норм права, а також наша позиція у контексті означеної проблематики дає підстави виділити такі загальні ознаки локальної норми права на сучасному етапі:

- 1) вольовий зміст;
- 2) необмеженість дії у просторі;
- 3) кількісна визначеність суб'єктів, на яких поширюється дія норми;
- 4) належність до різних галузей права;
- 5) мобільність прийняття, зміни, припинення дії;
- 6) загальнообов'язковий характер;
- 7) оперативність доведення до адресата.

Аналіз функцій локальної норми дає змогу чітко виділити такі основні:

- 1) правоконкретизуючу;
- 2) правостворювальну.

Аналіз позицій представників юридичної науки та стану сучасного законодавства, зокрема трудового й аграрно-кооперативного, дає вагомі теоретичні підстави визначити поняття локальної правової норми.

На нашу думку, локальні правові норми – це особливий самостійний спеціалізований різновид правових норм, що характеризуються більшою

динамічністю, а тому є більш ефективними; мають спеціальних суб'єктів вираження колективної волі їх прийняття (органи управління юридичної особи) та поширення їх дії (члени (учасники) юридичної особи, наймані працівники – колектив підприємства, установи, організації); створюють загальнообов'язкові правила поведінки для них; є обов'язковими і для юрисдикційних органів, які вирішують спори, що виникають з відносин, які врегульовані цими нормами; не повинні виходити за межі правоздатності відповідних юридичних осіб, встановленої законом; мають похідний характер, проте можуть бути і первинними (власними), тобто заповнювати прогалини законодавчого регулювання, охороняються державою.

Локальні норми права становлять ядро локальних нормативно-правових актів.

При дослідженні питання про систему джерел права найбільша увага традиційно приділяється такому джерелу права, як нормативно-правовий акт. Юридична наука розглядає його як такий, що втілює в собі специфічні нормативно-структурні форми, всі притаманні праву властивості.

Нормативно-правовий акт – зовнішнє оформлення правових норм; це офіційний юридичний документ. А коли йдеться про локальні нормативно-правові акти, то на увазі мають певні форми вираження і правотворчого закріплення локальних правових норм. Як юридичний акт правотворчості локальний нормативно-правовий акт є джерелом права. Він має різні правові форми.

У сфері локального регулювання форми закріплення правових норм істотно відрізняються від тих, які приймають у загальнодержавному масштабі в процесі нормотворчої діяльності компетентних органів державної влади. У трудовому законодавстві, на думку більшості авторів, основними формами вираження локальних правових норм є локальні нормативні договори між адміністрацією і трудовим колективом та локальні нормативно-правові акти, які значно відрізняються від джерел централізованих норм. В аграрно-

кооперативному законодавстві основними актами локального правового регулювання є Статут і Правила внутрішнього розпорядку, хоча можуть бути й інші правові форми закріплення локальних правових норм (інші Правила, Положення тощо).

Слід зазначити, що локально-правові акти сільськогосподарських кооперативів мають відображати істотні особливості аграрного, земельного та кооперативного законодавства України, зокрема, особливості цих суб'єктів, специфіку їх правосуб'єктності.

Локальні нормативно-правові акти, на відміну від загальнодержавних, не містять велінь, приписів, які виходять від органів державної влади. Це значною мірою акти саморегуляції й самоорганізації трудовим колективом чи членами сільськогосподарського кооперативу специфічних для даного підприємства чи кооперативу внутрішніх відносин.

Нормативні договори взагалі є специфічними для локального регулювання і характерні для трудового законодавства.

Хоча всі вони мають різні назви і регулюють різні види суспільних відносин, їм властиві деякі загальні риси. Всі вони – результат нормотворчої діяльності, що здійснюється безпосередньо суб'єктом господарювання, у нашому випадку кооперативом.

Нормативні договори і нормативні акти мають деякі спільні риси. Це виявляється, перш за все, у таких важливих ознаках, як: загальнообов'язковість, нормативність, однакові межі дії, обмежені рамками суб'єкта господарювання, зокрема кооперативу, неперсоніфікованість закріплених у них вимог, однакові юридичні гарантії застосування, єдині засоби захисту суб'єктивних прав, які виходять з них, тощо.

Мабуть, це й призвело до того, що ще в науці радянського трудового права не розмежовувались вказані два види джерел локальних прав: дві самостійні форми вираження локальних норм або ж ототожнювались, або підмінялись одні одними. Так, Ф. Левіант вважала, що галузеві й місцеві

правила внутрішнього трудового розпорядку є нормативними договорами [140, с. 104]. Колективні договори водночас трактувалися нею як особлива форма нормативних актів [192, с. 70].

Незважаючи на розбіжності в поглядах представників науки трудового права, загальним для них є те, що вони не враховують відмінності, які об'єктивно існують між локальними нормативними правовими актами і локальними нормативними договорами.

Між тим мова йде про дві самостійні форми вираження локальних правових норм, які існують на підприємствах і в організаціях.

Різниця між нормативними актами і нормативними договорами виявляється вже в самій процедурі їх прийняття: нормативний акт приймається органами управління юридичної особи або іншим органом, передбаченим законом, договір укладається його сторонами.

Нормативні договори встановлюють норми, обов'язкові для сторін, і не поширюються на суб'єктів, які не беруть участі в договорі.

На відміну від договору, нормативний акт виходить від органу, який має повноваження зі здійснення управління юридичною особою. Він є документом, який містить конкретні вимоги до членів колективу у формі приписів або заборон певної поведінки, а також дозволу здійснювати певні дії. Локальні правові акти часто розробляються на основі типових загальнодержавних актів, у зв'язку з чим свобода нормотворчих органів є обмеженою. Порівняно з договорами вони відрізняються більшою імперативністю.

Ось чому є всі підстави вважати, що нормативні акти й нормативні договори – дві різні за своїм характером форми вираження локальних правових норм. Зауважимо, що розмежування локальних нормативно-правових актів та нормативно-правових договорів є необхідним при аналізі джерел трудового права. Для аграрно-кооперативного законодавства нормативні договори загалом не характерні через специфіку членських трудових відносин у сільськогосподарських кооперативах.

Які ж особливості притаманні локальним правовим актам, що відрізняє їх від актів, прийнятих у централізованому порядку?

I. Каширін вирізняє такі особливості локальних нормативних актів, розглядаючи їх у контексті трудового права:

- 1) обмежена нормативність;
- 2) договірний характер;
- 3) точно визначене коло органів, уповноважених на їх видання [104, с. 6].

З позицією автора можна погодитися лише частково.

По-перше, нормативність – невід’ємна риса будь-якого нормативного правового акта, у тому числі й локального, що становить його внутрішню властивість. Тому можна говорити про обмежені рамки дії локальних актів, обмежене коло суб’єктів, на яких вони розраховані, про обмежені права органів управління юридичної особи з прийняття локальних нормативно-правових актів, але не про обмежену нормативність.

По-друге, договірний характер притаманний нормативним договорам і не є необхідною рисою всіх локальних нормативних актів.

Найбільш характерними особливостями локального нормативно-правового акту є такі:

- 1) має відповідати Конституції України, законам України, а також іншим нормативним актам;
- 2) має правотворчий характер;
- 3) приймається органами управління (зазвичай вищим) юридичної особи;
- 4) виражає волю окремої частини українського народу, яка становить колектив підприємства, установи, організації, кооперативу;
- 5) приймається стосовно тих відносин, які підлягають врегулюванню, відповідно до порядку, який вимагається законодавством, якщо такий встановлений (наприклад, спільно або за узгодженням з профспілковим комітетом); пов’язаний не із зовнішнім управлінням підприємством з боку

державних органів, а з внутрішнім управлінням ним, із самоврядуванням колективу, являє собою правову форму його самоорганізації й саморегулювання;

6) поширюється на членів одного колективу і забезпечується внутрішньою самодисципліною членів колективу під державним захистом;

7) має форму письмового документа, який містить певні реквізити;

8) виконує функцію конкретизації загальнодержавних актів, при цьому не втрачаючи ознак «нормативності», оскільки конкретизуючі нормативно-правові акти також оформлюють встановлення, хоча й уточнювальних, але все ж нових загальних правил порівняно з тим законом чи підзаконним актом, на розвиток якого вони видані [166, с. 145].

Отже, підсумовуючи викладене, виділимо такі ознаки локального нормативно-правового акта: документальна форма; офіційний характер; приймається лише компетентним органом у встановленому порядку; автономний статус суб'єкта правотворчості; правотворчий характер (спрямований на встановлення, зміну чи припинення правовідносин); приймається в рамках диспозитивного уповноваження законом; цільова орієнтація; узгодженість у рамках внутрішньої нормативної системи; загальнообов'язковість; обмежений об'єкт регулювання; здебільшого випереджальне відображення суспільного життя.

Викладене дає змогу сформулювати таке визначення поняття локального нормативно-правового акта: це правова форма вираження та закріплення змісту локальних правових норм, що оформлюється у вигляді письмового документа (нормативно-правовий договір, Правила внутрішнього розпорядку тощо), виданий від імені юридичної особи її органом управління згідно зі встановленою процедурою з метою регулювання відносин, що складаються в процесі діяльності цієї юридичної особи, і містить обов'язкові для виконання правила та встановлює, змінює чи припиняє відповідні правовідносини.

1.2. Роль локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів як джерел аграрного права

Сільськогосподарські кооперативи в умовах проведення земельної та аграрної реформ в Україні стають одними з провідних організаційно-правових форм ведення сільського господарства, яким притаманні демократичні засади управління та організації діяльності. Серед наукових досліджень, присвячених окремим проблемам правового регулювання кооперативних відносин та аналізу правового становища сільськогосподарських кооперативів, важливе наукове й практичне значення мають праці українських і російських учених: В. Семчика, Н. Титової, М. Шульги, Ю. Шемшученка, В. Янчука, О. Погрібного, Ю. Вовка, С. Василюка, В. Янчука, В. Кодавбовича, П. Кулинича, М. Мацька, В. Носіка, О. Пашенка, Б. Полякова, А. Римарука О. Соніна, Т. Проценко, В. Федоровича, Я. Гаєцької-Колотило, В. Юркевича, О. Вівчаренка, В. Гайворонського, В. Гуревського, В. Жушмана, І. Каракаша, О. Гафурової та інших українських вчених.

Значну практичну та теоретичну цінність мають наукові праці російських вчених юристів-аграрників, а саме: Т. Абової, А. Акежанова, З. Беляєвої, О. Іванова, М. Козиря, Г. Бистрова, І. Казьміна, О. Галіновської, В. Дем'яненко, Ш. Ісмаїлова, Н. Дорофєєва, І. Кузьмич, О. Мініної, Л. Островського, Е. Павлової, Л. Сироватської, Б. Полякова, М. Сторожева та інших науковців.

Відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі у реформуванні економіки України на ринкових засадах» від 19.12.2000 р., розвиток кооперативного руху визнається одним із важливих напрямів реалізації структурних змін в економіці України. З огляду на це, а також враховуючи фактичний стан земельного та аграрного законодавства України у сфері сільськогосподарської кооперації, наголошуємо на значному посиленні ролі локального правового регулювання

відносин у сільськогосподарських кооперативах. Проте, як уже зазначалося, на відміну від науки трудового права, в аграрно-правовій науці України ця важлива проблема є малодослідженою.

Сучасні дослідження проблем сільськогосподарської кооперації певною мірою висвітлені у дисертації В. Федоровича, який розглянув Статути сільськогосподарських кооперативів, їх юридичну природу, зміст, порядок прийняття і внесення змін та доповнень, досліджуючи правове регулювання створення, реорганізації й ліквідації сільськогосподарських кооперативів в Україні [297].

В. Уркевич на дисертаційному рівні дослідив зміст локальних нормативно-правових актів, що регулюють майнові відносини у сільськогосподарському кооперативі [293].

Я. Гаєцька-Колотило дослідила організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні [48].

О. Гафурова [53] присвятила своє наукове дослідження правам та обов'язкам членів сільськогосподарських виробничих кооперативів.

У вищеназваних працях все ж не проводилося комплексного предметного аналізу локального правового регулювання у сільськогосподарських кооперативах в Україні. Водночас демократичні засади діяльності сільськогосподарських кооперативів, свобода здійснення ними підприємницької та іншої діяльності створюють умови для істотного розширення можливостей локальної правотворчості.

У зв'язку із зазначеним, особливої актуальності на сьогоднішньому етапі розвитку сільськогосподарської кооперації набувають проблеми розробки загальної теорії локального правового регулювання та їх прояву в аграрних кооперативних відносинах, які є значно ширшою, аніж трудові відносини, сферою застосування локальних норм права.

Як слушно зауважує відомий економіст-аграрник В. Зіновчук, кооперативи є невід'ємною складовою ринкової економіки, вони – не лише тип

підприємства або форма господарювання, а ідеологія виживання сільськогосподарського товаровиробника за умов ринкової економіки [89, с. 42], бо саме кооперативний рух, кооперація дають змогу поєднувати приватну власність, конкурентну боротьбу, ринкове господарство, справжню демократію з можливістю відчувати себе господарями на виробництві.

Для визначення місця кооперативних суб'єктів господарювання, а також з'ясування їх специфічних рис звернімося до загальної характеристики соціально-економічної природи кооперативних організацій, яка значною мірою відображається в їх локальних нормативно-правових актах. Аналізуючи законодавство, а також дослідження дореволюційних учених, праці сучасних науковців у цьому напрямі, можна виділити перелік загальних юридичних ознак, які притаманні будь-якому кооперативу. Так, на підставі положень ЦКУ (ст. 163) та ГКУ (ст. 95), а також Закону України «Про кооперацію» (ч. 3 ст. 2) можна зробити висновок, що це добровільне об'єднання осіб. Питання про характер такого об'єднання залишається в науковій літературі невирішеним. Так, ряд науковців підтримує положення Закону СРСР «Про кооперацію в СРСР» від 26.05.1988 р. щодо визнання кооперативу громадською організацією (п. 1 ст. 5) і продовжує вважати їх такими організаціями [172, с. 150; 227, с. 208–209]. У літературі наявна і протилежна думка, прибічники якої відмежовують кооперативи від інших об'єднань осіб, зокрема громадських організацій [48, с. 13; 137, с. 128; 295, с. 42], адже дія Закону України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 р. [208], який регулює діяльність громадських організацій, не поширюється на кооперативи (ч. 3 ст. 1).

За законодавством України, будь-який кооператив – це, насамперед, об'єднання осіб, яке створюється з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів (ст. 2 Закону України «Про кооперацію»). Як зазначає І. Кучеренко, «цю ознаку не можна віднести до специфічних ознак, оскільки при створенні акціонерного товариства його засновники також мають економічну мету – отримання прибутку» [137, с. 128]. На наш погляд, це

твердження є помилковим. Так, в обслуговуючому кооперативі його члени є одночасно клієнтами-користувачами послуг кооперативу і свій капітал у вигляді виробничих майнових та інших пайових внесків вони вкладають у кооператив для одержання цих послуг, а не заради того, щоб заробляти дивіденди на паї, надаючи послуги не членам своєї організації [152, с. 16]. У споживчі товариства громадяни об'єднуються для спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану. Виробничі ж кооперативи дають можливість вирішити проблему безробіття і головним їх завданням є поліпшення умов праці членів, підвищення розміру винагороди працюючих шляхом ставлення її у пряму залежність від кінцевих результатів діяльності таких кооперативів тощо. Таким чином, основною метою діяльності кооперативів є не здобуття високого прибутку на вкладений капітал, як у господарських товариствах, а збільшення заробітку, зміцнення добробуту своїх членів, зменшення їх видатків на споживання, тобто досягнення для них певних переваг. А ось для комерційної організації саме мета отримання прибутку є основною [302, с. 124] і, відповідно, одержаний прибуток використовується для його наступного розподілу між учасниками (п. 1 ст. 84 ЦКУ). У кооперативах усіх типів загальна сума виплат на паї жорстко обмежена і не може перевищувати 20 відсотків доходу, визначеного до розподілу (ч. 3 ст. 26 Закону «Про кооперацію»). Крім того, у Статутах самих кооперативів може зазначатися, що вказані виплати здійснюються лише на додаткові паї та на паї асоційованих членів.

У науковій літературі початку ХХ ст. зверталась увага на здебільшого безприбутковий характер кооперативу. Так, О. Анциферов зазначав, що прибуток, який отримують у результаті господарських операцій кооперативу, не йде на винагороду капіталу [24, с. 23]. М. Туган-Барановський підкреслював, що основною метою діяльності кооперативу є задоволення матеріальних та інших потреб його членів, адже, за його визначенням, «це господарське підприємство, мета якого – не отримання найбільшого баришу на витрачений

капітал, а збільшення завдяки загальному веденню господарства трудових доходів своїх членів чи зменшення видатків цих членів на їх споживчі потреби» [286, с. 91]. О. Чаянов вважав характерною рисою кооперативного підприємства те, що «воно ніколи не може стати самодостатнім підприємством, яке має власні інтереси, що лежать поза межами інтересів членів, які його утворили; це підприємство, що обслуговує своїх членів, які є його господарями та будують його управління так, щоб воно було безпосередньо відповідальне перед ними та тільки перед ними» [308, с. 77].

У сучасній юридичній літературі ця ознака деякими авторами ставиться під сумнів і пропонується визначати кооперацію як специфічну підприємницьку діяльність [48, с. 9]. Проте, оскільки згідно з нормами Цивільного кодексу України (ст. 86), Законів України «Про кооперацію» (ст. 1), «Про споживчу кооперацію» [347] (п. 1 ст. 5), «Про сільськогосподарську кооперацію» [350] (ст. 1), обслуговуючі та споживчі кооперативи не мають на меті отримання прибутку, то їх можна визнати неприбутковими організаціями. Цього не можна сказати про виробничі кооперативи, адже, як уже зазначалось вище, вони утворюються з метою одержання прибутку (ч. 4 ст. 2 Закону України «Про кооперацію»; п. 2 ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Для розвитку кооперативного руху в будь-яких галузях, формах і видах діяльності винятково важливо дотримуватись вироблених і перевірених світовою практикою фундаментальних принципів кооперації. Завжди слід пам'ятати, що мета будь-якої кооперації базується саме на економічній та іншій вигоді її членів, а не на нагромадженні прибутків у кооперативних структурах, що нерідко наявне в реальності. Трудова і господарська участь членів кооперативів обов'язкова не тільки при створенні, але й у процесі їх функціонування. Порушення ж цих принципів кооперативного руху неминуче призводить до згортання, а згодом і призупинення цього важливого соціально-економічного явища.

В Україні, особливо за часів існування адміністративно-командної системи, принципи кооперативної діяльності постійно порушувались через втручання владних структур, що закономірно сформувало у суспільстві неправильні уявлення про кооперативи.

Найбільш поширеною ідеєю кооперації завжди була у сільському господарстві, яке відрізняється від інших галузей народного господарства цілим рядом специфічних особливостей і наявністю значної кількості основних, додаткових і підсобних виробництв. Слід також наголосити, що для сільського господарства України ідея кооперації не нова: з кінця XIX ст. і до 30-х рр. XX ст. на території нашої держави існувала розвинута й ефективна система кооперативів з чітко визначеними трьома найголовнішими напрямками: кредитним, споживчим та сільськогосподарським.

На жаль, після встановлення радянської влади в Україні кооперативна ідея була zdeформована, а кооперативний рух фактично ліквідовано. Майно кооперативів було націоналізовано, а на його залишках створено споживчу кооперацію, яка стала складовою командно-адміністративної планової економіки, підпорядкованої меті «залучення широких мас трудящих, у першу чергу селянства, до соціалістичного будівництва» [241, с. 625].

Беззаперечно, що ці кооперативи не мали нічого спільного з принципами кооперативного руху. Сільськогосподарська кооперація була трансформована у колгоспи шляхом експропріації та націоналізації земель і майна селян. Неефективність такої форми усупільнення «кооперації» не потребує коментарів [237, с. 8–9]. Але парадоксальність організаційного перетворення полягала в тому, що, знищуючи кооперативні структури, організаційна ідеологія скористалася авторитетом кооперативізму і самої ідеї кооперації.

Активним поштовхом відродження кооперативного руху та локальної правотворчості був Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР», прийнятий 26.05.1988 р. [341]. Позитивною рисою цього Закону стало те, що він мав завданням відродити кооперативну підприємницьку ініціативу.

Законом обумовлювалися шляхи переходу колгоспів на кооперативні принципи та створення інших сільськогосподарських кооперативів, проте всіх проблем правового регулювання розвитку кооперативної сфери на селі він не вирішував.

Водночас Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР» стимулював розвиток локального правового регулювання в сільськогосподарських кооперативах. Він передбачав, зокрема, що тривалість і розпорядок робочого дня в кооперативі, порядок надання вихідних днів, відпусток (у тому числі й додаткових), а також інші умови праці визначаються у Правилах внутрішнього розпорядку кооперативу. Кооператив міг самостійно визначати види, розміри і порядок формування та використання фондів і резервів, форми і системи оплати праці членів кооперативу та інших працівників, реалізуючи ці права шляхом розробки в межах кооперативу відповідних локальних нормативно-правових актів.

Політичні, соціальні й економічні реформи, започатковані в Україні за період боротьби та утвердження її як незалежної держави на початку 1990-х рр., створили передумови розвитку ринкових відносин, відродження господаря на селі, приватного власника – суб'єкта формування ринкового середовища, чим заклали соціально-економічні основи відродження нового етапу кооперативного руху в Україні. Справжні сільськогосподарські кооперативи почали відроджуватися саме в період переходу від жорсткої командно-адміністративної системи господарювання до нових ринкових відносин у процесі формування приватного сектора економіки на селі.

Із середини 90-х рр. XX ст. у сільському господарстві України розпочався процес ліквідації колгоспно-радгоспної системи як монопольної форми господарювання на селі. Проведення аграрної і земельної реформ, виявлення внаслідок цього можливостей використання не лише державної, а й колективної та приватної форм власності на землю у сільському господарстві призвело до виникнення суб'єктної багатоструктурності в аграрному секторі. Створюється

нова система господарств, заснованих на приватній власності на землю і засоби виробництва, а також на колективній власності, – сільськогосподарські кооперативи, акціонерні аграрні підприємства.

Відродження аграрного кооперативного сектора стає найважливішою складовою аграрної реформи, бо саме життя змушує сільськогосподарських товаровиробників об'єднуватися на кооперативних засадах, контролювати увесь процес проходження своєї продукції й отримувати прибутки з подальших стадій її руху (переробка, транспортування, торгівля).

Перехід сільського господарства на нові форми господарювання вимагав правової оцінки та юридичного врегулювання і, зокрема, зумовлював необхідність нового правового врегулювання поняття сільськогосподарського кооперативу.

Що стосується сільськогосподарських кооперативів, то значну роль у регламентації їх діяльності, аж до прийняття спеціального Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», відіграв Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР». Водночас слід зауважити, що цей Закон регулював діяльність не лише колгоспів, він створював можливості для виникнення й інших кооперативів на селі, останні внаслідок різних причин майже не створювались, а самі колгоспи залишались кооперативами лише за формальними ознаками. Однак заради справедливості слід також наголосити на тому, що змінений і доповнений у 1990 р. Примірний статут колгоспу юридично значно демократизував правове становище колгоспів, проте виключний характер державної власності на землю, державна практика керівництва колгоспами, інертність селянського мислення на той час – усе це залишало стару практику існування одержавлених колгоспів.

Прийняття Верховною Радою України спеціального Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. [350] відкрило нові можливості для відновлення в Україні справжнього аграрного кооперативного руху, а також засвідчило зміну ставлення держави до кооперативної форми

здійснення сільськогосподарського виробництва. Цей Закон відтворює справжні кооперативні засади в сільському господарстві; вводить кооперативний рух у ринкові відносини, встановлюючи для цього ряд законодавчих новел. Це, у свою чергу, створює правові засади для розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, а також стимулює подальший розвиток локального правового регулювання у сільськогосподарських кооперативах. Проте слід зауважити, Закон був прийнятий із значним запізненням, оскільки в процесі приватизації вже в 1995–1996 рр. значна частина селян одержала земельні частки (паї), які посвідчувалися сертифікатами на право власності на земельні частки (паї). Схоже, що це було однією із суттєвих причин стримування розвитку кооперативного руху взагалі при здійсненні аграрної реформи [129, с. 11].

Загальний Закон України «Про кооперацію» було прийнято 10.07.2003 р. [346]. Вочевидь, він мав бути прийнятий перед прийняттям спеціального закону (про сільськогосподарську кооперацію).

Наступними безсумнівно важливими кроками держави у сприянні розвитку кооперативного руху в Україні стали Укази Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 р., «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 06.6.2000 р., «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» від 19.12.2000 р., «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку» від 08.08.2002 р., а також Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003–2004 роки» від 12.12.2002 р.

Аналіз цих підзаконних нормативно-правових актів допомагає простежити таку тенденцію. В Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від

03.12.1999 р. основна увага зосереджувалась на створенні виробничих кооперативів. Подібне «нехтування» сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами, безумовно, не усувало потреби в їх створенні (особливо кредитних, постачальницьких і збутових). Аналіз підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих у державі, починаючи з 2000 р., свідчить про зміну ситуації. У них чітко простежуються розуміння державою актуальності відродження й розвитку структури обслуговування сільськогосподарського виробництва на кооперативних засадах.

Важливо наголосити на тому, що кооперативні закони України прямо передбачають прийняття Статутів кооперативів та презюмують наявність у кооперативах інших локальних нормативно-правових актів.

Поняття «сільськогосподарська кооперація» визначається як «система сільськогосподарських кооперативів, об'єднань, створених для задоволення економічних потреб членів кооперативу».

Проте поняття кооперації має значно ширший зміст. Це форма об'єднання та взаємодії економічних, господарських, соціальних та інших інтересів, праці, засобів, джерел і капіталу. Проте коли йдеться про сільськогосподарську кооперацію, то на увазі мають, насамперед, потребу в полегшенні важкої праці селян з використання земель сільськогосподарського призначення. Відомий німецький дослідник сутності сільськогосподарських виробничих кооперативів професор Ханс-Х. Мюнкнер вважає, що головна їх мета – «... найбільш плідне використання об'єднаної робочої сили і майна для загальної мети...» [301, с. 1].

Всебічно дослідила поняття та сутність сільськогосподарської кооперації Я. Гаєцька-Колотило, яка дає сучасне визначення поняття сільськогосподарської кооперації [48, с. 8].

Ми поділяємо позицію Я. Гаєцької-Колотило стосовно того, що в сучасний період в Україні йдеться переважно про кооперацію в сільському господарстві – сільськогосподарську кооперацію, яка як спеціальне поняття

містить у собі загальні ознаки поняття «кооперація» і водночас відображає її аграрну специфіку (сфера діяльності – у сільськогосподарському виробництві або в суміжних (до- і післявиробничій сферах); особливий суб'єктний склад – громадяни і/або юридичні особи України, як правило, сільськогосподарські виробники) [48, с. 12]. Відродження аграрного кооперативного сектора має стати найважливішою складовою структурної реформи у сільському господарстві, бо саме життя змушує сільськогосподарських товаровиробників об'єднуватися в кооперативи, контролювати увесь процес виробництва і проходження своєї продукції.

В. Федорович визначає сільськогосподарський кооператив як: «...добровільне на основі членства об'єднання осіб для спільного ведення сільськогосподарської діяльності (з використанням земель сільськогосподарського призначення) на основі власної трудової участі чи участі у господарських операціях кооперативу, належного кооперативу на праві власності майна, створеного об'єднанням пайових внесків з метою задоволення матеріальних та інших потреб членів кооперативу, яке знаходиться, як правило, у сільській місцевості» [297, с. 15].

Я. Гаєцькою-Колотило поняття сільськогосподарського кооперативу визначено більш повно – як «юридична особа, утворена шляхом добровільного об'єднання громадян і/або юридичних осіб України на основі членства і об'єднання пайових (земельних і майнових) внесків, для ведення спільно на засадах підприємництва шляхом особистої трудової участі або участі членів у господарських операціях кооперативу сільськогосподарської діяльності, яка є основною, постійною, або для її обслуговування з метою задоволення їх матеріальних, соціальних, культурних та певних інших потреб» [48, с. 9].

Правовий інститут сільськогосподарської кооперації, як інститут аграрного права, набув істотно нового соціального та економічного значення і змісту, оскільки несе на собі істотні особливості аграрно-правових відносин, зокрема, в аспекті внутрішньої правотворчості.

Потреба поєднання індивідуальних і загальних інтересів, викликана демократичною природою сільськогосподарських кооперативів; юридична природа відносин власності в кооперативах; необхідність всебічно враховувати особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення як природного фактора – усе це зумовлює той факт, що локальні нормативно-правові акти, як акти саморегуляції, мають ще більше значення в аграрних кооперативних відносинах, ніж у трудових (у трудовому праві). У будь-якому разі їх зміст і структура далеко виходять за сферу регулювання аграрних трудових відносин, яка включає в себе, крім того, і регламентацію земельних, майнових, організаційних, управлінських, по суті, всіх відносин у сільськогосподарських кооперативах у певному їх поєднанні з їх централізованим правовим регулюванням.

Дослідження питання про юридичну природу кооперативних локальних нормативно-правових актів, прийнятих у процесі здійснення сільськогосподарськими кооперативами локального правового регулювання, набуває сьогодні особливої актуальності, оскільки спостерігається загальна тенденція до змістовного розширення локального правового регулювання, зумовлена радикальними економічними та соціальними змінами, які проходять у процесі запровадження земельної й аграрної реформ в Україні. Спеціальні підстави для розвитку локального правового регулювання у сільськогосподарських кооперативах вбачаються у статтях Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та в загальному Законі України «Про кооперацію». Це зумовлено, передусім, розширенням принципу демократії на шляху побудови правової держави в Україні; відродженням демократичних кооперативних принципів, правом власності, а також специфікою сільського господарства.

У зв'язку з цим значну складність має проблема конкретного співвідношення централізованого і локального правового регулювання відносин у сільськогосподарських кооперативах за умов переходу до ринкових

відносин, які передбачають значно більший ступінь (рівень) свободи підприємницької та іншої діяльності. Проте проблема локальної правотворчості в сільськогосподарських кооперативах, як уже зазначалося, не розроблялася системно і комплексно.

У 1993 р. в Інституті держави і права Російської академії наук було захищено докторську дисертацію А. Шугаєвим на тему: «Правове регулювання праці в кооперативах: проблеми теорії і практики», у якій зроблено спробу перенести положення законодавства про працю не лише на найманих, а й на «працюючих членів кооперативу» [317] і вважати це позитивною тенденцією, з чим важко погодитись, оскільки йдеться про відносини юридично іншої природи (членські відносини). Розуміючи теоретичну хиткість такого постулату, А. Шугаєв у подальшому пише про «певну специфіку» [317, с. 8] праці в кооперативах та про «змішану форму регулювання» [317, с. 7] праці в кооперативах нормами трудового й кооперативного права.

Водночас можна погодитись з А. Шугаєвим стосовно поєднання централізованого і локального методів правового регулювання в сучасний період, який не припускає «лідерства централізованих методів відносно локальних» [317, с. 10–11].

У подальшому А. Шугаєв, аналізуючи локальні статутні норми в кооперативах, переважно погоджується з їх кооперативно-правовою природою. Проте автор не заглиблюється в особливості таких норм у сільськогосподарських кооперативах.

Сучасний стан законодавства все ще вимагає значної аналітичної роботи для визначення дійсних меж локального правового регулювання. У ньому можна знайти також норми, які прямо передбачають можливість (а іноді й необхідність) видання відповідних локальних актів, які конкретизують, доповнюють або розвивають положення законів. Мова йде про управомочуючі норми, які служать основою для локальної нормотворчості.

Наприклад, для сільськогосподарських кооперативів спеціальним законодавством передбачено, що суперечки, які виникають із членських відносин, вирішуються органами кооперативу у порядку, визначеному Статутом, а у випадках, передбачених законодавством – судом. Тим самим закон надає кооперативам право в межах законодавства самостійно визначати порядок вирішення суперечок, визнає їх правомочність на локальне регулювання відносин щодо вирішення суперечок, які виникають із членських відносин.

Разом з тим зустрічаються іноді такі ситуації, коли зі змісту закону не можна зробити однозначного висновку про можливість або неможливість локального регулювання. Тож чим керуватись у таких випадках?

На нашу думку, слід у першу чергу визначити, чи входить взагалі вирішення цих питань до компетенції загальних зборів сільськогосподарського кооперативу. Необхідно зауважити, що не можуть у локальному порядку вирішуватись питання, які підлягають за своїм характером централізованому регулюванню. Встановивши, що вирішення питання входить до компетенції зазначеного органу, слід визначити, яка форма їх регулювання може і повинна бути використана. Якщо мова йде про необхідність регулювання всіх суспільних відносин певного виду (підвиду, субпідвиду), то потрібне (можливе) саме кооперативне регулювання, розраховане не на якийсь індивідуальний випадок чи окрему особу, а на всі подібні випадки або всіх осіб, що характеризуються певними ознаками. У цьому випадку стає правомірним висновок на користь локального нормативно-правового регулювання.

Отже, загальний висновок: рамки локального регулювання обмежені спеціальною правосуб'єктністю сільськогосподарського кооперативу.

Держава визнає право кооперативів здійснювати локальне регулювання певних суспільних відносин у локальному правовому порядку, закріплює можливість вирішувати ті чи інші питання безпосередньо на місцях. Це

здійснюється шляхом централізованого видання управомочуючих норм, якими за кооперативами визнається право розробляти локальні правові акти з певних питань. Передумови для цього знаходимо у Законі України «Про кооперацію».

Що стосується прийнятого Верховною Радою України спеціального Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. [350], то там також знаходимо певні положення, що породжують необхідність локального правового регулювання певних питань. Наприклад, основні вимоги щодо Статутів сільськогосподарських кооперативів встановлює ст. 7 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», у якій вказано, що Статут кооперативу є основним правовим документом, котрий регулює його діяльність, визначено перелік основних положень, які мають бути визначені в Статуті, регламентовано (в досить загальних рисах) порядок його прийняття та внесення до нього змін і доповнень. У Законі «Про сільськогосподарську кооперацію» є ряд норм, які передбачають обов'язкову конкретизацію в Статутах його положень, наприклад, п. 1 ст. 16 (функції голови кооперативу та порядок його відкликання), ст. 35 (регулювання трудових відносин членів кооперативу) тощо.

На наш погляд, для всіх сільськогосподарських кооперативів мають бути встановлені у законодавстві межі або хоча б вихідні засади (принципи) локального правового регулювання.

Державне забезпечення законності у сфері локального правового регулювання у сільськогосподарських кооперативах має, на наш погляд, включати:

- 1) захист прав сільськогосподарських кооперативів самостійно вирішувати у межах закону питання прийняття необхідних для нормального функціонування локальних нормативно-правових актів;

- 2) державний нагляд і контроль за дотриманням вимог законності у процесі прийняття локальних правових актів;

- 3) встановлення порядку захисту прав членів кооперативів і осіб, які працюють у них за трудовим договором, що впливають із локальних норм;
- 4) дієву державну охорону прав, які виникають на підставі локальних нормативно-правових актів.

Охорона прав членів сільськогосподарських кооперативів, визначених локальною правовою нормою, може здійснюватись:

- а) внутрішньокооперативним способом (органами управління самого кооперативу);
- б) зовнішнім способом (у першу чергу, судом).

У сільськогосподарському кооперативі локальні норми регулюють відносини між його членами, а також між кооперативом і особами, які перебувають з ним у трудових та інших відносинах. У великих сільськогосподарських кооперативах у локальному порядку регулюються також відносини між структурними підрозділами, встановлюється компетенція самоврядних органів.

У сільськогосподарському кооперативному законодавстві регулювання трудових відносин локальними нормами найбільш характерно для сільськогосподарських виробничих кооперативів, оскільки участь працею членів кооперативу у діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів (на відміну від обслуговуючих) є обов'язковою умовою. Між тим навіть у сільськогосподарських виробничих кооперативах локальне регулювання далеко не обмежується сферою лише трудових відносин, як це наявне в трудовому законодавстві. Його сфера значно ширша. І що головне – у цьому полягає головна відмінність змісту локального правового регулювання у трудовому й аграрному праві.

У кооперативному законодавстві головним критерієм класифікації локальних правових норм, на відміну від трудового законодавства, є широкий комплексний предмет правового регулювання:

- 1) земельно-правові локальні норми – регулюють земельні відносини у сільськогосподарських кооперативах;

2) локальні норми про працю у сільськогосподарських кооперативах – регулюють трудові членські відносини у сільськогосподарських кооперативах (здебільшого органічно пов'язані із земельними);

3) організаційно-управлінські локальні норми – регулюють організаційно-управлінську діяльність у сільськогосподарських кооперативах.

4) локальні норми стосовно майнових відносин – регулюють майнову сферу у сільськогосподарських кооперативах;

5) фінансові локальні норми – регулюють фінансову діяльність у сільськогосподарських кооперативах тощо.

Нормативно-правові договори, наприклад, колективний договір, не характерні (на відміну від трудового законодавства) для аграрно-кооперативного законодавства. Правила внутрішнього розпорядку, різноманітні Положення, які приймаються вищим органом управління кооперативу, не є результатом угоди, а отже, не належать до нормативно-правових договорів, вони є результатом демократичної нормотворчості органів управління кооперативом, відтак, належать до нормативно-правових актів.

Локальні кооперативні норми приймаються без участі профспілкового комітету. У цьому також простежується певна їх специфіка. Пояснити це явище можна тим, що найчастіше профспілкові органи у сільськогосподарських кооперативах не створюються, враховуючи особливу демократичну природу кооперативів і втілення у їх діяльності кооперативних принципів. Тому, на наш погляд, участь профспілки у локальному правовому регулюванні відносин у сільськогосподарських кооперативах є недоцільною. Мета створення кооперативів виключає необхідність створення і діяльності профспілкових організацій. Кооператив – це організація, яка функціонує виключно в інтересах своїх членів.

Що стосується порядку (процедури) прийняття розробки, обговорення й оформлення локальних нормативно-правових актів у

сільськогосподарському кооперативі, то видається, що вона має бути чітко розписана і закріплена у Статуті. До цього процесу обов'язково мають бути залучені всі члени сільськогосподарського кооперативу (або ж його підрозділи), а приймати локальні нормативно-правові акти, безумовно, мають загальні збори як вищий орган управління кооперативу.

Найбільш характерними особливостями локального нормативно-правового акта в контексті аграрно-кооперативного законодавства є те, що:

- 1) він є спеціальною правовою формою децентралізації правових норм загального і спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію;
- 2) конкретизує зміст насамперед спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію;
- 3) значну питому вагу мають первинні локальні норми, враховуючи наявність істотних прогалин в аграрно-кооперативному законодавстві, які не можна усунути ані шляхом аналогії закону, ані шляхом аналогії права;
- 4) приймається безпосередньо членами сільськогосподарського кооперативу в особі його вищого органу управління;
- 5) виражає волю всіх членів сільськогосподарського кооперативу або їх більшості;
- 6) регулює не лише внутрішньокооперативні, а й певною мірою зовнішні відносини;
- 7) поширюється лише на членів конкретного сільськогосподарського кооперативу та осіб, які працюють у сільськогосподарському кооперативі за трудовим договором.

Основними локальними нормативно-правовими актами в сільськогосподарських кооперативах є Статут і Правила внутрішнього розпорядку.

У локальному правовому регулюванні суб'єкт регулювання виступає одночасно і об'єктом регулювання, оскільки локальний нормативно-

правовий акт приймають члени сільськогосподарського кооперативу і надалі самі ж його й виконують. Зазначене дає змогу розглядати локальне правове регулювання як самоорганізацію й саморегуляцію сільськогосподарським кооперативом своєї діяльності відповідно до власних інтересів.

Якщо традиційно локальне регулювання розглядалось як похідне від загальнодержавного регулювання, то зараз цей взаємозв'язок стосовно сільськогосподарських кооперативів видається значно складнішим. Витоки локального правового регулювання слід шукати, передусім, не у діяльності держави, яка уповноважує членів сільськогосподарських кооперативів самотійно регулювати деякі види суспільних відносин, а в самій демократичній системі відносин, які складаються у межах конкретного сільськогосподарського кооперативу, що об'єктивно вимагають правового опосередкування, максимально наближеного до умов конкретного сільськогосподарського кооперативу.

Крім того, слід враховувати суб'єктивний фактор, який значно підвищує ефективність рішення, що прийняте самим сільськогосподарським кооперативом, порівняно з тим, яке виходить від органів держави і тримається значною мірою на авторитеті влади, тоді як рішення, прийняті на загальних зборах кооперативу, ґрунтуються на самодисципліні тощо. Саме це визначає потребу децентралізованого (локального) правового регулювання певних видів внутрішньокооперативних відносин.

Держава юридично визнає права сільськогосподарських кооперативів і підприємств на локальне регулювання, уповномочує їх на самотійне вирішення певних питань.

Локальне правове регулювання хоча й здійснюється безпосередньо у сільськогосподарських кооперативах, однак менше відчуває постійний вплив з боку держави, роблячи зворотній вплив на нормативно-правову систему держави.

Видається, що в принципі локальні норми права покликані

деталізувати, конкретизувати та спеціалізувати норми законів та інших нормативно-правових актів, прийнятих органами держави, однак, враховуючи існуючу в Україні законодавчу практику, коли багато відносин у сучасних сільськогосподарських кооперативах не врегульовані взагалі, вони мають заповнювати ці прогалини. У сільськогосподарських кооперативах до таких відносин на даному етапі, у першу чергу, належать базові загальні відносини – земельні і трудові.

На нашу думку, така ситуація в кооперативному законодавстві України найближчим часом буде виправлена, але поки що маємо всі підстави вважати, що сучасне локальне правове регулювання у сільськогосподарських кооперативах має своїм завданням заповнювати прогалини у законодавстві.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна визначити специфічні ознаки локального нормативно-правового регулювання у сільськогосподарських кооперативах:

1) локальне нормативно-правове регулювання історично притаманне кооперативній системі, враховуючи демократичні кооперативні засади функціонування кооперативів та, насамперед, мету їх створення;

2) локальне нормативно-правове регулювання можна визначити як цілеспрямовану діяльність сільськогосподарських кооперативів з правового опосередкування внутрішньокооперативних відносин, яке здійснюється переважно на підставі спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію;

3) локальне нормативно-правове регулювання у сільськогосподарських кооперативах має вторинний похідний характер не лише щодо загальнодержавного, а й щодо спеціального правового регулювання;

4) у сільськогосподарських кооперативах специфічний не лише склад локального правового регулювання: а) за суб'єктним складом; б) здійснення через рішення органів управління сільськогосподарського кооперативу, – а й предмет цього регулювання – широке коло внутрішньокооперативних

відносин: земельних, трудових, майнових тощо, які базуються на членстві;

5) локальне нормативно-правове регулювання у сільськогосподарських кооперативах є прикладом самоорганізації та саморегуляції сільськогосподарських кооперативів, що відповідає їх юридичній демократичній природі як особливій організаційно-правовій формі господарювання;

6) локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських кооперативів можуть містити також первинні норми у випадку, якщо ці відносини не врегульовані на рівні спеціального законодавства (наприклад, земельні відносини у сільськогосподарських кооперативах) й усунути законодавчі прогалини неможливо іншим способом – шляхом аналогії закону чи аналогії права;

7) межі локального регулювання визначаються межами сільськогосподарського кооперативу;

8) напрями локального правового регулювання у кооперативних відносинах ширші порівняно з трудовим правом. У кооперативних відносинах при локальному нормативно-правовому регулюванні врегульовуються не лише трудові відносини, а весь комплекс внутрішньокооперативних відносин, причому приймаються нормативно-правові акти шляхом безпосереднього волевиявлення через рішення вищого органу управління – загальних зборів;

9) результатом локального нормативно-правового регулювання є прийняття внутрішньокооперативних локальних нормативно-правових актів, які у сільськогосподарських кооперативах виражені, насамперед, у формі Статутів та Правил внутрішнього розпорядку.

На наш погляд, суб'єктами локальної нормотворчості у сільськогосподарських кооперативах є:

а) засновники сільськогосподарського кооперативу, які приймають (затверджують) Статут кооперативу;

б) вищий орган управління сільськогосподарського кооперативу – загальні збори, які приймають всі інші внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти.

Локальний внутрішньокооперативний характер правового регулювання не означає абсолютного відриву (ізоляції) локальних норм від загальних норм права, у тому числі галузевих земельно-правових, особливо, якщо мова йде про виробничі кооперативи.

Хоча порівняно із загальнодержавними нормами локальні відрізняються більшим динамізмом і швидше піддаються змінам під впливом розвитку суспільних відносин, але і їм має бути притаманна стабільність, інакше вони не зможуть бути ефективними регуляторами суспільних відносин. Тому вони повинні прийматися на невизначений строк.

Дотримання законності у сфері локальної правотворчості сільськогосподарських кооперативів виявляється в тому, що локальні нормативно-правові акти як підзаконні нормативно-правові акти не повинні суперечити законам України, а також Статутові кооперативу. Може бути застосований також судовий контроль у разі оскарження тих чи інших локальних нормативно-правових актів у суді. У випадку встановлення невідповідності локальних нормативно-правових актів законодавству суди зазвичай зобов'язують органи управління сільськогосподарського кооперативу переглянути такі локальні нормативно-правові акти та внести до них необхідні зміни.

На підставі проаналізованих ознак, що притаманні локальним нормативно-правовим актам сільськогосподарських кооперативів, можемо визначити поняття локального нормативно-правового акта сільськогосподарського кооперативу таким чином: це правова форма вираження децентралізованих правових норм загального та спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію у вигляді офіційного юридичного документа органів управління сільськогосподарського

кооперативу, що конкретизують, деталізують та спеціалізують їх зміст і певною мірою є засобом усунення законодавчих прогалин стосовно умов кожного сільськогосподарського кооперативу.

При переході до ринкової економіки сфера локальної регламентації відносин у кооперативному секторі (й особливо у сільськогосподарських кооперативах) значно зросла і набула неформального характеру, як це досить часто було наявне в колгоспах, і стала необхідною для нормального функціонування сільськогосподарських кооперативів.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», а також Земельний та Цивільний кодекси України створили нові правові засади для функціонування локальної правотворчості у всіх видах сільськогосподарських кооперативів.

Отже, в умовах переходу України до ринкових відносин та конституційних демократичних принципів спостерігається закономірне зростання ролі та розширення змісту локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів, що можна пояснити дією таких чинників.

1. Локальна нормотворчість у сільськогосподарських кооперативах, значною мірою зумовлена саме характером відносин власності у кооперативі.

2. Під час організації та виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських кооперативів виникають і функціонують земельні, трудові, майнові, організаційні, управлінські та інші відносини. Проте у сфері сільськогосподарського виробництва, у першу чергу, виділяються земельні і трудові відносини як найбільш специфічні для нього і такі, що потребують конкретизації та спеціалізації відповідно до умов конкретного кооперативу. Враховуючи відсутність централізованих норм, які б регулювали ці відносини, призначення локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів полягає у первинному правовому регулюванні цих відносин і є засобом усунення прогалин у законодавстві, які не можна усунути ані шляхом застосування аналогії закону, ані аналогії права.

Тому якраз змістовне розширення локального правового регулювання у сільськогосподарських кооперативах, передусім, виявляється у сфері земельних аграрних відносин.

За своїм характером трудові відносини, які складаються всередині сільськогосподарського кооперативу, поділяються на відносини у сфері організації праці; відносини з дотримання дисципліни праці; відносини з оплати праці; відносини з охорони праці. Специфіка трудових відносин у сільському господарстві враховується і визначається нормами аграрного права. Не випадково, ст. 3 Кодексу законів про працю України обґрунтовано вказує на особливості праці в сільськогосподарських організаціях і встановлює, що регулювання трудових відносин аграрних суб'єктів визначається «законодавством та їх статутами». Але аграрне законодавство конкретно не регламентує трудові відносини аграрних суб'єктів (мова йде про законодавство про сільськогосподарську кооперацію). Що ж до статутного правового регулювання, то воно принципово має базуватися на засадах законів для того, щоб за допомогою локальних норм конкретизувати (доповнити) правові норми загальної дії стосовно особливостей певного підприємства [121, с. 9]. У зв'язку з цим за сучасних умов істотно підвищується значення Статутних локально-правових норм у всіх аграрних суб'єктах і в сільськогосподарських кооперативах зокрема.

4. Якщо земельні і трудові відносини надають специфіки внутрішнім аграрним відносинам, то їх основу значною мірою становлять майнові відносини, які виникають і розвиваються всередині сільськогосподарського кооперативу. За своєю правовою природою і характером майнові відносини досить різноманітні і поділяються на відносини, що безпосередньо виражають відносини власності у сільськогосподарському виробництві в процесі володіння, користування та розпорядження об'єктами цієї власності; відносини, що складаються між сільськогосподарськими організаціями і їх внутрішніми виробничими підрозділами; відносини, що складаються між

сільськогосподарською організацією і громадянами у зв'язку з веденням ними особистих селянських господарств; деліктні внутрішні майнові правовідносини.

Отже, ставши власниками майна, сільськогосподарські кооперативи здобули широкий спектр прав з використання і розпорядження своїм майном і на загальних підставах аграрного законодавства мають право в локальних нормативно-правових актах детально регламентувати особливості правового режиму власного майна, зокрема його пайовий характер тощо.

Вищезазначені чинники свідчать про сферу застосування локальних нормативно-правових актів у процесі здійснення сільськогосподарськими кооперативами виробничої діяльності, про її розширення. Сучасні локальні нормативно-правові акти, особливо в сільськогосподарських кооперативах, які формуються і діють на демократичних принципах, повинні епіцентром свого змісту мати закріплення конкретизованих стосовно загального і спеціального законодавства суб'єктивних прав членів цих кооперативів та їх доповнення, а також кореспондуючих їм обов'язків органів управління кооперативів.

Враховуючи загальне оновлення законодавства України, його складність, а також недостатній рівень юридичної освіченості членів низових колективів працюючих (особливо селян), та з метою принципової уніфікації змісту локальних нормативно-правових актів особливої актуальності набувають проблеми розробки та прийняття Примірних і Типових нормативно-правових актів стосовно найбільш істотних відповідних актів локального характеру. Актуальність розвитку сільськогосподарської кооперації не викликає сумніву, однак її подальший поступ, розширення кооперативних засад вимагає вдосконалення внутрішньокооперативних відносин сільськогосподарських кооперативів. Можливості кооперації у демократизації суспільства з виробничих, соціальних, гуманістичних позицій не обмежені, і завдання суспільства полягає в тому, щоб розвивати і реалізувати їх. Проте одного прийняття Законів України «Про кооперацію»

та «Про сільськогосподарську кооперацію» недостатньо. Слід наголосити на необхідності широкої роз'яснювальної роботи щодо створення системи сільськогосподарських кооперативів, спроможних стати підтримкою сільськогосподарських товаровиробників у нелегкий для них час. Відтак, доцільно активізувати дорадчу сільськогосподарську діяльність у напрямі пропаганди та консультування щодо діяльності сільськогосподарських кооперативів. А починати роботу у регіонах, безумовно, слід з вивчення правових, економічних та організаційних основ сільськогосподарської кооперації.

1.3. Види і форми локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів

З метою досягнення певної уніфікованості локального правового регулювання на різних підприємствах і забезпечення єдності правового режиму нерідко держава в особі компетентних органів (зазвичай за участю профспілкових органів) визначає основні риси майбутніх локальних правових норм, створюючи Типові або Примірні акти. Сказане, передусім, стосується трудового й аграрного права. Так, локальні Правила внутрішнього трудового розпорядку розробляються на підприємствах відповідно до Типових правил внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців підприємств, установ, організацій.

Іноді державні органи виробляють і пропонують колективам бажаний варіант регулювання. Це робиться шляхом, наприклад, прийняття рекомендацій. Такі рекомендації зазвичай видаються від імені не лише державних, але й громадських органів. Наявність рекомендаційних норм була характерна більшою мірою, ніж у трудовому законодавстві, ще в колгоспному

законодавстві. Особливо багато рекомендацій свого часу було адресовано колгоспам, нерідко вони стосувались застосовування положень, аналогічних тим, які встановлювались для державних сільськогосподарських підприємств. Видається, що тепер сфера рекомендаційних норм може бути розширена.

Класифікація локальних правових норм можлива за різними підставами. За терміном дії вони поділяються на норми постійної дії, які зберігають свою силу протягом усього часу до їх скасування, і строкові, час дії яких обмежується певним терміном.

За диспозицією, тобто за характером приписів, які в них містяться, локальні правові норми поділяються на імперативні та диспозитивні. Імперативні норми містять чіткі приписи, абсолютні вимоги, обов'язкові для виконання і виключають можливість будь-якого іншого вирішення питання. Диспозитивні норми такою категоричністю не відрізняються, вони припускають можливість декількох варіантів рішення, залишаючи відповідним суб'єктам вибір того чи іншого варіанта поведінки.

За способом регулювання правові локальні норми поділяються на: зобов'язувальні, заборонні, управомочуючі, залежно від того, закріплює чи встановлює норма обов'язок. Звичайно, одна й та сама норма може бути викладена і як зобов'язувальна, і як заборонна або управомочуюча.

Залежно від конкретної ролі, яку локальні правові норми відіграють у зміцненні правопорядку, їх можна розділити на регулятивні й охоронні. Перші безпосередньо встановлюють права й обов'язки, другі – відповідальність за порушення інших локальних норм або норм, які містяться у загальнодержавних актах. Більшість локальних норм є регулятивними.

За межами дії локальні правові норми діляться на: локальні норми юридично самостійних суб'єктів (сільськогосподарських кооперативів), локальні норми суб'єктів, що входять до складу об'єднань, кооперативних об'єднань та інших кооперативних підприємств. Локальні правові норми, які діють, наприклад, у кооперативному об'єднанні мають ієрархічну структуру.

Локальні норми кооперативних підприємств, які входять до об'єднання як норми вторинного порядку, мають відповідати не лише чинному законодавству, але й локальним нормам, розробленим у кооперативному об'єднанні, і не можуть їм суперечити.

За колом суб'єктів, на яких поширюються локальні норми права, останні можна поділити на норми загальні і спеціальні. Перші поширюються на всіх працівників відповідного підприємства, організації, кооперативу, інші – на певну їх частину, яку виокремлюють за різними підставами – спеціальністю, кваліфікацією, умовами праці, формою організації праці тощо.

Локальні норми можуть бути згруповані і за іншими підставами, що відображають специфіку локальної нормотворчості. Зокрема, вони поділяються на різні групи залежно від їх співвідношення з централізованими нормами: централізовано-локальні й автономні. До першої групи ми зараховуємо ті норми, які створені на основі загальнодержавних норм. Діючи у системі локальних актів, вони наочно демонструють поєднання централізованих і децентралізованих засад в управлінні підприємством, організацією. Часто такі норми приймаються на основі типових або примірних державних норм, які розкривають найбільш загальні, типові риси правового регулювання відповідного типу суспільних відносин.

До другої групи належать автономні локальні норми. Вони не мають аналогів серед норм, що видані у загальнодержавному масштабі. Ці норми визнаються дійсними, такими, що мають юридичну силу за умови, що вирішення відповідного питання віднесено до компетенції підприємства, організації, кооперативу і що вони не суперечать чинному законодавству, не обмежують прав робітників і службовців, членів кооперативу і не знижують рівня правових гарантій, встановлених централізовано. Автономні локальні норми можуть бути пізніше схвалені в законодавчому порядку, і тоді вони переходять до розряду загальнодержавних, централізованих, типових або примірних норм.

Локальні норми можуть бути класифіковані й за іншими підставами, зокрема, за предметом або змістом їх регулювання. Як загальне правило, предметом локальної правової норми мають бути лише ті відносини, які не охоплені законодавчою регламентацією на загальнодержавному рівні або ж потребують конкретизації їх змісту стосовно умов кожного низового суб'єкта. За предметним змістом локальні норми в трудовому праві обмежені сферою організації праці на місцях. У кооперативному праві локальні правові норми мають предметно значно ширший характер і до свого змісту включають не лише трудові, а й земельні, майнові, організаційні, управлінські та деякі інші членські відносини.

Вид – це елемент класифікації. Для досягнення наукової обґрунтованості будь-якої класифікації необхідно визначити її критерії. Розмірковуючи про критерії класифікації нормативно-правових актів, С. Алексєєв відзначає, що «вихідним критерієм для віднесення нормативного акта до того чи іншого виду є його юридична сила» [17, с. 43].

Важливе значення для здійснення обґрунтованої класифікації має характеристика актів, що врегульовують аграрно-кооперативні відносини, як цілісної органічної системи, якій притаманний єдиний юридичний механізм. До цієї системи входять різноманітні види нормативно-правових актів, що можуть бути поділені на більш чи менш укрупнені групи за різноманітними підставами.

З методологічних позицій при аналізі відносин видів стосовно такої правової категорії, як «локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських кооперативів», важливо враховувати єдність загального, особливого й окремого.

У літературі прийнято обмежувати значення класифікації лише групуванням нормативно-правових актів за видами залежно від наявності певних ознак. Але насправді проблема типології локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів не обмежується науковою обробкою нормативно-правових актів, що врегульовують аграрно-кооперативні

відносини. Групування цих актів за видами – це лише початок класифікації. Виділяючи групи нормативних актів за ознаками їх подібності і відмінності, дослідники будують одночасно єдину цілісну систему. Характеристика цієї системи нормативно-правових актів можлива лише на основі вимог системного підходу, орієнтованого на вивчення та пізнання всієї сукупності складних і багатобічних ієрархічних зв'язків актів аграрного законодавства.

Викладене означає, що не можна розглядати локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських кооперативів ізольовано один від одного та проводити їх типології без урахування загального взаємозв'язку, притаманного системі нормативно-правових актів, що врегульовують аграрні відносини.

Локальні нормативно-правові акти – складова системи аграрного законодавства, тому їм мають бути притаманні основні риси цього галузевого підрозділу законодавства України.

Класифікацію локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів можна проводити за декількома критеріями, зокрема:

- 1) за юридичною силою;
- 2) за порядком набуття юридичної сили;
- 3) за органами, що їх приймають;
- 4) за предметом регулювання;
- 5) за змістом (колом відносин, що врегульовані локальним нормативно-правовим актом);
- 6) за сферою дії, за терміном дії тощо.

1. Юридична сила локальних нормативно-правових актів залежить від компетенції органів управління сільськогосподарським кооперативом, які їх приймають. Статут сільськогосподарського кооперативу має більшу юридичну силу і першорядне значення в системі локальних нормативно-правових актів сільськогосподарського кооперативу, порівняно з іншими локальними нормативно-правовими актами, які приймаються на його основі (правила, положення);

2. За порядком набуття юридичної сили локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських кооперативів поділяються на дві групи.

До першої належать внутрішньогосподарські локальні нормативно-правові акти, які набувають юридичної сили з моменту їх реєстрації у відповідних державних органах (Статут).

Друга група містить акти, які набувають юридичної сили з моменту прийняття їх найвищим органом самоврядування сільськогосподарського кооперативу – загальними зборами (Правила внутрішнього розпорядку, різні Положення).

2. Локальні правові акти сільськогосподарських кооперативів можна класифікувати за органами, що їх приймають, на:

- а) акти засновників сільськогосподарського кооперативу (Статут сільськогосподарського кооперативу);
- б) акти вищого органу управління сільськогосподарського кооперативу – загальних зборів;
- в) акти правління сільськогосподарського кооперативу, які стосуються виконання покладених на нього завдань, зокрема, розробки та внесення на затвердження загальних зборів напрямів розвитку кооперативу, вирішення найсуттєвіших питань господарської діяльності згідно зі статутом тощо;
- г) акти виконавчої дирекції сільськогосподарського кооперативу, що стосуються прийняття поточних рішень (це право делегує виконавчій дирекції кооперативу правління сільськогосподарського кооперативу).

При цьому необхідно наголосити на тому, що перші два види локальних правових актів за своєю природою є нормативними, а інші мають індивідуальний характер, тому не належать до нормативно-правових актів, проте їх роль також не можна недооцінювати.

3. За предметом регулювання можна виділити загальні (комплексні), які регламентують коло різноманітних відносин у сільськогосподарському кооперативі одночасно, та спеціальні локальні нормативно-правові акти

сільськогосподарського кооперативу (врегульовують конкретний вид відносин у сільськогосподарському кооперативі, наприклад управлінські чи фінансові). Слід зауважити, що найпоширенішими у сільськогосподарських кооперативах є комплексні локальні нормативно-правові акти.

4. Локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських кооперативів можна класифікувати за змістом (колом відносин, що врегульовані локальним нормативно-правовим актом), на:

а) земельні локальні нормативно-правові акти – регулюють відносини з приводу використання земель сільськогосподарського призначення сільськогосподарськими кооперативами;

б) трудові локальні нормативно-правові акти – регулюють трудові відносини у сільськогосподарських кооперативах, які органічно пов'язані із земельними;

в) управлінські локальні-нормативно правові акти – регулюють управлінські відносини у сільськогосподарських кооперативах;

г) локальні нормативно-правові акти з приводу майнових відносин – регулюють майнову сферу у сільськогосподарських кооперативах;

д) фінансові локальні нормативно-правові акти – регулюють фінансову діяльність у сільськогосподарських кооперативах тощо.

5. Локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських кооперативів можна також розрізняти за сферою дії: внутрішньої, зовнішньої дії, комплексні.

Локальними нормативно-правовими актами сільськогосподарського кооперативу внутрішньої дії, на нашу думку, можна вважати різні Правила, Положення, тобто ті локальні нормативно-правові акти, які врегульовують лише внутрішньокооперативні відносини.

До локальних нормативно-правових актів сільськогосподарського кооперативу, які можуть мати зовнішню дію, слід віднести Статут сільськогосподарського кооперативу, оскільки це єдиний локальний

нормативно-правовий акт, який може виходити за межі врегулювання лише внутрішньокооперативних відносин. Після державної реєстрації Статут сільськогосподарського кооперативу набуває сили нормативно-правового акта, починає відігравати роль джерела аграрного права, і в разі виникнення будь-яких спорів державні органи при їх вирішенні повинні керуватися Статутом сільськогосподарського кооперативу. При цьому слід зауважити, що Статут має також і внутрішню дію, оскільки є юридичною основою для прийняття інших локальних внутрішньокооперативних актів.

Викладене дає змогу розглядати Статут сільськогосподарського кооперативу як локальний нормативно-правовий акт комплексної сфери дії.

6. За терміном дії локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських кооперативів поділяються на акти постійної дії, які зберігають свою силу протягом усього часу до їх скасування, і термінові, час дії яких обмежуються певним терміном, який встановлюється під час їх створення.

Важливою проблемою є правова форма локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів.

Якщо у відносинах, які регулює трудове законодавство, основними правовими формами локальних нормативно-правових актів є колективний договір, Правила внутрішнього трудового розпорядку тощо, то в сільськогосподарських кооперативах більшість із цих локальних нормативно-правових актів є непридатними.

У сільськогосподарських кооперативах основними правовими формами локальних нормативно-правових актів є Статут і Правила внутрішнього розпорядку. Це пов'язано, передусім, з юридичною природою самого сільськогосподарського кооперативу як товариства, що створюється на добровільних засадах та діє виключно в інтересах своїх членів.

Слід наголосити, що особливе місце в системі локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів, на наш погляд, належить двом локальним нормативно-правовим актам – Статуту та Правилам

внутрішнього розпорядку сільськогосподарських кооперативів. Їх суворе додержання членами кооперативу та особами, які залучаються до роботи в кооперативі за трудовим договором (угодою), є передумовою злагодженої і чіткої роботи всього кооперативу, умовою зміцнення добробуту членів кооперативу тощо.

Статут сільськогосподарського кооперативу – специфічна правова форма регулювання суспільних відносин у процесі організаційної, виробничо-господарської та культурно-побутової діяльності членів кооперативу тощо. Наявність Статуту – обов’язкова і невід’ємна ознака сільськогосподарського кооперативу. За своєю правовою природою Статут є сільськогосподарським кооперативним нормативно-правовим актом. Він розробляється і приймається самими засновниками кооперативу, відображає їх колективну волю, інтереси в регулюванні діяльності кооперативу. На непересічну роль Статуту сільськогосподарського кооперативу, як уже зазначалося, вказує і ст. 7 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (Закон України «Про кооперацію» – також!), називаючи Статут сільськогосподарського кооперативу основним правовим документом, що регулює його діяльність, оскільки у Статуті фіксується ряд найістотніших моментів, що визначають юридичні параметри діяльності кооперативу, які характеризують юридичну особу відповідного сільськогосподарського кооперативу. Закон містить перелік обов’язкових положень, що мають бути закріплені в Статуті сільськогосподарського кооперативу. До останнього можуть включатися й інші положення, пов’язані з особливостями діяльності певного кооперативу, які не суперечать законодавству України.

Слід погодитись з В. Уркевичем, який вважає, що сільськогосподарські кооперативи мають комплексну правосуб’єктність, зміст якої становлять цивільна, майнова, земельна, господарська, трудова, організаційна, управлінська, фінансова правосуб’єктності, що, поєднуючись у перебігу господарської діяльності, утворюють аграрну правосуб’єктність

сільськогосподарського кооперативу, зміст якої становить здатність володіння й реалізації сукупності прав та обов'язків, які виникають при веденні сільськогосподарської діяльності [293, с. 4–5]. А основним комплексним локальним нормативно-правовим актом, який у своєму змісті закріплює аграрну правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу, є, безумовно, Статут сільськогосподарського кооперативу.

Отже, визначені загальні ознаки Статуту дають підстави розглядати його як основний нормативно-правовий акт, що регламентує діяльність кооперативу, як «основний закон» життя конкретного сільськогосподарського кооперативу.

Особливий акцент слід зробити на Правилах внутрішнього розпорядку сільськогосподарського кооперативу.

Згідно з трудовим законодавством, це Правила внутрішнього трудового розпорядку, які регулюють лише трудові відносини, а в сільськогосподарських кооперативах – Правила внутрішнього розпорядку, які регулюють весь спектр внутрішньокооперативних відносин, що пояснюється комплексним характером аграрних і кооперативних відносин.

Цей акт приймає вищий орган управління сільськогосподарського кооперативу в порядку локальної нормотворчості, він містить обов'язкові для виконання правила поведінки (норми), дотримання яких забезпечується як заходами переконання, та і заходами примусу.

Сама назва Правил внутрішнього розпорядку підкреслює, що цим документом регулюється не лише трудовий розпорядок, але й інші питання внутрішнього життя кооперативу. Внутрішній розпорядок кооперативу – це система повсякденних внутрішньокооперативних земельно-трудова, організаційно-управлінських та інших відносин.

Як зазначав професор В. Петров, специфіка функціонування сільськогосподарського виробництва потребує особливого режиму часу роботи і відпочинку. У цьому виявляється своєрідна риса трудової дисципліни у сільському господарстві. Прийняті на підставі Статуту

сільськогосподарського кооперативу з урахуванням інших законодавчих актів Правила внутрішнього розпорядку є другим за значенням після Статуту внутрішньокооперативним актом, що регулює виключно питання внутрішнього розпорядку та має найбільший після Статуту ступінь універсальності [185, с. 38].

Правила внутрішнього розпорядку сільськогосподарського кооперативу, регламентують організацію виробництва і праці, порядок використання робочого часу, часу відпочинку, заохочення працівників, порядок притягнення до дисциплінарної та матеріальної відповідальності, питання охорони праці й обслуговування особистих потреб членів кооперативу, а також відносини з працівниками, які можуть залучатися до роботи у сільськогосподарському кооперативі за трудовим договором (контрактом, угодою). Зазначені Правила доповнюють і конкретизують окремі положення Статуту сільськогосподарського кооперативу. Вони встановлюють певні норми поведінки членів кооперативу і службових осіб у колективі та зміст їх основних обов'язків. Правила внутрішнього розпорядку мають бути стабільними, тобто діяти протягом кількох років, хоча за необхідності деякі їх положення можуть бути уточнені чи доповнені, причому ці зміни повинні затверджуватись загальними зборами членів кооперативу після чого вони набирають чинності. Правила внутрішнього розпорядку мають силу нормативного акта при вирішенні конфліктів, що виникають у відносинах між правлінням кооперативу і службовими особами, між правлінням, службовими особами і членами кооперативу.

У сільськогосподарських кооперативах є блок локальних нормативно-правових актів процедурного характеру, тобто тих, що набувають юридичної сили з моменту прийняття їх загальними зборами сільськогосподарського кооперативу і приймаються на основі Статуту, як-то: Положення про спеціалістів, Положення про порядок застосування дисциплінарного стягнення, Положення про оплату праці, Положення про преміювання, Положення про

ревізійну комісію, Положення про порядок розподілу прибутку, Положення про порядок укладення договорів тощо (назви актів можуть дещо відрізнятись у різних сільськогосподарських кооперативах).

Ринкові відносини відкрили додаткові можливості для прийняття локальних норм щодо формування та розподілу доходу кооперативу, спрямованих на підтримку ініціативи сільськогосподарських кооперативів, вироблення заходів, що сприятимуть підвищенню ефективності виробництва і праці. До локальної нормотворчості сільськогосподарських кооперативів належать також встановлення систем оплати праці і форм матеріального заохочення, затвердження положень про преміювання й виплату винагороди за підсумками роботи за рік тощо. Тут слід зазначити, що від того, наскільки повно враховуватиметься при локальній нормотворчості характер виробництва, залежить ефективність застосування матеріального стимулювання.

Сьогодні в сільськогосподарських кооперативів виникає потреба у прийнятті не лише традиційних локальних нормативно-правових актів, про які вже йшлося, а й так званих «нових», тобто тих, прийняття яких раніше не практикувалося і зумовлене якраз новим правовим статусом справжніх сільськогосподарських кооперативів у зв'язку з тим, що вони є сільськогосподарськими товаровиробниками, підприємцями, а також фактичним станом кооперативного законодавства, яке не відрізняється поки що, на жаль, високим рівнем досконалості.

Наприклад, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» неповно врегульовує багато відносин, зокрема майнові відносини у сільськогосподарських кооперативах. Приєднуємось до позиції В. Уркевича, який вважає за необхідне «... посилити роль внутрішньокооперативних актів у регулюванні відносин щодо формування майнових фондів сільськогосподарських кооперативів (у кожному окремому кооперативі, окрім Статуту, мають бути прийняті Положення про пайовий і неподільний

фонди, Положення про кооперативні виплати на паї тощо). Кожен кооператив повинен знайти оптимальне співвідношення розмірів пайового та неподільного фондів та закріпити його у своїх локальних нормативних актах...» [293, с. 15].

Отже, як свідчить викладене, у вирішенні правових питань виробничо-господарської, фінансової, збутової та іншої діяльності важливу роль відіграє їх правова регламентація, що здійснюється на основі внутрішньокооперативних нормативно-правових актів, які називають локальними нормативно-правовими актами сільськогосподарських кооперативів і які мають власну класифікацію. На нашу думку, видається доцільним називати цей блок нормативно-правових актів «сільськогосподарські кооперативні нормативно-правові акти».

Прийняття сільськогосподарських кооперативних актів є не лише правом, а й в деяких випадках – обов’язком. У зв’язку з цим сільськогосподарські кооперативні акти розрізняються за підставою їх прийняття: ініціатива самого суб’єкта нормотворення або імперативна вказівка законодавця. Обов’язок щодо прийняття сільськогосподарських кооперативних актів є одним із засобів гарантування законності у сферах, де імперативне регулювання неприпустиме. Сільськогосподарські кооперативні акти визначають порядок та процедури реалізації сільськогосподарських кооперативних правовідносин. Відсутність сільськогосподарського кооперативного акта разом із диспозитивністю правової норми створює передумови для використання правових прогалин щодо ігнорування приписів законодавства. Сільськогосподарські кооперативні акти забезпечують прозорість внутрішніх процесів; їх перевірка та реєстрація державними органами, а також доведення до відома членів сільськогосподарського кооперативу надає можливість контролю та своєчасного звернення за захистом своїх прав до юрисдикційних органів.

У системі правових актів сільськогосподарські кооперативні акти мають найменшу юридичну силу у зв’язку із найнижчим рівнем їх загальності й обмеженістю повноважень сільськогосподарського кооперативу щодо

нормотворчості.

Система сільськогосподарських кооперативних актів на рівні окремо взятого сільськогосподарського кооперативу має ієрархічну будову, у якій юридична сила акта залежить від місця і повноважень органу, що його прийняв, у структурі управління. Найвищими за юридичною силою є акти вищого сільськогосподарського кооперативного органу (загальних зборів), їм має відповідати решта сільськогосподарських кооперативних актів.

Відсутність єдиного правотворчого центру є однією з причин значної розрізненості сільськогосподарських кооперативних актів. Для їх ефективного функціонування необхідним є проведення уніфікації, яка забезпечує узагальнення зовнішньої форми та суттєвих ознак сільськогосподарських кооперативних актів, а також визначає типові способи та методи сільськогосподарського кооперативного регулювання.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що в більшості правових систем спостерігається подібність сільськогосподарських кооперативних норм до норм правових за ознакою формальності й обов'язковості виконання. Привертає до себе увагу виключно важлива роль, яку відіграють у країнах із розвинутою ринковою економікою недержавні інститути. Вони стають центром сільськогосподарського кооперативного регулювання, генерують сільськогосподарську кооперативну культуру, розробляють вимоги та стандарти стосовно діяльності своїх членів, активно застосовують сільськогосподарські кооперативні акти та реалізують сільськогосподарські кооперативні санкції. Можливість впливати на поведінку членів сільськогосподарських кооперативів засобами громадської думки, професійного авторитету, економічних пільг робить сільськогосподарське кооперативне регулювання надзвичайно важливим у структурі суспільних зв'язків.

Дія сільськогосподарських кооперативних актів є найбільш ефективною в умовах громадянського суспільства, що передбачає високий рівень правової

культури та самоорганізації громадян. Функціонування в суспільстві великої кількості недержавних інститутів, метою діяльності яких є виявлення та аналіз нагальних суспільних проблем, охорона та захист індивідуальних і колективних прав своїх членів, залучення громадськості та широкого професійного загалу до публічного обговорення цих проблем, надає можливість виробити на сільськогосподарському кооперативному рівні такі шляхи їх вирішення, які потім стають загальноприйнятою нормою, незалежно від того, здобувають вони закріплення у праві чи ні.

З огляду на викладене пропонуємо такі заходи вдосконалення дії сільськогосподарських кооперативних актів:

- заснування інститутів громадського та/чи професійного контролю у різних сферах суспільних відносин у формі відповідних об'єднань і організацій;
- підвищення авторитету і значущості цих утворень шляхом запровадження обов'язкових умов щодо членства в них суб'єктів відповідних видів діяльності;
- розробка та видання спеціалізованими державними органами й недержавними установами рекомендованих зразків і форм сільськогосподарських корпоративних актів, що надасть кооперативам загальне уявлення про форму й оптимальний зміст внутрішніх документів та спростить процедуру їх реєстрації;
- підвищення рівня виконання сільськогосподарських кооперативних норм шляхом встановлення ефективної системи відповідальності за їх порушення із запровадженням заходів впливу громадської думки, які мали б публічний характер і передбачали залучення громадськості та засобів масової інформації.

Видається, що ефективність реформування аграрних відносин в Україні значною мірою залежатиме від подальшого вдосконалення всієї сфери державного регулювання аграрно-кооперативних відносин, що включатиме як централізований, так і локальний методи регулювання, оскільки

внутрішньоорганізаційні норми, передусім, забезпечують гнучкість правового регулювання, пом'якшуючи основну суперечність законодавства між необхідністю його динамізму та стабільності одночасно.

Нами було виявлено неоднозначність у розумінні корпоративної нормотворчості та її причини, що полягають у відмінності наукових підходів до повноважень організацій щодо прийняття власних актів. На захист виноситься положення про те, що корпоративна нормотворчість не є санкціонованою з боку держави, а є закріпленим державою за організаціями повноваженням здійснювати правотворчі функції.

Встановлено, що корпоративні акти належать до загальної ієрархії нормативно-правових актів, у якій вони за своєю юридичною силою займають нижній щабель, оскільки мають найменший рівень загальності і сфера їх дії обмежена відносинами конкретної юридичної особи.

Висновки до розділу 1

1. Сучасний етап демократизації суспільства об'єктивно передбачає розширення сфери саморегуляції певних сфер суспільних відносин. Недосконалість чинного аграрно-кооперативного законодавства України зумовлює потребу подальшої законотворчої роботи за двома напрямками: 1) внесення необхідних змін і доповнень до Законів України, які регламентують аграрно-кооперативні відносини; 2) розширення сфер і ролі локального нормативно-правового регулювання аграрно-кооперативних відносин.

2. Посилення значення локально-правового регулювання сьогодні, крім загальних, має й спеціальні підстави, які умовно можна поділити на дві групи: 1) ті, які зумовлені правовим становищем сільськогосподарських кооперативів як демократичних аграрних організацій, діяльність яких виражає виключно

інтереси своїх членів та 2) ті, які пов'язані з фактичним станом аграрного кооперативного законодавства в Україні, наявністю прогалин у галузі регламентації земельних відносин у сільськогосподарських кооперативах.

3. Спростовується наукова позиція, що поєднання централізації і децентралізації правової регламентації найбільш притаманні трудовому праву. Видається, що це більше пов'язано з розробленістю цієї проблеми в науці трудового права, ніж з об'єктивними передумовами такого явища. Між тим потреба поєднання індивідуальних і загальних інтересів, викликана демократичною природою сільськогосподарських кооперативів; юридична природа відносин власності в кооперативах (пайові засади формування майна кооперативів); необхідність всебічно враховувати особливості земель сільськогосподарського призначення зумовлюють той факт, що локальні нормативно-правові акти, як акти саморегуляції, мають ще більше значення в аграрних кооперативних відносинах, ніж у трудових (у трудовому праві). Зміст і структура аграрних кооперативних відносин виходять далеко за сферу регулювання лише трудових відносин. Вона включає в себе, крім того, і регламентацію земельних, майнових, організаційних, управлінських тощо внутрішньокооперативних відносин у сільськогосподарських кооперативах у певному їх поєднанні з їх централізованим правовим регулюванням.

4. Застосування загальнодозвільного принципу «Все, що не заборонено, дозволено» до регулювання аграрних кооперативних відносин посилює значення та роль локальних нормативно-правових актів. При цьому рівень поєднання централізації і децентралізації у праві не можна вважати величиною постійною. Він може змінюватись, передусім, залежно від ступеня розвитку держави і суспільства, завдань, які ставляться перед регулюванням суспільних відносин, цілей тощо цього регулювання. Різним він є і стосовно різних галузей права, оскільки залежно від характеру регульованих відносин та інших соціальних факторів централізоване та децентралізоване правове регулювання виступають у різноманітних варіаціях, поєднаннях тощо.

5. Локальне нормативно-правове регулювання – це невід’ємна складова правової системи, елемент демократизації суспільства, органічно їй притаманний, який виконує цілеспрямовану діяльність з правового опосередкування суспільних відносин на підставі закону, має похідний характер щодо загальнодержавного правового регулювання, представляє недержавну сферу правового регулювання; специфічне за суб’єктивним складом і здійснюється через органи управління підприємств, установ, організацій, сільськогосподарських кооперативів тощо; є виявом самоорганізації і саморегуляції підприємства, установи, організації чи сільськогосподарського кооперативу як соціальних утворень, оскільки регулює специфічні внутрішньогосподарські відносини, регламентування яких у централізованому порядку є недоцільним чи менш ефективним, а також виражає волю та враховує інтереси членів колективу сільськогосподарського кооперативу і гармонізує їх з інтересами суспільства та своїм результатом має прийняття локальних нормативно-правових актів.

7. Локальні правові норми – це особливий самостійний спеціалізований різновид правових норм, що характеризуються більшою динамічністю, а тому є більш ефективними; мають спеціальних суб’єктів вираження колективної волі їх прийняття (органи управління юридичної особи) та поширення їх дії (члени (учасники) юридичної особи, наймані працівники – колектив підприємства, установи, організації); створюють загальнообов’язкові правила поведінки для них; є обов’язковими і для юрисдикційних органів, які вирішують спори, що виникають з відносин, які врегульовані цими нормами; не повинні виходити за межі правоздатності відповідних юридичних осіб, встановленої законом; мають похідний характер, проте можуть бути і первинними (власними), тобто заповнювати прогалини законодавчого регулювання, охороняються державою.

8. Сучасне аграрно-кооперативне законодавство демонструє випереджальне локальне регулювання, яке виникає як реакція на недоліки

діючої державної нормативно-правової системи. При цьому локальними засобами або компенсується відсутність загальнодержавних норм, або навіть ініціюються певні корективи до актів централізованих державних органів, які відстають від сучасного реагування на актуальні потреби економічного розвитку. Наприклад, відсутність загальних норм, які повинні врегульовувати певні відносини у сільськогосподарських кооперативах, викликає необхідність заповнювати ці прогалини у локальному порядку, і тоді локальні норми ми можемо справедливо назвати первісними (наприклад, земельні, трудові відносини у сільськогосподарських кооперативах не врегульовані достатньо на рівні законів). Проте така практика не повинна домінувати, адже зумовлена лише особливостями перехідного періоду й свідчить про недосконалість юридичної техніки при прийнятті законів. Локальні правові норми своїм призначенням мають конкретизувати, деталізувати та спеціалізувати норми закону, а не доповнювати його новими нормами. Отже, більш правильно говорити, що локальні норми можуть бути первісними (а не впливати з норм закону). В юридичній літературі немає єдиної думки щодо того, чи може локальна норма мати санкції. На нашу думку, оскільки допускається, що локальні норми, які регламентують внутрішньогосподарські відносини сільськогосподарських кооперативів, можуть бути первісними, то структура цих правових норм може передбачати і санкції.

9. У сільськогосподарському кооперативному законодавстві регулювання трудових відносин локальними нормами найбільш характерно для сільськогосподарських виробничих кооперативів, оскільки участь працюючих членів кооперативу у діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів (на відміну від обслуговуючих) є для них обов'язковою умовою. Між тим навіть у сільськогосподарських виробничих кооперативах локальне регулювання далеко не обмежується сферою лише трудових відносин, як це наявне у трудовому законодавстві. Його сфера значно ширша. У цьому полягає головна відмінність змісту локального правового регулювання у трудовому й

аграрному праві.

10. У локальному правовому регулюванні суб'єкт регулювання виступає одночасно й об'єктом регулювання (коли локальний нормативно-правовий акт приймають члени сільськогосподарського кооперативу). Зазначене дає змогу розглядати локальне правове регулювання як самоорганізацію і саморегуляцію сільськогосподарським кооперативом своєї діяльності відповідно з власними інтересами, які диктуються інтересами його членів.

11. Локальний нормативно-правовий акт сільськогосподарського кооперативу – це правова форма вираження децентралізованих правових норм загального та спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію у вигляді офіційного юридичного документа органів управління сільськогосподарського кооперативу, що конкретизують, деталізують та спеціалізують їх зміст та певною мірою є засобом усунення законодавчих прогалин стосовно умов кожного сільськогосподарського кооперативу.

12. Порядок (процедура) прийняття (розробка, обговорення й оформлення) локальних нормативно-правових актів у сільськогосподарському кооперативі має бути чітко розписана і закріплена в Статуті. До цього процесу обов'язково мають бути залучені всі члени сільськогосподарського кооперативу (або ж його підрозділи), а приймати локальні нормативно-правові акти, безумовно, повинні загальні збори як вищий орган управління кооперативу.

13. Класифікацію локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів можна проводити за декількома критеріями, зокрема: за терміном дії, за юридичною силою; за органами, що їх приймають; за змістом чи предметом регулювання (колом відносин, що врегульовані локальним нормативно-правовим актом) тощо.

14. Прийняття сільськогосподарським кооперативом локальних нормативно-правових актів є не лише правом, а й у деяких випадках обов'язком. У зв'язку із цим ці акти розрізняються за підставою їх прийняття:

ініціатива самого суб'єкта нормотворення або вказівка законодавця.

15. У системі правових актів сільськогосподарські кооперативні акти мають меншу юридичну силу у зв'язку із найнижчим рівнем їх загальності та обмеженістю рамками сільськогосподарського кооперативу.

16. Система сільськогосподарських кооперативних актів на рівні окремо взятого сільськогосподарського кооперативу має ієрархічну будову, у якій юридична сила акта залежить не стільки від місця і повноважень органу, що його прийняв, у структурі управління (ці акти приймаються здебільшого вищим органом управління – загальними зборами членів кооперативу), скільки від предмета регулювання та його уніфікації. Найвищою юридичною силою характеризується Статут, всі інші локальні нормативно-правові акти не повинні йому суперечити.

Дія сільськогосподарських кооперативних актів є найбільш ефективною в умовах громадянського суспільства, що передбачає високий рівень правової культури та самоорганізації громадян. Функціонування в суспільстві великої кількості недержавних інститутів, метою діяльності яких є виявлення та аналіз нагальних суспільних проблем, охорона та захист індивідуальних і колективних прав своїх членів, залучення громадськості та широкого професійного загалу до публічного обговорення цих проблем, надає можливість виробити на сільськогосподарському кооперативному рівні такі шляхи їх вирішення, які потім стають загальноприйнятою нормою, незалежно від того, здобувають вони закріплення у праві чи ні.

17. З огляду на викладене пропонуємо такі заходи вдосконалення локального нормативно-правового регулювання сільськогосподарських кооперативних відносин: заснування інститутів громадського та/чи професійного контролю у різних сферах суспільних відносин у формі відповідних кооперативних об'єднань; підвищення авторитету і значущості цих утворень шляхом запровадження обов'язкових умов щодо членства в них суб'єктів відповідних видів діяльності; розробка та видання спеціалізованими

державними органами та кооперативними об'єднаннями рекомендованих зразків та типових форм сільськогосподарських корпоративних актів, що надасть кооперативам загальне уявлення про форму та оптимальний зміст внутрішніх документів та спростить процедуру їх прийняття.

РОЗДІЛ 2

СТАТУТ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КООПЕРАТИВУ ЯК ЙОГО ОСНОВНИЙ ЛОКАЛЬНИЙ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ

2.1. Поняття та юридична природа Статуту сільськогосподарського кооперативу

Аграрна та земельна реформи, перехід до ринкових відносин, посилення демократичних засад у сільському господарстві України дали поштовх закономірному підвищенню ролі аграрно-кооперативних локальних нормативно-правових актів, які забезпечують здійснення сільськогосподарськими кооперативами права вільної виробничої та іншої діяльності.

Наявність законодавчої бази для створення сільськогосподарських кооперативів, визнання суспільством особливого юридичного статусу кооперативного підприємства слід вважати юридичними умовами, які в Україні започатковані прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [350]. Проте значних змін у розвитку формування кооперативів, навіть за наявності спеціального Закону, не спостерігається.

Причина цього криється не лише у викривленій ментальності селян, сформованій у колгоспній системі, відсутності ініціативності, нестачі інформації про переваги цієї форми господарювання тощо, а й у недосконалості сільськогосподарсько-кооперативного законодавства. Той факт, що члени сільськогосподарського виробничого кооперативу, згідно із положеннями Закону «Про сільськогосподарську кооперацію», повинні мати статус сільськогосподарських товаровиробників, а щодо членів сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу така вимога не ставиться,

хоча мала б ставитися, практично унеможливило створення сільськогосподарських кооперативів в Україні.

Невдалим у Законі є й закріплення правового статусу кооперативних об'єднань. Неналежно у цьому Законі врегульовано також і земельні відносини, а точніше вони не врегульовані взагалі. Так, в Законі землям кооперативу присвячено лише одну статтю, яка, у свою чергу, містить відсильну норму до Земельного кодексу України та інших законів.

Що ж стосується Земельного кодексу України, то вихідні засади земельних відносин у сільськогосподарських кооперативах закріплені лише в його ст. 28, яка, на жаль, серед сільськогосподарських підприємств, установ та організацій не виділяє цих важливих суб'єктів аграрного використання землі. Аналіз законодавчого закріплення інших видів відносин, що виникають у процесі діяльності сільськогосподарських кооперативів, дає підстави стверджувати, що їх законодавче регулювання теж є неповним і недосконалим.

Ринкові ж відносини та їх приватно-правові засади зумовлюють принципово інший підхід до регулювання діяльності юридичних осіб із кооперативним устроєм і тих прав, які мають їх учасники, – кооперативних прав. Отже, сьогодні саме життя наголошує, що основна увага має бути переміщена на локальне кооперативне регулювання відповідних відносин, що тим більш важливе, як уже наголошувалось, за умов відсутності в Україні гармонійного сільськогосподарського кооперативного законодавства.

Чинним законодавством передбачено, що Статут є основним і єдиним установчим документом виробничого кооперативу. Він приймається засновниками на установчих зборах (п. 2 ст. 7 Закону «Про сільськогосподарську кооперацію»). Цивільним кодексом України встановлено, що Статут виробничого кооперативу, крім загальних відомостей, які повинні міститись в установчих документах юридичних осіб, має включати інформацію про: розмір пайового внеску члена кооперативу; склад і порядок внесення цих внесків членами кооперативу та про їхню відповідальність за порушення зобов'язання щодо

внесення пайових внесків; характер і порядок трудової участі його членів у діяльності кооперативу та їхньої відповідальності за порушення зобов'язань щодо особистої трудової участі; порядок розподілу прибутку і збитків кооперативу; розмір і умови субсидіарної відповідальності його членів за зобов'язаннями кооперативу; склад і компетенцію органів управління кооперативу та про порядок ухвалення ними рішень (п. 2 ст. 164 Цивільного кодексу України).

І хоча, безперечно, включення в Статути таких відомостей покликано сприяти захищеності їх членів, але, як слушно зазначається в літературі, «Цивільний кодекс не повинен встановлювати вимоги до установчих документів будь-якої юридичної особи, у тому числі і кооперативу, оскільки порядок створення та діяльності юридичної особи визначає спеціальний акт, то, напевно, саме цей законодавчий акт більш чітко вирішить вимоги до установчих документів» [138, с. 156].

Аналіз розвитку наукової думки про Статут сільськогосподарського кооперативу загалом свідчить, що проблеми у цій сфері пов'язані з такими аспектами, як порядок створення кооперативу; зіставлення Статуту та закону і Статуту та договору; зміст Статуту. Склалися такі позиції щодо розуміння правової природи Статуту: 1) Статут як спеціальний закон, 2) Статут як договір, 3) Статут як локальний нормативний акт. Їх аналіз дає змогу підтримати думку про статут як про локальний нормативний акт, оскільки за його допомогою здійснюється локальне правове регулювання у конкретному сільськогосподарському кооперативі з урахуванням можливостей, що надаються диспозитивними нормами законодавства чи деталізації останнього.

Статут являє собою основний нормативний акт локальної системи правового регулювання діяльності сільськогосподарського кооперативу, що створює правову базу для інших його внутрішніх документів. Останні приймаються на розвиток положень Статуту і не повинні йому суперечити. Це виявляється, зокрема, й у формі Статуту – виключно письмова. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», установчі

документи юридичної особи викладаються письмово, прошиваються, пронумеровуються та підписуються засновниками (учасниками), якщо законом не встановлено інший порядок їх затвердження. Підписи засновників (учасників) на установчих документах повинні бути нотаріально посвідчені. Установчі документи можуть не підписуватися всіма засновниками у випадку, коли вони приймаються відповідно до законодавства на установчих зборах.

Так, відповідно до ст. 7 спеціального Закону України «Про кооперацію», рішення про створення кооперативу приймається його установчими зборами. Рішення установчих зборів оформлюється протоколом, який підписують головуючий та секретар зборів. У протоколі зазначаються особи, які брали участь в установчих зборах, для юридичної особи це, зокрема, прізвище, ім'я, по батькові уповноваженого представника юридичної особи, дані про державну реєстрацію, що підтверджується свідоцтвом про державну реєстрацію або його нотаріально завіреною копією, документ, що підтверджує його повноваження. При створенні кооперативу складається список членів та асоційованих членів кооперативу, який затверджується загальними зборами.

Професор Н. Титова визначає Статут як «звід правил, норм, що визначають завдання, склад, структуру, порядок створення (і припинення) певної організації, основи її діяльності, майнові засади, управління» [268, с. 39].

Свого часу, досліджуючи правове регулювання внутрішнього розпорядку ще в колгоспах (у рамках колгоспного права) С. Василюк наголошував і послідовно доводив, що «центральне місце серед нормативних актів, які регулюють внутрішній розпорядок у колгоспах, належить Примірному Статуту колгоспу і Примірним правилам внутрішнього розпорядку колгоспу. На їх основі та відповідно до них у колгоспах розробляються і приймаються відповідні локальні акти» [39, с. 34].

Очевидно, що діяльність сільськогосподарського кооперативу потребує чіткого врегулювання. Роль «основного закону» в системі локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів на сьогодні

відіграє саме Статут. Приєднуємось до позиції колективу авторів підручника «Аграрне право України» за ред. В. Гайворонського та В. Жушмана, які вважають, що «центральне місце серед локальних джерел аграрного права посідає Статут сільськогосподарського кооперативу, який приймається кожним господарством із дотриманням вимог, встановлених у ст. 7 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [7, с. 23].

Цю позицію підтримують і провідні російські вчені, які зазначають: «Особливе місце в системі локальних джерел аграрного права займають Статуту сільськогосподарських кооперативів, акціонерних товариств, товариств, державних сільськогосподарських підприємств, які використовуються як основний регулятор аграрних відносин для визначення правового статусу різних організаційно-правових форм сільськогосподарських комерційних організацій. Як головний статутний локальний акт Статут сільськогосподарської комерційної організації є юридичною базою для розвитку всієї системи локальних нормативних актів, які регулюють аграрні відносини» [9, с. 71].

Як «основний закон» сільськогосподарського кооперативу, Статут встановлює принципові положення виробничої й організаційно-господарської діяльності кооперативу, визначає принципи відносин кооперативу в особі його органів управління з його підрозділами, членами кооперативу, посадовими особами, особами, які працюють у кооперативі за трудовим договором (угодою).

Разом з тим, як «основний закон», Статут не має на меті детального регламентування всіх відносин, що становлять предмет його регулювання. Положення Статуту слугують юридичною базою для подальшої нормотворчої і правозастосувальної діяльності сільськогосподарського кооперативу. Кооперативно-правові акти, акти застосування Статуту приймаються на основі та на виконання приписів «основного закону» сільськогосподарського кооперативу і мають на меті конкретизацію його нормативних положень та впровадження їх в життя.

За своєю правовою природою він є аграрно-кооперативним правовим актом, оскільки розробляється і приймається самими членами сільськогосподарського кооперативу, є носієм їх колективної волі та інтересів у врегулюванні різноманітних питань, що стосуються господарської діяльності сільськогосподарського кооперативу.

Стаття 3 Кодексу законів про працю України спеціально зазначає, що «особливості праці членів кооперативів та їх об'єднань, колективних сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств визначаються законодавством та їх статутами. При цьому гарантії щодо зайнятості, охорони праці, праці жінок, молоді, інвалідів надаються у порядку, передбаченому законодавством про працю».

Статут виконує у сільськогосподарському кооперативі непересічну першорядну роль і з огляду на те, що в спеціалізованому Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» та в інших законодавчих актах про сільськогосподарську кооперацію не досить повно закріплено види членських прав членів сільськогосподарських кооперативів, а саме: земельно-правові, трудові, майнові, організаційні, управлінські, право на паї, соціальні та інші внутрішні відносини в цих господарствах.

Держава визнає право сільськогосподарських кооперативів здійснювати локальне регулювання певних видів (підвидів, субпідвидів) суспільних відносин у локальному правовому порядку, закріплює можливість вирішувати ті чи інші питання безпосередньо на місцях. Це здійснюється шляхом централізованого видання уповомочуючих норм, якими за сільськогосподарських кооперативами визнається право розробляти локальні нормативно-правові акти з певних питань.

Так, у ст. 8 спеціального Закону України «Про кооперацію» перелічено основні положення, які повинен містити Статут кооперативу. У цій же статті зазначено, що Статут може мати й інші, пов'язані з особливостями діяльності кооперативу положення, що не суперечать законодавству.

Що стосується спеціалізованого Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», то він теж містить деякі положення, що породжують необхідність локального правового регулювання певних питань. Наприклад, основні вимоги щодо Статутів сільськогосподарських кооперативів встановлює ст. 7 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», у якій вказано, що Статут сільськогосподарського кооперативу є основним правовим документом, котрий регулює його діяльність.

Цією статтею названо перелік основних положень, які в обов'язковому порядку мають бути визначені в Статуті сільськогосподарського кооперативу, регламентовано, хоча й в досить загальних рисах порядок його прийняття та внесення змін і доповнень та міститься перелік обов'язкових положень, що мають бути закріплені у Статуті сільськогосподарського кооперативу, серед яких: найменування кооперативу та його місцезнаходження; предмет і мета діяльності; порядок вступу до кооперативу і виходу з нього; порядок визначення розміру та порядок внесення вступного внеску і паю; склад засновників кооперативу; права й обов'язки членів кооперативу; органи управління, порядок їх формування та компетенція; формування неподільного та інших фондів; форми трудової участі й оплати праці членів виробничого кооперативу та форми господарської участі членів обслуговуючого кооперативу; розподіл доходів кооперативу; співвідношення між кооперативними виплатами і виплатами на паї; умови реорганізації та ліквідації кооперативу. До статуту можуть включатися й інші положення, пов'язані з особливостями діяльності кооперативу, що не суперечать законодавству України.

Слід зауважити, що перелік обов'язкових положень, які повинен містити Статут сільськогосподарського кооперативу, вказаних у ст. 7 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», на наш погляд, дійсно не можна назвати вичерпним, що є недоглядом цього Закону.

В. Федорович вважає, що до статуту сільськогосподарського кооперативу доцільно додатково включити ряд положень, основні серед яких: про

регулювання земельних відносин, вид і розмір відповідальності членів кооперативу, форми здійснення обліку і звітності та інші [295, с. 67].

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» містить ряд норм, які передбачають обов'язкову конкретизацію у Статуті його положень, зокрема, п. 1 ст. 16 (функції голови кооперативу та порядок його відкликання), ст. 35 (регулювання трудових відносин членів кооперативу) тощо.

Статут врегульовує переважно внутрішні відносини у сільськогосподарському кооперативі і є юридичною основою для прийняття інших локальних внутрішньокооперативних актів. Проте в ньому закріплюються і ті зовнішні відносини сільськогосподарського кооперативу, які виходять із внутрішніх і з ними пов'язані (наприклад, договірні).

Статут сільськогосподарського кооперативу є основним комплексним локальним нормативно-правовим актом, який у своєму змісті враховує аграрну правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу. Він набуває юридичної сили з моменту державної реєстрації цього кооперативу. Статут є актом засновників сільськогосподарського кооперативу, оскільки, згідно з ч. 2 ст. 7 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», він приймається саме на установчих зборах засновниками.

Науковий інтерес до дослідження проблем підготовки Статуту сільськогосподарського кооперативу зумовлений, передусім, тим, що після державної реєстрації сільськогосподарського кооперативу Статут набуває сили нормативно-правового акту і починає відігравати роль джерела аграрного права. У разі виникнення будь-яких спорів, усі державні органи при їх вирішенні мають керуватися Статутом сільськогосподарського кооперативу. Тож видається неприпустимим формально підходити до розробки і схвалення Статуту, що, на жаль, все ще зустрічається на практиці.

Принциповим є те, що саме після державної реєстрації кооперативу як юридичної особи, а не після затвердження відповідними державними органами, як це було раніше, Статут сільськогосподарського кооперативу набуває

юридичної сили. Його юридичне значення простежується у такому:

- по-перше, розробка і прийняття Статуту є обов’язковою передумовою створення юридичної особи – сільськогосподарського кооперативу, відповідно, вказує також на законність та обґрунтованість існування сільськогосподарського кооперативу;
- по-друге, факт реєстрації сільськогосподарського кооперативу, у свою чергу, слугує підтвердженням дотримання порядку прийняття Статуту і правомірності всіх положень, які містяться у ньому, їх відповідності чинному законодавству;
- по-третє, Статут засвідчує факт, внаслідок якого кооператив набуває правоздатності як юридична особа, а тому вважається локальним нормативно-правовим актом, регулятором внутрішніх відносин конкретного сільськогосподарського кооперативу.

Наведена характеристика юридичної природи Статуту сільськогосподарського кооперативу дає змогу сформулювати таке визначення поняття «Статут сільськогосподарського кооперативу»: «Статут сільськогосподарського кооперативу – це основний комплексний локальний нормативно-правовий акт, який закріплює комплексну правосуб’єктність сільськогосподарського кооперативу, набуває юридичної сили з моменту державної реєстрації сільськогосподарського кооперативу, регулює найважливіші внутрішньогосподарські відносини та є правовою базою для прийняття інших внутрішньокооперативних локальних нормативно-правових актів».

Змістовне наповнення Статуту відіграє важливу роль у становленні сільськогосподарського кооперативу. Відтак, до розробки Статуту конкретного сільськогосподарського кооперативу необхідно підійти досить відповідально та виважено. На жаль, на практиці не завжди застосовують відповідні підходи при розробці та прийнятті цього документа. Відсутність Примірного Статуту сільськогосподарського виробничого кооперативу, а також спеціалізованої юридичної служби щодо сільськогосподарських кооперативів, досить невисока

юридична грамотність селян суттєво ускладнює можливості сільськогосподарських кооперативів мати юридично повноцінні статuti.

Юридична сила Статуту конкретного кооперативу замикається у межах даного господарства, що допомагає сконцентрувати увагу на відображенні специфіки діяльності кожного кооперативу окремо, проте, на жаль, ще не вирішує завдання забезпечення законності в цілому.

Державне забезпечення дотримання законності у сфері локального правового регулювання у сільськогосподарських кооперативах має, на наш погляд, включати: 1) захист прав сільськогосподарських кооперативів самостійно вирішувати у межах закону та верховенства права питання видання необхідних для нормального функціонування локальних нормативно-правових актів; 2) державний нагляд і контроль за дотриманням вимог законності у процесі видання локальних правових актів; 3) встановлення порядку захисту прав членів кооперативів і осіб, які працюють у них за трудовим договором (угодою), що впливають із локальних норм; 4) дієву державну охорону прав, які виникають на підставі локальних нормативно-правових актів.

Основним змістом локальних нормативно-правових актів має бути охорона прав членів сільськогосподарських кооперативів, яка може здійснюватись: а) внутрішньокооперативним способом (органами управління самого кооперативу); б) зовнішнім способом (у першу чергу, судом).

2.2. Статuti сільськогосподарського виробничого кооперативу та сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу: теоретичні та практичні засади

Основним нормативно-правовим актом, який визначає права й

обов'язки членів сільськогосподарських кооперативів, виступає Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію». Він є комплексним нормативно-правовим актом вищої юридичної сили, який визначає правові, організаційні, економічні та соціальні умови діяльності кооперативів у сільському господарстві та їх об'єднань. Проте він потребує значного розширення, доповнення, щоб більшою мірою враховувати особливості правового становища сільськогосподарських кооперативів, чітко розмежовуючи сільськогосподарські обслуговуючі й виробничі кооперативи. Також слід зазначити, що, регулюючи відносини членства в сільськогосподарських кооперативах, Закон регламентує діяльність не тільки сільськогосподарських виробничих кооперативів, а й обслуговуючих, при цьому часто змішуючи норми, які стосуються членських відносин в обох вказаних вище типах сільськогосподарського кооперативу. Тому доцільно погодитись з тими науковцями, які пропонують чітко розмежовувати норми, що визначають умови та порядок прийому в члени цих кооперативів [86, с. 155]. Крім того, необхідно розмежувати статус членів різних видів кооперативів, адже, по-перше, треба врахувати, що членами обслуговуючих кооперативів можуть бути як фізичні, так і юридичні особи – сільськогосподарські товаровиробники; по-друге, є різними завдання та зміст діяльності в таких кооперативи; по-третє, члени виробничого кооперативу є водночас його працівниками, тому він зобов'язаний забезпечувати їх трудові та соціальні права.

Відтак, видається позитивним факт прийняття Примірного статуту сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу [394]. Це свідчить про спробу впорядкувати відносини, які складаються в таких кооперативах. Але основним недоліком цього нормативно-правового акта є практичне дублювання норм Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» без розкриття їх змісту. Зокрема, не зрозуміло, з якого саме моменту особа вважається членом кооперативу. Так, у Примірному статуті лише зазначається, що з моменту

прийняття правлінням (головою кооперативу) позитивного рішення та до моменту його підтвердження загальними зборами кооперативу така особа має ті ж самі права й обов'язки, що й інші члени кооперативу (п. 5.4); не передбачені порядок та випадки виключення з кооперативу тощо.

Що стосується сільськогосподарських виробничих кооперативів, то на сьогодні через незначну кількість функціонування сільськогосподарських виробничих кооперативів ані примірних, ані типових документів у формі статутів для них не розроблено. Хоча їх наявність поживала б і посприяла б створенню саме цих суб'єктів господарювання на землях сільськогосподарського призначення. Показовою в цьому плані є практика Німеччини.

Важливе місце в системі нормативно-правових актів, які регулюють внутрішньогосподарські відносини суб'єктів аграрного підприємництва, становлять локальні нормативно-правові акти, серед яких першорядну роль виконує Статут. Слід зазначити, що такі акти не тільки мають конкретизувати загальні норми, пристосовувати їх до умов конкретного виробництва, характеру і профілю підприємства з урахуванням його економічного становища, а й доповнювати чинне законодавство. Погоджуємось з думкою, що «при відсутності загальнодержавного правового регулювання тих чи інших внутрішньогосподарських відносин допустимо врегульовувати їх самими господарствами за допомогою локальних нормативних актів» [40, с. 212]. Однак важливою умовою при розробці та застосуванні локальних актів є те, що вони не повинні погіршувати становище працівників порівняно із чинним законодавством. Крім того, вони не повинні містити положень, які суперечать законодавству. У випадках невідповідності вимогам чинного законодавства установчі документи (повністю або частково) у судовому порядку можуть бути визнані недійсними. Як зазначається у господарсько-правовій літературі, позови про визнання установчих документів недійсними можуть подавати: державні органи, які здійснюють контроль за діяльністю суб'єктів підприємницької

діяльності, прокурор, орган державної реєстрації, а також будь-яка особа, яка вважає порушеними свої права та законні інтереси [154, с. 102].

Саме такі правові реалії, що стосуються врегулювання правового статусу сільськогосподарських кооперативів в Україні, і надають Статуту конкретного сільськогосподарського кооперативу можливість чітко та змістовно розкрити ті питання, які безпосередньо стосуються врегулювання відносин щодо створення таких кооперативів, особливостей членства в них, закріплення основних прав та обов'язків членів, компетенції органів управління та їх відповідальності.

Отже, Статут виконує у сільськогосподарському кооперативі непересічну першорядну роль з огляду на те, що в спеціалізованому Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» та в інших законодавчих актах про сільськогосподарську кооперацію не досить повно закріплено види членських прав членів сільськогосподарських кооперативів, а саме: земельно-правові, трудові, майнові, організаційні, управлінські, право на паї, соціальні та інші внутрішні відносини в цих господарствах.

В умовах економічної кризи, у якій перебуває сільське господарство України, та в початковий період зародження і становлення нової сільськогосподарської економічної структури, яка включає розвиток нових виробничих форм, зміни у відносинах власності, що дасть змогу задіяти широке коло ринкових механізмів для зміцнення виробничої сфери, на нашу думку, доцільним є створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які, насамперед, покликані підтримувати виробників продукції, беручи на себе питання переробки, збуту продукції, постачання та ремонту техніки, виконання робіт за вигідними для своїх засновників цінами, а також фінансово-кредитного забезпечення за прийнятними кредитними ставками тощо.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» регламентує, що обслуговуючі кооперативи спрямовують свою діяльність на обслуговування сільськогосподарського та іншого виробництва учасників кооперації. Залежно

від виду діяльності вони поділяються на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та інші.

Обслуговуючі кооперативи створюються для надання комплексу послуг, пов'язаних з виробництвом, переробкою, збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва і рибництва.

Здійснюючи обслуговування членів кооперативу, вони не ставлять за мету отримання прибутку.

Обслуговуючі кооперативи надають послуги відповідно до статуту іншим особам в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу.

До переробних кооперативів належать кооперативи, які займаються переробкою сільськогосподарської сировини (виробництво хлібобулочних, макаронних виробів, овочевих, плодово-ягідних, м'ясних, молочних, рибних продуктів, виробів і напівфабрикатів з льону, коноплі, лісо- і пиломатеріалів тощо).

Заготівельно-збутові кооперативи здійснюють заготівлю, зберігання, передпродажну обробку, продаж продукції, надають маркетингові послуги тощо.

Постачальницькі кооперативи створюються з метою закупівлі та постачання засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки; виготовлення сировини і матеріалів та постачання їх сільськогосподарським товаровиробникам.

Сервісні кооперативи здійснюють технологічні, транспортні, меліоративні, ремонтні, будівельні, еколого-відновні роботи, здійснюють ветеринарне обслуговування тварин і племінну роботу, займаються телефонізацією, газифікацією, електрифікацією в сільській місцевості, надають медичні, побутові, санаторно-курортні, науково-консультаційні послуги, послуги з уведення бухгалтерського обліку, аудиту тощо.

Що стосується сільськогосподарських виробничих кооперативів, то

одним із завдань Державної програми розвитку соціальної сфери села, затвердженої указом Президента України від 15.07.2002 р. № 640 [370], є збільшення зайнятості сільського населення в сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм. Найбільш придатними для цього є сільськогосподарські виробничі кооперативи, умовою членства в яких є обов'язкова трудова участь.

Слід наголосити на загальній характеристиці трудових прав та обов'язків, яких набувають особи при вступі до виробничих кооперативів, адже вони створюються також і з метою реалізації громадянами їхнього конституційного права на працю. Це право на отримання роботи в кооперативі, включаючи право на вибір професії і роду занять відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти, з урахуванням потреб кооперативу; право на відпочинок; права членів щодо організації, дисципліни, оплати праці, охорони праці та охорони здоров'я тощо.

Виробничий кооператив утворюється на базі вступних та пайових внесків його членів. Вони можуть здійснюватись і шляхом передачі кооперативу майна, у тому числі майнових прав, грошей, а також земельної ділянки. Особливістю утворення таких кооперативів в умовах реформування є створення їх пайових фондів за рахунок пайових внесків. Формуючи фонди, члени кооперативу здобувають право контролю над ними. Крім того, здійснення пайового внеску гарантує майнові права його членів (нарахування часток доходу на паї, право виходу з кооперативу з майновим внеском тощо).

У ході проведення аграрної реформи та розпаювання земель колективних сільськогосподарських підприємств селяни здобули можливість набуття у власність земельних ділянок. Сьогодні вони користуються або правом внесення до пайового фонду земельних часток (паїв), або ж земельної ділянки, а також надання кооперативу такої ділянки (паю) в оренду. У зазначених випадках члени кооперативу набувають земельні права й обов'язки.

Управління діяльністю кооперативу здійснюється на засадах

самоврядування, широкої демократії, гласності, активної участі членів у вирішенні всіх питань його діяльності. Саме виходячи із загальносвітових принципів сільськогосподарської кооперативної демократії, члени кооперативів мають право і одночасно зобов'язані особисто брати участь в управлінні справами, обирати і бути обраними до керівних органів, вносити пропозиції щодо поліпшення їх діяльності.

Права й обов'язки асоційованих членів за своїм обсягом значно відрізняються від прав та обов'язків дійсних членів. Пов'язано це, насамперед, з відсутністю у них трудових прав та обов'язків, що тягне за собою практичне відсторонення їх від управління кооперативом (користуються лише правом дорадчого голосу). Їх майнові права й обов'язки теж мають урізаний характер, адже вони не беруть участі у формуванні неподільного фонду і мають право лише на отримання частки доходу на пай (додатковий пай) та першочергового отримання свого майнового внеску при виході з кооперативу. Реалізуюючи належне їм право власності на земельну ділянку, вони мають право здійснити пайовий внесок такою ділянкою або здати її в оренду кооперативу.

Вступаючи у конкретні кооперативні правовідносини, особа, крім конституційних прав та обов'язків, набуває додаткових прав і обов'язків, які регулюються аграрно-кооперативним законодавством. Додаткові права й обов'язки набувають спеціального змісту і відображаються у Статуті та інших локальних нормативно-правових актах сільськогосподарського кооперативу, на що слушно звертають увагу провідні вчені-аграрники.

Наприклад, В. Янчук переконаний, що «соціально-економічне призначення та юридичний зміст правомочностей членів аграрних підприємств є похідними від правового статусу, завдань та функцій цих підприємств» [6, с. 119].

Член сільськогосподарського кооперативу є носієм загальних (конституційних) та спеціальних, галузевих (аграрно-кооперативних) прав і обов'язків. Аграрно-кооперативні права й обов'язки можуть стосуватися:

1) всіх сільськогосподарських товаровиробників; 2) виключно членів сільськогосподарських кооперативів.

Погоджуємось з думкою професора І. Середи щодо прав і обов'язків членів колгоспу (сільськогосподарських кооперативів), який виражено вважає, що вони «виступають не тільки мірами поведінки колгоспника, але й мірою володіння тими соціальними благами, які створюються не тільки в окремих колгоспах, але й у суспільстві в цілому» [234, с. 5].

Об'єднуючись у сільськогосподарські виробничі й обслуговуючі кооперативи, громадяни мають бути забезпечені належними умовами праці, а також всім обсягом соціальних пільг, які передбачені чинним законодавством. Кожен сільськогосподарський кооператив (виробничий, обслуговуючий) зобов'язаний сприяти задоволенню культурно-освітніх та соціально-побутових потреб своїх членів, наприклад: навчання, будівництво житла, організація інфраструктури місцевості, де функціонує кооператив тощо.

Отже, видається доцільним класифікувати права й обов'язки членів сільськогосподарських кооперативів таким чином:

1) конституційні права й обов'язки, які поширюються на всіх громадян України;

2) галузеві права й обов'язки, які враховують специфіку сільськогосподарського виробництва;

3) права й обов'язки, які зумовлені правовим становищем сільськогосподарського кооперативу.

У радянській літературі права й обов'язки членів колгоспів мали назву статутних [46, с. 13; 156, с. 10–12] з огляду на те, що основним нормативно-правовим актом, де вони були закріплені, був Примірний Статут і статuti окремих колгоспів.

Проте, на наш погляд, не слід забувати, що, ставши членом сільськогосподарського кооперативу, особа здобуває права й обов'язки, що передбачені не лише Статутом сільськогосподарського кооперативу, а й

іншими локальними нормативно-правовими актами, які регулюють членські відносини.

Приєднуємось до думки, яка прозвучала в науковій літературі з приводу того, що виникнення відповідних членських прав та обов'язків слід пов'язувати не тільки безпосередньо з членством осіб у кооперативі, а й з настанням додаткових юридичних фактів [46, с. 15; 119, с. 12–13]. Наприклад, земельні права й обов'язки член кооперативу набуває при внесенні земельної ділянки до пайового фонду кооперативу або при укладенні з кооперативом договору оренди такої ділянки, а майнові права й обов'язки – при внесенні вступного та пайового внеску; членські права й обов'язки зазвичай припиняються з припиненням членства тощо.

Тож вважаємо, що права й обов'язки членів сільськогосподарського кооперативу є зумовленими членством у певному типі кооперативів та відображають особливості внутрішніх відносин у таких кооперативах, гарантуються Конституцією України, регулюються аграрно-кооперативним законодавством і закріплюються у Статутах та інших локальних нормативно-правових актах цих суб'єктів господарювання.

Для того, щоб усебічно охарактеризувати права й обов'язки членів сільськогосподарських кооперативів, які знаходять своє закріплення у Статуті сільськогосподарського кооперативу, є потреба їх класифікувати.

В юридичній науці найпоширенішою є класифікація, у якій пропонується всі права й обов'язки членів сільськогосподарських кооперативів поділити за предметом правового регулювання відносин, що складаються між ними та кооперативами в процесі діяльності [6, с. 118–127; 125, с. 96–99]. Це земельні, трудові, майнові, управлінські, організаційні, соціальні права й обов'язки.

Приєднуємось до позиції авторів такої класифікації, оскільки, на наш погляд, саме цей підхід дає можливість розкрити юридичну природу сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів, які забезпечують у своїх статутах вищеназвані права та накладають відповідні

обов'язки.

В юридичній літературі існує пропозиція за змістом поділити права й обов'язки членів кооперативів, які закріплюються у Статуті, на загальні та спеціальні [206, с. 53; 236, с. 19]. А саме:

1) загальні – це права, якими користуються всі члени, незалежно від їх правового становища в кооперативі, та зумовлені характером внутрішньокооперативних відносин;

2) спеціальні – це права, що надаються окремим членам кооперативу з урахуванням певних умов і обставин, наприклад виконанням певних службових функцій (члени правління) або особливим соціальним становищем (вагітні жінки) [236, с. 19].

В юридичній літературі внутрішньокооперативні права й обов'язки членів кооперативів пропонується класифікувати також на особисті та майнові, а саме:

1) особисті – це ті права й обов'язки, які невід'ємні від особи конкретного члена кооперативу та реалізація яких не може бути передана іншій особі (право брати участь у діяльності кооперативу та управлінні його справами, обирати і бути обраним до органів управління кооперативом тощо);

2) майнові – право користуватися майном кооперативу, одержувати частку доходу на пай (додатковий пай), кооперативні виплати, користуватися перевагами, передбаченими для його членів, право на одержання пайового внеску у випадках і порядку, передбачених законодавством і статутом [295, с. 76]; обов'язок особистою працею брати участь у діяльності виробничого кооперативу; виконувати зобов'язання, пов'язані з участю в операціях кооперативу (в обслуговуючих кооперативах), обов'язок виконувати свої зобов'язання перед кооперативом, пов'язані з трудовою і майновою участю в його діяльності; берегти та зміцнювати кооперативну власність тощо.

У Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» права членів сільськогосподарських кооперативів поділяються на основні та додаткові.

Проте така класифікація не є достатньо правомірною, оскільки ст. 11 цього Закону до основних прав відносить лише: право на участь в управлінні справами; право голосу на загальних зборах кооперативу; право обирати і бути обраним в органи управління; користуватися послугами (для обслуговуючого кооперативу); одержувати кооперативні виплати, частки доходу на пай; одержувати пай при виході з кооперативу. У Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» взагалі не згадуються трудові права членів сільськогосподарських виробничих кооперативів. Адже вони мають певні особливості, які повинні враховуватись на законодавчому рівні, для того, щоб запобігти безпідставному звуженню їх змісту в локальних нормативно-правових актах.

Підтримуючи позицію професора Н. Титової [273, с. 26], вважаємо, що до категорії основних слід віднести: право на отримання роботи в кооперативі, включаючи право на вибір професії і роду занять відповідно до покликання, здібностей, професійної підготовки, освіти; право на оплату праці з урахуванням норм і гарантій, встановлених законодавством; право на відпочинок, що забезпечується наданням вихідних днів та щорічних оплачуваних відпусток; право на забезпечення встановлених норм і правил з охорони праці, техніки безпеки, виробничої санітарії тощо.

Отже, враховуючи викладене, слід наголосити, що саме Статут конкретного сільськогосподарського кооперативу і покликаний виправити ситуацію, а саме деталізувати та конкретизувати перелік прав членів конкретних сільськогосподарських кооперативів.

На жаль, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» також чітко не виділяє й обов'язків членів кооперативів. Аналіз Закону дає підстави виділити такі групи обов'язків членів сільськогосподарських кооперативів:

- 1) основні – дотримання статуту та виконання рішень загальних зборів і правління кооперативу (п. 2 ст. 11); ті, які впливають із визначення членства, – обов'язок брати трудову участь у діяльності виробничого

кооперативу; користуватися послугами обслуговуючого кооперативу; обов'язок формувати фонди кооперативу (п. 1 ст. 8); майнові – обов'язок нести відповідальність за зобов'язаннями кооперативу (ст. 23). Цей перелік на рівні Статуту можна доповнити також обов'язками: сумлінно працювати, дотримуватись трудової та виробничої дисципліни, дотримуватися Правил внутрішнього розпорядку; підвищувати свою кваліфікацію, що, безумовно, буде підвищувати відповідальність членів сільськогосподарських кооперативів;

2) додаткові права й обов'язки зазвичай передбачаються Статутами конкретних сільськогосподарських кооперативів, бо член кооперативу набуває їх під час здійснення своїх основних прав та виконання обов'язків при вступі у внутрішні правовідносини з кооперативом [234, с. 33].

Ще одним питанням, яке потребує детального відображення у Статуті сільськогосподарського кооперативу, є питання асоційованого членства, яке у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» також практично не врегульоване, оскільки з його тексту не зрозуміло, чи може бути асоційованим членом виробничого кооперативу юридична особа; чи є обов'язковим переоформлення членства на асоційоване у випадках припинення трудової участі. Залишились поза увагою законодавця питання, пов'язані з порядком внесення земельної ділянки як пайового внеску до пайового фонду кооперативу, правовий режим такої ділянки, а також порядок внесення майнового паю. Крім того, не передбачено, яким саме документом має посвідчуватись право члена на витребування належного йому при виході (виключенні) з кооперативу майнового паю.

Що стосується прав та обов'язків членів сільськогосподарських виробничих кооперативів, то до перелічених у Законі необхідно включити і трудові права й обов'язки, а також встановити порядок їх правового регулювання. Необхідно передбачити підтримку членів кооперативу щодо організації професійної підготовки, перепідготовки та підвищення

виробничої кваліфікації та здобуття спеціальності тощо. Важливим є включення до Закону статті, яка б встановлювала обов'язок кооперативу щодо культурно-побутового обслуговування своїх членів, надання їм допомоги, зокрема, при будівництві житлового будинку, забезпеченні паливом, обслуговуванні присадибної ділянки та задоволенні інших потреб. На сьогодні зазначені відносини регулюють Статути й інші локальні нормативно-правові акти кооперативів, що часто призводить до практичного ігнорування кооперативами основної мети, для якої вони власне і створюються.

Питання визначення компетенції загальних зборів, правління й інших органів управління та контролю в кооперативі також не розкриті на достатньому рівні. У Законі не передбачено порядку проведення та скликання загальних зборів. Відсутня норма, яка б закріплювала відповідальність членів правління за неналежне керівництво кооперативом, можливість їх дострокового відкликання тощо.

Таким чином, можна погодитись з висновком професора Н. Титової, що незважаючи на всі свої позитивні риси, «даний Закон має і принципову правову негативність, яка полягає в явній недооцінці основної ланки сучасних кооперативних відносин – особи селянина як члена кооперативу і як носія соціальних цінностей» [273, с. 25].

Отже, як уже зазначалося, Статут сільськогосподарського кооперативу – «це база для розвитку всієї системи локальних нормативних актів, які регулюють аграрні відносини» [9, с. 73]. Це комплексний нормативно-правовий акт, який має бути максимально конкретним, враховувати особливості правового режиму майна, землі, порядку управління, виробничої та іншої діяльності, закріплювати основні права й обов'язки членів (учасників) даних юридичних осіб. На підставі Статуту приймаються всі інші локальні акти, які конкретизують як внутрішні, так і зовнішні відносини кооперативу. Норми статуту мають обов'язковий характер для кооперативу та його членів, а також

для інших осіб при виникненні у них відносин з кооперативом (для спадкоємців померлого члена, для осіб, які бажають вступити до кооперативу, для суду при вирішенні спорів, для кредиторів тощо).

Для того, щоб з'ясувати структуру Статуту сільськогосподарського виробничого кооперативу, необхідно звернутись до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», у якому міститься ряд норм, що передбачають обов'язкову конкретизацію в статутах його положень. За об'єктом правового регулювання їх можна згрупувати таким чином: 1) засновницькі (вимога щодо визначення складу засновників (п. 1 ст. 7); 2) відносини, які пов'язані з набуттям (припиненням) права членства (визначення порядку вступу до кооперативу, розміру та порядку здійснення вступного внеску і паю (п. 1 ст. 7), порядку виходу з кооперативу (п. 1 ст. 7), термін та інші умови отримання паю при виході з кооперативу (п. 1 ст. 25), перелік підстав для виключення з кооперативу, а також порядок виключення (п. 1 ст. 10); 3) норми, які регулюють порядок формування і компетенцію органів управління (п. 1 ст. 7); 4) права й обов'язки членів кооперативу (ст. 11); 5) регулювання трудових відносин членів кооперативу, у тому числі форми трудової участі та оплати праці (ст. 35); 6) майнові відносини (формування неподільного та інших фондів, розподіл доходів кооперативу, співвідношення між кооперативними виплатами і виплатами на паї (п. 1 ст. 7), встановлення майнової відповідальності (ст. 23); 7) порядок переоформлення членства в кооперативі на асоційоване членство, визначення розмірів пайових внесків асоційованих членів кооперативу (пп. 3, 4 ст. 12).

Таким чином, конкретизації підлягають саме відносини, які безпосередньо пов'язані з особою члена такого кооперативу, тобто практично з його основними правами й обов'язками. Зазначений перелік є далеко не повним. Так, у літературі висувається пропозиція щодо необхідності чіткого встановлення у Статуті правового режиму земельної ділянки, юридичної природи власності на неї, основних земельних прав та обов'язків членів

кооперативу [295, с. 69]. Як зазначалось вище, врегулювання зазначеного питання повинно відбуватись на законодавчому рівні, адже зачіпає основні права членів сільськогосподарських виробничих кооперативів.

У Статутах часто дублюються положення Закону, незважаючи на те, що вони потребують детальної конкретизації. Так, зміст та особливості застосування трудових відносини у більшості Статутів не розкрито. У жодному з проаналізованих нами Статутів конкретних сільськогосподарських кооперативів не встановлено порядок та випадки виключення з членів кооперативу тощо.

Окремо слід зупинитися на порядку закріплення складу засновників (членів) у Статутах окремих кооперативів. На практиці це відбувається двома способами: або шляхом зазначення в самому тексті Статуту, або ж в окремому списку, що окремо додається і є невід'ємною складовою Статуту. Така практика є цілком правомірною. А ось у деяких сільськогосподарських виробничих кооперативах вони визначаються в установчих договорах, які укладаються засновниками цих суб'єктів господарювання. Взагалі практика укладення виробничими кооперативами установчих договорів не зумовлює правових наслідків для їх засновників а також третіх осіб, адже чинним законодавством України для них передбачено єдиний установчий документ, на підставі якого регулюється їх діяльність, – Статут (п. 1 ст. 164 Цивільного кодексу України, ст. 8 Закону України «Про кооперацію», ст. 7 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Хоча в юридичній літературі висунуто пропозицію закріпити у Цивільному кодексі України положення про необхідність укладення установчого договору для всіх організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права у випадку, коли це пов'язано з виникненням майнових прав на частку (акцію, пай тощо) у її засновників [137, с. 35].

Як свідчить практика діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів, їх члени часто не обізнані зі своїми правами й обов'язками, що

призводить не лише до порушень прав членів з боку кооперативу або інших осіб, а й до порушення самими членами вимог законодавства України. Для того, щоб уникнути такої ситуації, необхідно запозичити досвід інших країн, законодавство яких забезпечує можливість ознайомлення членів кооперативів зі своїми правами й обов'язками, які закріплено в Статутах. Так, Законом Російської Федерації «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачено, що Статут кооперативу підписують члени – учасники загальних організаційних зборів із зазначенням їх прізвищ, імен, по батькові, дат народження, місця проживання, серій і номерів паспортів чи документів, які їх замінюють (п. 1 ст. 9). Копія Статуту кооперативу видається кожному його члену або знаходиться у доступному для ознайомлення місці (п. 3 ст. 11). Як слушно зазначається в літературі, одне з основних призначень Статуту – інформування контрагентів та інших осіб, які вступають у відносини з підприємством, про коло його діяльності, права і можливості. Ця інформаційна функція Статуту передбачає його публічність, тобто доступність для ознайомлення будь-якою зацікавленою особою [215, с. 188].

Зважаючи на вищесказане, а також на особливе значення Статуту як локального акта, у якому основне місце має відводитись закріпленню прав та обов'язків членів (учасників), а також на нестабільність та суперечність законодавства, правову незахищеність селян у процесі реформування, вважаємо за необхідне підтримати пропозицію науковців щодо необхідності розроблення та прийняття Типового (Примірного) статуту виробничого кооперативу [6, с. 54; 178, с. 51; 199, с. 68; 297, с. 5].

На жаль, у чинному аграрному законодавстві подібні акти практично відсутні. Практика їх розробки та прийняття існувала за радянських часів, коли було розроблено Примірні статuti колгоспів 1935, 1969 та 1988 рр. та інші, які мали силу підзаконних актів та «були обов'язковими як для колгоспників, так і для органів державної влади і державного управління» [328, с. 73] тощо. Їх значення було надзвичайно важливим, бо в системі нормативно-правових актів,

які регулювали колгоспні відносини, вони мали вищу юридичну щодо всіх інших актів колгоспного законодавства [220, с. 64] і навіть щодо державних нормативних актів союзних республік з питань, які належали до компетенції СРСР. Тому в літературі Примірний статут колгоспу часто називали Основним Законом колгоспного життя.

Для того, щоб уникнути такої обов'язковості і забезпечити простір для розробки локальних нормативно-правових актів, які б дійсно сприяли розвитку кооперативної демократії та забезпеченню прав членів підприємств, доцільно підтримати точку зору професора М. Козиря [114, с. 28], який зазначає, що затверджувати такі Статути мають представницькі органи зазначених суб'єктів господарювання (з'їзди або збори представників тощо). Вони повинні мати рекомендаційний характер і слугувати зразком для розробки кожним окремим кооперативом свого статуту, який би відповідав чинному законодавству та максимально захищав права членів кооперативів.

Корисним при розробці Примірного статуту сільськогосподарського виробничого кооперативу може стати досвід Республіки Білорусь. До складу кооперативного законодавства цієї країни належить Примірний статут колгоспу (сільськогосподарського виробничого кооперативу), затверджений Указом Президента Республіки Білорусь від 02.02.2001 р. Це основний та обов'язковий для застосування нормативно-правовий акт, який визначає правове становище зазначеної організаційно-правової форми. І хоча зміст цього статуту свідчить про безпосереднє втручання держави у внутрішні відносини суб'єкта господарювання, ряд білоруських учених вказують на невідповідність його положень чинному законодавству, зокрема Цивільному кодексу Республіки Білорусь, однак цей Статут закріплює такі важливі положення, як випадки збереження членства в кооперативі (п. 18), розкриває основні умови виключення з нього (п. 16), закріплює такі права, як культурно-побутове обслуговування та допомога колгоспу у будівництві та ремонті житла, забезпечення паливом тощо (п. 12.9). Окремі розділи присвячено питанням

економічної та соціальної діяльності колгоспу, врегулюванню питань організації, оплати і дисципліни праці.

В Україні правове регулювання відносин у сільськогосподарських кооперативах потребує подальшого вдосконалення. З огляду на те, що в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» встановлені лише основні засади регулювання кооперативних відносин і досить значне місце відведено локальній нормотворчості, необхідно розробити ряд рекомендаційних нормативно-правових актів, які б сприяли належному врегулюванню усіх внутрішніх відносин у таких кооперативах. Насамперед, з метою забезпечення прав членів зазначених суб'єктів господарювання доцільним є прийняття Взірцевого (Примірного) статуту сільськогосподарського виробничого кооперативу.

Висновки до розділу 2

1. Статут сільськогосподарського кооперативу є базовим корпоративним локальним нормативно-правовим актом у системі локального внутрішньогосподарського правового регулювання, основою формування всієї системи локальних нормативно-правових актів. Відтак, це дає змогу сформулювати таке його визначення:

«Статут сільськогосподарського кооперативу – це основний комплексний локальний нормативно-правовий акт, який закріплює комплексну правосуб'єктність сільськогосподарського кооперативу, набуває юридичної сили з моменту державної реєстрації сільськогосподарського кооперативу, регулює найважливіші внутрішньогосподарські кооперативні відносини та є правовою базою для прийняття інших внутрішньокооперативних локальних нормативно-правових актів».

2. Юридичне значення Статуту полягає в такому:

– по-перше, розробка і прийняття Статуту є обов’язковою передумовою створення юридичної особи – сільськогосподарського кооперативу, відповідно, вказує також на законність та обґрунтованість існування сільськогосподарського кооперативу;

– по-друге, факт реєстрації сільськогосподарського кооперативу, у свою чергу, слугує підтвердженням дотримання порядку прийняття Статуту і правомірності всіх положень, які містяться в ньому, їх відповідності чинному законодавству;

– по-третє, Статут засвідчує факт, внаслідок якого кооператив набуває правоздатності як юридична особа, а тому вважається локальним нормативно-правовим актом, регулятором внутрішніх відносин конкретного сільськогосподарського кооперативу.

3. Сприянням створення та функціонування в Україні справжніх сільськогосподарських кооперативів як виробничих, так і обслуговуючих, досягнення ними основної своєї мети – задоволення матеріальних та інших потреб своїх членів шляхом конкретизації та спеціалізації їхніх прав може послужити прийняття Взірцевих (Примірних) статутів сільськогосподарських кооперативів.

Прийняття таких взірцевих документів особливо важливо для розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів, у яких належна конкретизація та спеціалізація насамперед трудових і земельних, а також інших прав їхніх членів є запорукою успішного функціонування цих суб’єктів господарювання.

4. Права й обов’язки членів сільськогосподарського кооперативу зумовлені членством у певному типі кооперативів та відображають особливості внутрішніх відносин у них, гарантуються Конституцією України, регулюються аграрно-кооперативним законодавством і деталізовано закріплюються у Статутах та інших локальних нормативно-правових актах цих суб’єктів господарювання.

На сьогодні саме на рівні Статуту конкретного сільськогосподарського кооперативу є можливість доповнити, деталізувати та конкретизувати перелік прав та обов'язків членів конкретних сільськогосподарських кооперативів, оскільки в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» дається перелік лише основних їх прав.

РОЗДІЛ 3

ПРАВИЛА ВНУТРІШНЬОГО РОЗПОРЯДКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КООПЕРАТИВУ ЯК ЛОКАЛЬНИЙ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ

3.1. Поняття та юридична природа Правил внутрішнього розпорядку сільськогосподарського кооперативу

Проблема захисту трудових та інших прав селян стала особливо важливою з огляду на наслідки реформування земельно-аграрних відносин, зміну соціальної структури та всього укладу життя на селі. Проте на питання правового регулювання праці в недержавних сільськогосподарських підприємствах науковці-правники не звертають належної уваги. Крім того, ці проблеми не знайшли чіткого вирішення ані в аграрно-кооперативному, ані в трудовому законодавстві незалежної України.

Аналіз локальних нормативно-правових актів сільськогосподарського кооперативу дає змогу виокремити досить об'ємний блок локальних нормативно-правових актів процедурного характеру, тобто тих, що набувають юридичної сили з моменту прийняття їх загальними зборами сільськогосподарського кооперативу і приймаються на основі Статуту. Серед них окремо необхідно виділити Правила внутрішнього розпорядку.

Правила внутрішнього розпорядку – локальний нормативно-правовий акт, який має найбільший після Статуту ступінь універсальності. Цей локальний нормативно-правовий акт на основі Статуту сільськогосподарського кооперативу регламентує організацію виробництва і праці, правовий режим робочого часу, часу відпочинку, застосування заохочень, порядок притягнення до дисциплінарної та матеріальної

відповідальності, питання охорони праці й обслуговування особистих потреб членів сільськогосподарського кооперативу, а також відносини з працівниками, які можуть залучатися до роботи в ньому за трудовим договором. Зазначені Правила доповнюють і конкретизують ряд положень Статуту сільськогосподарського кооперативу.

Цей акт приймає вищий орган управління сільськогосподарського кооперативу у порядку локальної нормотворчості, він містить обов'язкові для виконання правила поведінки (норми), дотримання яких забезпечується як засобами переконання, так і засобами примусу.

Позитивною радянською практикою було прийняття Примірних правил внутрішнього розпорядку колгоспу, які були схвалені Союзною радою колгоспів 31.03.1982 р. [420] та мали рекомендаційний характер. У них окреслено коло питань, які підлягали регулюванню у правилах внутрішнього розпорядку колгоспу, а також конкретизовано передбачені Примірним статутом колгоспу основні обов'язки правління, посадових осіб та членів колгоспу щодо організації виробництва і праці, визначено основні положення, які стосувались робочого часу та часу відпочинку, охорони праці, встановлено порядок заохочення колгоспників та застосування до них заходів стягнення, а також порядок обслуговування особистих потреб членів колгоспу.

У Правилах внутрішнього розпорядку лаконічно, концентровано та в доступній формі мають бути викладені основні положення, що характеризують внутрішній розпорядок кооперативу з урахуванням його місцевих конкретних умов. У цьому контексті вони є основним нормативним актом, що регулює внутрішній розпорядок сільськогосподарського кооперативу.

Для Правил внутрішнього розпорядку як і для будь-яких інших нормативно-правових актів, має бути характерна така риса, як стабільність, тобто їх дія повинна бути гарантована впродовж певного проміжку часу – кількох років. Однак деякі положення у разі необхідності можуть

уточнюватися і доповнюватися, причому ці зміни мають затверджувати загальні збори членів кооперативу. Лише після цього вони набирають чинності.

Правила внутрішнього розпорядку мають силу нормативно-правового акта при вирішенні конфліктів, що виникають у відносинах між правлінням кооперативу і службовими особами, між правлінням, службовими особами і членами кооперативу.

Правила внутрішнього розпорядку (далі – Правила) передбачають лише основні права й обов'язки членів кооперативу, здебільшого у трудовій сфері, однак не тільки.

Водночас усі питання, які стосуються внутрішнього розпорядку, Правилами врегулювати неможливо, тому це можуть зробити безпосередньо органи управління сільськогосподарського кооперативу шляхом прийняття відповідних рішень у будь-якій формі, у тому числі відмінній від Правил. Так, загальні збори, як вищий орган управління сільськогосподарського кооперативу, можуть приймати рішення з ряду питань, які або не знайшли відображення в Статуті сільськогосподарського кооперативу чи Правилах внутрішнього розпорядку, або ж закріплені там у загальному вигляді. Проте «загальний дух» Статуту, Правил внутрішнього розпорядку має бути витриманий у цих документах, тобто регулювання повинно здійснюватися у межах засад, визначених у кооперативному законодавстві, Статуті та Правилах внутрішнього розпорядку.

Слід зауважити, що при підготовці Правил внутрішнього розпорядку на місцях досить часто виникають труднощі через нерозуміння предмета правового регулювання Правил внутрішнього розпорядку тощо. На сьогодні за умов відсутності подібного рекомендаційного акта сільськогосподарські кооперативи їх практично не приймають. Зрозуміло, що такий стан речей з розробкою локальних нормативно-правових актів є вкрай незадовільним.

Видається, що подібну ситуацію значною мірою провокує відсутність

Взірцевих (Примірних) правил внутрішнього розпорядку, які б полегшували сільськогосподарським кооперативам на місцях розробку своїх власних Правил внутрішнього розпорядку. Видається, що підготовка Взірцевих (Примірних) Правил внутрішнього розпорядку для сільськогосподарських виробничих кооперативів та Взірцевих (Примірних) Правил внутрішнього розпорядку для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів здатна певною мірою вирішити цю проблему.

Правила внутрішнього розпорядку, на відміну від Статуту сільськогосподарського кооперативу, не є корпоративним нормативно-правовим актом. Їх наявність у сільськогосподарському кооперативі є гарною практикою, хоча для державної реєстрації сільськогосподарських кооперативів як юридичних осіб вони не є обов'язковими. Цим певною мірою пояснюється той факт, що в них, як свідчить практика, значно частіше, ніж у Статутах, зустрічаються положення, що не відповідають законодавству. У зв'язку з цим Ю. Вовк свого часу пропонував передбачити обов'язковість реєстрації в органах виконавчої влади Правил внутрішнього розпорядку. М. Козирь цю пропозицію вважає неприйнятною, оскільки чинним законодавством не передбачена реєстрація Правил внутрішнього розпорядку.

Згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію», затвердження Правил внутрішнього розпорядку сільськогосподарського кооперативу належить до компетенції загальних зборів (ст. 14). Отже, у сучасних умовах видається закономірним вбачати, що прийняття Правил внутрішнього розпорядку у сільськогосподарському кооперативі свідчить про подальший розвиток і вдосконалення кооперативної демократії. В юридичній літературі знаходимо підтвердження цієї позиції.

3.2. Правила внутрішнього розпорядку сільськогосподарських виробничих кооперативів та сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як локальний нормативно-правовий акт

Законом України «Про кооперацію» передбачено, що відносини в кооперативних організаціях регулює цей Закон, законодавство про працю, статuti кооперативних організацій та правила їх внутрішнього розпорядку (ч. 1 ст. 34).

У проекті Трудового кодексу України від 28.09.2003 р. зроблено спробу закріпити положення про те, що трудові відносини членів господарських товариств (крім акціонерних), виробничих кооперативів, фермерських господарств регулює трудове законодавство, якщо інше не передбачено спеціальними законами або статутами таких підприємств з урахуванням особливостей, встановлених цим кодексом (п. 1 ст. 9 Проекту).

У законодавстві Республіки Білорусь трудові відносини, засновані на членстві (участі) в організаціях, також регулює законодавство про працю [283, с. 77]. Слід зазначити, що така позиція законодавця знайшла підтримку у широкому колі науковців, які вважають, що основу трудових прав членів сільськогосподарських виробничих кооперативів становлять правові норми законодавства про працю, особливості застосування яких відображено у статутах [6, с. 119; 77, с. 52; 309, с. 49] таких суб'єктів господарювання. А ось у Російській Федерації відповідні відносини регулює спеціальне законодавство та локальні нормативно-правові акти (п. 3 ст. 40 Закону «Про сільськогосподарську кооперацію»), що не виключає, на думку ряду науковців, застосування загальних норм законодавства про працю у випадках, коли вищезазначеними актами «не встановлено певних особливостей у трудових відносинах працюючих власників» [20, с. 65; 199, с. 67].

Ці точки зору мають спільне – визнають наявність особливостей у правовому регулюванні праці членів сільськогосподарських виробничих кооперативів, що потребує їх закріплення у спеціальному законодавстві і в статутах зазначених суб'єктів господарювання. Можна погодитись з думкою,

що норми загального законодавства мають застосовуватись у випадках, коли спеціальним законодавством, локальними нормативно-правовими актами та індивідуально-договірними актами трудові відносини в цих суб'єктах господарювання не врегульовано [77, с. 52]. Крім того, як слушно зазначається в літературі, автоматичне поширення норм законодавства про працю можливе лише на ті неврегульовані спеціальним законодавством кооперативно-трудова відносини, «які мають велику схожість з аналогічними відносинами робітників та службовців і не потребують врахування своєї специфіки» [256, с. 65]. Проте слід наголосити, що встановлення таких особливостей не повинно погіршувати правове становище членів кооперативів або сприяти зменшенню обсягу їхніх трудових прав порівняно з трудовим законодавством.

Необхідно виділити дві категорії особливостей, які впливають на трудові відносини в будь-яких сільськогосподарських підприємствах. По-перше, у науковій літературі звертається увага на особливий характер сільськогосподарської праці, який виявляється, насамперед, у галузевій специфіці таких підприємств. Це використання земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва, вплив на ефективність та характер такої праці погодних і кліматичних умов, її сезонний характер, невідповідність тривалості виробництва продукції тривалості робочого часу, неможливість завчасного визначення наслідків праці, високий рівень виробничого ризику [272, с. 457–458] тощо. Ці обставини зумовлюють певний порядок організації та нормування праці, умови її оплати, встановлення робочого часу і часу відпочинку, особливості в охороні праці (її організації, порядку розгляду нещасних випадків на аграрних підприємствах, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю сільськогосподарських працівників) тощо. Тобто основні засади сільськогосподарської праці є однаковими для працівників усіх підприємств, які здійснюють свою діяльність в аграрному секторі економіки, незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності.

Враховуючи, що вищезазначені питання стосуються всіх працівників агропромислового комплексу, їх основних трудових прав та гарантій їх захисту, необхідно зазначити, що вони мають регулюватись саме на рівні Закону.

На жаль, у сучасному аграрному законодавстві відсутній нормативно-правовий акт, який би регулював особливості праці в агропромисловому комплексі. Зважаючи на незадовільний стан нормативної бази, на практиці підвищується значення колективно-договірного регулювання трудових відносин у сільському господарстві. На галузевому рівні щодо працівників сільськогосподарських підприємств ці відносини регулюють Галузеві угоди, які укладаються між Міністерством аграрної політики України, галузовими об'єднаннями підприємств та профспілкою працівників агропромислового комплексу України на відповідний період. У них закріплюються норми щодо нормування й оплати праці, встановлення для підприємств галузі мінімальних гарантій заробітної плати відповідно до кваліфікації на основі єдиної тарифної сітки за мінімальною межею; мінімальних розмірів доплат і надбавок з урахуванням специфіки, умов праці окремих професійних груп і категорій працівників галузі; встановлення мінімальних соціальних гарантій, компенсацій, пільг у сфері праці й зайнятості; трудових відносин; умов і охорони праці; житлово-побутового, медичного, культурного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку; умов зростання фонду оплати праці.

Сьогодні саме цей документ практично є єдиним комплексним актом, який відображає особливості сільськогосподарської праці. Але слід зазначити, що умови галузевої угоди обов'язкові тільки для сторін, що ведуть на підприємствах колективні переговори і укладають колективний договір [254, с. 85].

Особливості правового статусу членів сільськогосподарських виробничих кооперативів також безпосередньо впливають на формування специфіки трудових правовідносин у цих підприємствах, що пов'язується також із тим фактом, що члени формують статутний (пайовий) фонд таких

підприємств, беруть участь у розподілі прибутків, несуть ризик втратити свою частку, мають право на отримання паю у разі виходу з кооперативу тощо, тому в літературі їх іноді (хоч і юридично неправильно) навіть називають співвласниками [74, с. 255] або працюючими власниками [91, с. 51–57; 219, с. 20].

Також вони беруть участь в управлінні справами сільськогосподарського кооперативу. Для членів сільськогосподарських виробничих кооперативів це не тільки право, а й один з основних обов'язків, який має здійснюватись особисто і безпосередньо.

Усі ці ознаки не дають можливості ототожнювати членів сільськогосподарських кооперативів з найманими працівниками. Адже під найманою працею слід розуміти несамотійну, залежну, підлеглу працю працівника, що не включений у відносини власності з підприємством, установою, організацією, позбавлений, як правило, права на розподіл прибутків та участь в управлінні, який продає свою робочу силу (здатність до праці) і зазнає експлуатації з боку власника засобів виробництва або капіталу [76, с. 51]. Але й визнавати їх працю повністю самотійною також не має підстав. Адже, як зазначають деякі науковці, у «кооперативах мають місце управлінські структури, з якими рядові члени знаходяться у відносинах влади і підлеглості, а отже, потребують певного захисту своїх трудових прав» [330, с. 85].

Між тим режим праці членів сільськогосподарських виробничих кооперативів має істотні відмінності порівняно з умовами, передбаченими трудовим законодавством. Саме вони й мають бути відображені в спеціальному законодавстві, яке регулює основні питання діяльності зазначених суб'єктів господарювання.

Прикро, проте аналіз Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» не дає можливості зрозуміти, які ж особливості щодо регулювання зазначених відносин у ньому встановлено, крім права кооперативу самотійно визначати форми і систему оплати праці його членів і найманих працівників

(ч. 3 ст. 35), а також його обов'язку щодо забезпечення охорони праці (ст. 36).

Трудові відносини в сільськогосподарських виробничих кооперативах впливають з членства. На цю важливу обставину неодноразово звертали увагу провідні радянські вчені, які зазначали, що «членські правовідносини – самостійний вид відносин, які лежать в основі всіх внутрішньоколгоспних відносин» [45, с. 12; 238, с. 6]. Особа набуває право на одержання роботи в кооперативі з моменту виникнення членських відносин, і воно зберігається за нею протягом усього часу перебування в таких правовідносинах. Проте лише членства для виникнення трудових відносин з кооперативом недостатньо. Необхідною умовою є «додатковий юридичний факт: рішення органу (посадової особи) кооперативу про доручення особі конкретної роботи» [312, с. 19]. Воно не може бути прийнято в односторонньому порядку, оскільки правління повинно враховувати, що працівник має право на вільний вибір професії, роду занять і роботи (ст. 2 Кодексу законів про працю України). У ньому має бути зазначено: трудову функцію особи, посаду, її місце роботи, час початку роботи та інші суттєві умови, необхідні для виникнення трудових правовідносин. Згідно із законодавством про працю, трудовий договір вважається укладеним у випадках видання власником або уповноваженим ним органом наказу про прийняття на роботу згідно із заявою працівника, а також тоді, коли він був фактично допущений до роботи, хоч ніякі документи при прийнятті на роботу не оформлювались [254, с. 114].

Отже, наявність рішення правління про прийняття в члени кооперативу згідно із заявою працівника (якщо в ньому визначено трудову функцію особи, її місце роботи та час початку роботи) свідчить про те, що трудовий договір укладено. Хоч деякі науковці вважають, що «прийняття у члени та трудовий договір – самостійні юридичні факти, які тягнуть за собою різні правові наслідки. Вони не виключають, а доповнюють один одного, але повинні здійснюватись окремо» [175, с. 254].

Правовий статус членів сільськогосподарських виробничих кооперативів

вимагає поєднання цих юридичних фактів, адже однією з умов членства є здійснення трудової участі в таких кооперативах. Тож вирішення потребує не проблема доцільності укладення трудових договорів у виробничих кооперативах, а те, у якій формі вони мають укладатись.

Письмовій формі трудового договору притаманні такі риси: повинна містити в собі всі обов'язкові умови праці, умови оплати праці, режиму робочого часу, конкретні трудові та соціально-економічні пільги, що фіксуються в єдиному акті (документі) і є обов'язковими для обох сторін.

Трудовий договір у сільськогосподарських виробничих кооперативах практично укладається в усній формі (за бажанням заявника може бути оформлений і в письмовій формі). Це можна вважати однією з основних особливостей оформлення трудових відносин саме в зазначених суб'єктах господарювання. Крім того, трудові договори у виробничих кооперативах не можуть бути строковими, адже трудові відносини тісно пов'язані з членством, а участь у сільськогосподарському кооперативі своєю працею є обов'язком, а не правом члена такого кооперативу. Не погоджуємось з поглядами науковців, які допускають можливість укладання трудових контрактів з членами кооперативів за умови, що це передбачено їх статутами [254, с. 143], бо сфера застосування контрактів визначається законами України, контракт укладається на певний строк (ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України), а також при укладенні контракту існує лише письмова форма (п. 3 ст. 24 Кодексу законів про працю України).

Час роботи членів у виробничих кооперативах зараховується до загального трудового стажу на підставі записів у трудових книжках. Трудові книжки ведуться на всіх працівників, які працюють на підприємстві, в установі, організації усіх форм власності або у фізичної особи понад п'ять днів, у тому числі осіб, які є співвласниками (власниками) підприємств, селянських (фермерських) господарств, сезонних і тимчасових працівників, а також позаштатних працівників за умови, якщо вони підлягають державному

соціальному страхуванню (абз. 2 п. 1.1 Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, затвердженої наказом Міністерства праці, Міністерства юстиції, Міністерства соціального захисту України від 29.07.1993 р.).

Зупинимося на трудових правах і обов'язках членів сільськогосподарських виробничих кооперативів, зокрема, право на оплату праці, режим робочого часу і право на відпочинок та обов'язок дотримуватися трудової дисципліни. Саме вони найбільшою мірою відображають особливості застосування сільськогосподарської праці.

На членів кооперативів поширюються мінімальні соціальні гарантії, закріплені Конституцією України та Кодексом законів про працю України. Так, згідно із Конституцією України, кожний має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48). Основним елементом, що визначає життєвий рівень громадян, є одержувана ними заробітна плата – винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу (ч. 1 ст. 94 Кодексу законів про працю України). У законодавчому порядку держава встановлює її мінімальний розмір, що є обов'язковим на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб (ч. 4 ст. 95 Кодексу законів про працю України).

Конституцією України гарантується своєчасне одержання заробітної плати (ч. 7 ст. 43). Так, вона має виплачуватися працівникам не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцять календарних днів (ч. 1 ст. 115 Кодексу законів про працю України).

Пленум Верховного Суду України звернув увагу, що особливості оплати праці членів кооперативів визначаються законодавством про ці суб'єкти господарювання, їх статутами та іншими нормативно-правовими актами. За відсутності такого врегулювання спори про оплату праці вирішуються на

підставі положень КЗпП та прийнятих відповідно до нього актів законодавства України (п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.12.1999 р. № 13) [407] Тому в правовому регулюванні оплати праці в кооперативах головну роль мають відігравати локальні нормативно-правові акти (статуту, правила внутрішнього розпорядку, положення про оплату праці тощо), які затверджуються загальними зборами.

У сучасних умовах оплата праці членів кооперативів здійснюється згідно з принципом розподілу за працею з єдиного фонду оплати праці, що є власністю цього кооперативу як юридичної особи. Рівень оплати праці залежить безпосередньо від одержаного обсягу валової продукції та валового доходу підприємства [2, с. 86; 208, с. 246].

Заробітна плата виплачується, як правило, у грошовій формі. Виплати натурою допускаються законодавством лише як виняток (ч. 1 ст. 94 Кодексу законів про працю України) та в тих галузях і за тими професіями, де така оплата є бажаною для працівників або звичайною. У сільському господарстві натуральна оплата праці є не тільки звичайно прийнятою [402], а й набула найбільшого поширення. Крім того, як зазначають у Міністерстві праці та соціальної політики України, «заробітна плата працівників сільського господарства є однією з найнижчих, а обсяги її виплати в натуральній формі тут найвищі» [306, с. 6].

При виплаті натуральної частини оплати праці правлінням має бути встановлено мінімальну ціну продукції, (але не вище її собівартості). Крім того, щоб уникнути необмежених виплат натурою, Законом України «Про оплату праці» передбачено, що розмір виплат по заробітній платі натурою не може перевищувати 50 відсотків нарахованої за місяць (ч. 3 ст. 23). При здійсненні таких виплат, необхідно враховувати, що рядом нормативно-правових актів передбачено поступову відмову від оплати праці натурою [369].

Нормування праці відіграє важливу роль при вирішенні питань з її оплати. Норми праці (норми виробітку, часу, обслуговування, чисельності)

мають розроблятися з урахуванням конкретних організаційно-технічних умов і в міру поліпшення останніх їх необхідно переглядати за участю членів підприємства і спеціалістів. Вони затверджуються рішенням загальних зборів або (за їх дорученням) правлінням кооперативу. Це особливо важливо, оскільки «у сільському господарстві застосовуються норми виробництва продукції, тобто сезонне (річне) завдання працівникам на основі норм праці» [173, с. 247].

Основою організації оплати праці на підприємстві є тарифна система оплати праці, яка включає тарифні ставки, тарифні сітки та схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники) (ст. 96 Кодексу законів про працю України). Тарифна система, а особливо рівень тарифних ставок, у кожному господарстві може бути різним і залежатиме від ефективності господарювання та рівня доходів підприємства або колективу. Усі роботи в сільському господарстві тарифікуються за шістьма тарифними розрядами (п. 1.14 Рекомендацій з оплати праці в колгоспах Української РСР). За виконану норму (на відрядних роботах) або за робочий день (робочий час) на погодинних роботах працівникові виплачується тарифна ставка.

Практика виробила дві основні системи оплати праці, які застосовуються, – погодинну і відрядну [2, с. 92]. З метою посилення стимулювання праці членів кооперативу можуть застосовуватися почасово-преміальна, відрядно-преміальна та акордно-преміальна оплата праці. Відрядно-преміальна система передбачає оплату праці за виконання денної норми виробітку або її частини, а також за обслуговування тварин і птиці за встановленою нормою, виходячи з визначеного для цієї роботи тарифного розряду та відповідної денної тарифної сітки оплати праці. За якісне і своєчасне виконання робіт нараховується премія у відсотках від основного заробітку за відрядною розцінкою. Почасово-преміальна система оплати праці передбачає оплату за відпрацьовані години, виходячи з розряду виконуваної роботи і погодинної (денної) тарифної ставки, що цьому розряду відповідає. За якісне виконання робіт нараховується премія у відсотках від одержуваного заробітку.

Таку систему оплати праці рекомендується застосовувати на роботах, на яких не можна встановити норми виробітку або норми обслуговування (робота обліковця, касира, сторожа). При акордно-преміальній системі оплата праці провадиться за підсумковими результатами роботи, тобто за вироблену продукцію або за певний закінчений цикл робіт. Крім оплати за встановленими розцінками, за одиницю продукції виплачуються премії у відсотках від вартості надпланової продукції або від суми економії прямих витрат (зниження собівартості продукції). Так оплачується праця бригад (ланок), зайнятих у рослинництві.

У сільськогосподарських підприємствах розрізняють основну і додаткову оплати праці. Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців і виплачується за: виконання обсягу робіт за нормами виробітку чи нормами обслуговування та встановленими розцінками згідно з прийнятими в кооперативі тарифними ставками для погодинників; відпрацьований час за почасовою системою оплати праці, згідно прийнятими тарифними ставками та посадовими окладами управлінського й обслуговуючого персоналу; виготовлену продукцію за акордно-преміальною та почасово-преміальною системою оплати праці з урахуванням її якості та кількості [323, с. 239].

На думку ряду науковців, основна оплата має включати ще й надбавки та доплати у розмірах, встановлених відповідними правовими актами [6, с. 423], наприклад, ті, що передбачені Кодексом законів про працю України та є обов'язковими для виплати усім категоріям працівників: надбавки та доплати до тарифних ставок і посадових окладів: за керівництво бригадами (бригадиру не звільненому від основної роботи), за звання майстра та кваліфікацію, за суміщення професій (посад) (ст. 105), за розширення зон обслуговування чи збільшення обсягу виконуваних робіт, за працю на важких роботах, на роботах

із шкідливими і небезпечними умовами праці, на роботах з особливими природними, географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я (ст. 100); оплата щорічних та додаткових відпусток, грошова компенсація за невикористану відпустку, оплата праці у святкові й неробочі дні (ст. 107); вночі (ст. 108); оплата надурочного часу (ст. 106) та ін. Вони є постійними й обов'язковими для застосування підприємствами всіх форм власності, тобто виступають як мінімальні соціальні гарантії для будь-якої категорій працюючих.

Додаткову оплату праці визначають у літературі як заохочувальну винагороду, що видається працівникові в заздалегідь передбачуваних розмірах за вироблену сільськогосподарську продукцію з урахуванням її кількості та якості [6, с. 423; 19, с. 203; 180, с. 86].

Особливості використання робочого часу та часу відпочинку членами сільськогосподарських кооперативів відображаються у їх Правилах внутрішнього розпорядку з урахуванням мінімальних гарантій, які встановлюються законодавством про працю. Так, тривалість робочого часу не може бути більшою ніж 40 год на тиждень (ч. 1 ст. 50 Кодексу законів про працю України). Самостійно встановлюючи на локальному рівні тривалість робочого тижня: п'ятиденний з двома вихідними днями чи шестиденний з одним вихідним – кооперативи повинні дотримуватись в останньому випадку положення, що тривалість щоденної роботи не може перевищувати 7 год при тижневій нормі 40 год; 6 год при тижневій нормі 36 год; 4 год при тижневій нормі 24 год (ст. 52 зазначеного Кодексу). Крім того, напередодні святкових та неробочих днів тривалість роботи повинна скорочуватися на одну годину (виняток передбачено для працівників, яким встановлено скорочений робочий день (ст. 53 Кодексу). У сільськогосподарському виробництві може застосовуватись і скорочений робочий час. Так, чинним законодавством передбачено встановлення скороченого робочого тижня для працівників, зайнятих на роботах з пестицидами, агрохімікатами та в галузі ветеринарної

медицини (не більше ніж 36 год (п. 27 Переліку виробництв, цехів, професій і посад зі шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2001 р. № 163 [390] тощо.

Враховуючи сезонність сільськогосподарської праці, а також наявність трудових ресурсів, кооперативи на свій розсуд встановлюють розпорядок робочого дня. У Примірних правилах внутрішнього розпорядку колгоспу, затверджених Союзною Радою колгоспів 31.03.1982 р., наприклад, передбачалось застосування окремих розпорядків для кожної галузі господарства на рік або на період сільськогосподарських робіт з урахуванням характеру та умов виробництва. Для кожної такої галузі або підрозділу вказувались: час початку роботи, обідня перерва і закінчення роботи (п. 12).

В особливих випадках (посівна, збір урожаю) можуть застосовуватись надурочні роботи, але з урахуванням встановлених граничних норм, які не повинні перевищувати для кожного працівника чотирьох годин протягом двох днів підряд і 120 год на рік (ст. 65 Кодексу законів про працю України). Допускається залучення окремих працівників до робіт у святкові дні, припинення яких неможливе через виробничо-технічні умови (ч. 3 ст. 73 Кодексу законів про працю України). Це допустимо за необхідності невідкладного ремонту агрегатів, проведення вантажно-розвантажувальних робіт, роботи на тваринницьких фермах, у рослинництві, у період напружених польових робіт (посівна, догляд за посівами, заготівля кормів, збір урожаю, оранка зябу). Робота у вихідний день компенсується за згодою працівника і власника наданням іншого дня відпочинку або в грошовій формі у подвійному розмірі (ст. 72 Кодексу законів про працю України). Для зайнятих у тваринництві та на інших роботах з безперервним циклом, а також для механізаторів у напружені часи робіт по можливості вводиться двозмінна чи тризмінна робота [94, с. 22]. Порядок чергування змін встановлюється Правилами внутрішнього розпорядку. У тих галузях, де обсяг робіт нерівномірно

розподіляється протягом дня (наприклад, для тваринників час годівлі і доїння корів призначається у певний час) робочий день може бути поділений на частини, з умовою, що загальна тривалість роботи не повинна перевищувати встановленої тривалості робочого дня (ст. 60 Кодексу законів про працю України). Також у сільськогосподарському виробництві застосовується режим ненормованого робочого часу, який встановлюється для певної категорії працівників у разі неможливості нормування часу трудового процесу. Міра праці таких працівників визначається не тільки тривалістю робочого часу, але й колом обов'язків, обсягом виконаних робіт і навантаженням (п. 1 Рекомендацій щодо порядку надання працівникам з ненормованим робочим днем щорічної додаткової відпустки за особливий характер праці, затверджених наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 10.10.1997 р. [397]. Списки посад, робіт та професій з ненормованим робочим днем затверджуються загальними зборами сільськогосподарського кооперативу. Так, у Галузевій угоді між Міністерством аграрної політики України, галузевими об'єднаннями підприємств та Профспілкою працівників агропромислового комплексу України на 2003–2004 рр. передбачено, що до них належать: керівники та їх заступники, головні бухгалтери та їх заступники; начальники, майстри, завідувачі та інші керівники структурних підрозділів, цехів, відділів, служб, діляниць, виробництв, ферм тощо та їх заступники, головні та провідні спеціалісти тощо (Додаток 6 до названої Галузевої угоди). У сільськогосподарських кооперативах, як уже зазначалось, відповідні списки мають розроблятися правлінням та затверджуватися загальними зборами і приєднуватися до Положення з оплати праці.

У зв'язку з особливостями у сільськогосподарському виробництві може застосовуватись підсумований облік робочого часу, який введено Постановою Ради Міністрів СРСР «Про режим робочого часу робітників радгоспів та інших державних підприємств сільського господарства» від 24.05.1962 р. [419]. Такий облік робочого часу використовувався для працівників, зайнятих у

рослинництві, а також для робітників ремонтних майстерень, автотранспорту, складів та інших підрозділів, які обслуговують рослинництво. Його тривалість за обліковий період не повинна перевищувати нормативної кількості робочих годин (ст. 61 Кодексу законів про працю України). Обліковий період визначається за календарем (це може бути рік) з розрахунку шестиденного робочого тижня, семигодинного робочого дня (чи відповідного скороченого робочого дня) з урахуванням скорочення робочого часу напередодні вихідних днів до п'яти годин і напередодні святкових і неробочих днів – на одну годину. Розрахована таким чином норма робочого часу має бути реалізована шляхом виходу на роботу за графіком. Збільшення тривалості роботи цієї категорії працівників до десяти годин на день у період напружених польових робіт компенсувалось зменшенням тривалості роботи в інші періоди. Надурочною роботою при підсумованому обліку робочого часу є робота понад встановлену тривалість робочого часу за обліковий період. Оскільки цей нормативно-правовий акт значною мірою застарів та не відповідає вимогам чинного законодавства, на наш погляд, необхідно підтримати думку щодо розроблення «Загального положення про режим робочого часу та часу відпочинку працівників сільського господарства» [74, с. 256].

Право на відпочинок, гарантоване ст. 45 Конституції України, забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Деякі автори вважають, що «оскільки члени виробничих кооперативів є засновниками, співвласниками, а не найманими працівниками, які працюють за трудовим договором, то на них не поширюється вищезазначена конституційна норма, і ця категорія громадян має право сама вирішувати питання надання їм відпустки» [20, с. 66]. З цією точкою зору важко погодитись, адже виробничий кооператив – це суб'єкт господарювання, який має яскраво виражений соціальний характер і утворення якого покликане

забезпечувати найбільш сприятливі умови для праці своїх членів.

Як і для інших категорій працюючих, для робітників, зайнятих у сільському господарстві, це право включає:

- 1) право на відпочинок протягом робочого дня (зміни);
- 2) право на щоденний безперервний відпочинок;
- 3) право на щотижневий безперервний відпочинок;
- 4) право на відпочинок у святкові дні;
- 5) право на відпустку [193, с. 133].

При реалізації права на відпочинок керівництво виробничих кооперативів зобов'язане дотримуватись гарантій, встановлених Кодексом законів про працю України, а також не слід забувати, що крім перерв для відпочинку і харчування, які не включаються в робочий час і не оплачуються, законодавством передбачені перерви, які входять до складу робочого часу. У випадках роботи на відкритому повітрі, а також в неопалюваних приміщеннях, у холодну пору року при визначеній температурі та силі вітру робітникам мають надаватись перерви для обігрівання та відпочинку (ст. 168 Кодексу законів про працю України) тощо. Порядок надання таких перерв, їх тривалість та кількості протягом робочого дня (зміни) кооперативи повинні врегульовувати у своїх Правилах внутрішнього трудового розпорядку.

Надання щотижневих днів відпочинку працівникам сільського господарства пов'язано з рядом особливостей. Так, у рослинництві та інших галузях виробництва, які мають сезонний характер, дні відпочинку можуть переноситись на вільний від роботи час. Працівникам тваринництва та інших галузей з безперервним процесом виробництва дні відпочинку повинні надаватись згідно з графіком, затвердженим керівником виробничого підрозділу. Членам сільськогосподарських кооперативів надаються відпустки у порядку, передбаченому Законом України «Про відпустки».

Одним з основних обов'язків членів кооперативу є обов'язок неухильно дотримуватись дисципліни праці, без якої неможлива організована робота

жодного з суб'єктів господарювання. Трудова дисципліна в літературі визначається як сукупність дій або утримання від дій, що становлять зміст трудових прав та обов'язків членів [231, с. 74] кооперативу. Порухення трудової дисципліни – невиконання чи неналежне виконання з вини працівника покладених на нього трудових обов'язків тягне за собою застосування заходів дисциплінарного впливу. Кодексом законів про працю України встановлено вичерпний перелік стягнень, які можуть застосовуватись до працівника за порушення трудової дисципліни: догана або звільнення (ст. 147). Так, Ю. Андрєєв вважає, що суб'єктам господарювання має бути надано право у своїх статутах встановлювати перелік санкцій та порядок їх застосування [20, с. 68]. Тобто інститут дисциплінарної відповідальності (крім звільнення) в основному має бути віднесений до сфери корпоративного регулювання [102, с. 536]. Аналогічну позицію зайняв і Пленум Верховного Суду України, який роз'яснив, що у випадках, коли актами чинного законодавства про кооперативи й колективні сільськогосподарські підприємства або їхніми статутами чи іншими нормативно-правовими актами врегульовано питання про трудову дисципліну, види дисциплінарних стягнень і порядок їх застосування, то слід виходити з цих актів, а не загальних положень КЗпПУ (пп. 9) п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 25.05.1998 р. № 15) [405].

Існують проблеми із застосуванням до порушників трудової дисципліни законних санкцій. Так, Примірним статутом колгоспу 1988 р. було передбачено такі санкції, як переміщення на нижчеоплачувану роботу або на нижчу посаду без урахування кваліфікації на строк до 3-х місяців (п. 47). З прийняттям Конституції 1996 р., яка забороняє застосування примусової праці (ст. 43), такі заходи визнаються неправомірними (п. 12 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.12.1996 р. № 9) [406].

Досить поширеною є практика застосування штрафів, як одного з видів дисциплінарних стягнень. Професор Т. Кашаніна вважає, що розміри штрафів,

види проступків, за які вони можуть накладатися, порядок їх накладання могли б визначатися підприємцем самостійно [103, с. 536].

Не погоджуємось з цією думкою, оскільки Закон України «Про оплату праці» передбачає, що відрахування із заробітної плати (сюди ж належать і премії, які передбачено системою оплати праці) можуть провадитися тільки у випадках, передбачених законодавством (ч. 1 ст. 26). Що стосується позбавлення премій та винагород за результатами роботи за рік, то воно може передбачатись у локальних нормативно-правових актах, але в них повинні встановлюватись конкретні умови та порядок такого позбавлення [284, с. 359].

Дисциплінарне звільнення допускається у визначених Кодексом законів про працю України випадках: за систематичне порушення трудової дисципліни (п. 3 ст. 40), за прогул без поважних причин (п. 4 ст. 40), за появу на роботі у стані наркотичного, токсичного, або алкогольного сп'яніння (п. 7 ст. 40), за крадіжку речей власника (п. 8 ст. 40), за одноразове грубе порушення трудової дисципліни керівниками та деякими іншими працівниками (п. 1 ст. 41).

Перелічені порушення можуть також стати і підставами для виключення з членів кооперативу, але в тому випадку, коли про це сказано у Статуті чи Правилах внутрішнього розпорядку. Раніше момент звільнення з роботи і виключення з членів збігалися, проте з появою інституту асоційованого членства звільнений працівник може залишитись асоційованим членом кооперативу.

Порядок накладання дисциплінарного стягнення встановлюється Правилами внутрішнього розпорядку. На наш погляд, у них доцільно закріпити положення щодо надання зборам або раді виробничого підрозділу права розглядати та обговорювати усі випадки порушення трудової дисципліни, допущені окремими членами колективу даного підрозділу, і залежно від ступеня порушення вносити до правління свої пропозиції про притягнення винних до відповідальності, як це передбачалось Примірними правилами трудового розпорядку колгоспу, затвердженими Союзною Радою колгоспів 31.03.1982 р. [420].

Дисциплінарне стягнення застосовується органом, якому надано право прийому на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. Правління після уважного розгляду порушення може винести рішення про застосування одного з дисциплінарних стягнень. Проте слід мати на увазі, що застосування такого заходу, як звільнення з роботи, тягне за собою і виключення з членів кооперативу, рішення про що мають затвердити загальні збори.

Висновки до розділу 3

1. Правила внутрішнього розпорядку – локальний нормативно-правовий акт, який має найбільший після Статуту ступінь універсальності, приймається на підставі Статуту, відповідно до Статуту, регламентує організацію виробництва і праці, порядок використання робочого часу, часу відпочинку, застосування заохочень, порядок притягнення до дисциплінарної та матеріальної відповідальності, питання охорони праці й обслуговування особистих потреб членів сільськогосподарського кооперативу, а також відносини з працівниками, які можуть залучатися до роботи в сільськогосподарському кооперативі за трудовим договором.

2. У Правилах внутрішнього розпорядку лаконічно, концентровано та в доступній формі мають бути викладені основні положення, що характеризують внутрішній розпорядок кооперативу з урахуванням його місцевих конкретних умов. У цьому контексті вони є основним нормативним актом, що регулює внутрішній розпорядок сільськогосподарського кооперативу.

3. Правила внутрішнього розпорядку мають силу нормативно-правового акту при вирішенні конфліктів, що виникають у взаємовідносинах між правлінням кооперативу і службовими особами, між правлінням, службовими особами і членами кооперативу.

4. Підготовка Взірцевих (Примірних) Правил внутрішнього розпорядку для сільськогосподарських виробничих кооперативів та Взірцевих (Примірних) Правил внутрішнього розпорядку для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з урахуванням специфіки трудових відносин у цих кооперативах здатна певною мірою вирішити проблему ефективного правового регулювання трудових, земельно-трудова тощо відносин цих суб'єктів голосування.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні подано теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягає у формуванні пропозицій щодо вдосконалення локального правового регулювання у сільськогосподарських кооперативах.

Виходячи з мети й завдань дослідження, отримано такі наукові результати, що лягли в основу теоретичних висновків:

1. Сучасний етап демократизації об'єктивно передбачає розширення сфери саморегуляції певних сфер суспільних відносин. Враховуючи демократичну природу сільськогосподарських кооперативів, їх створення та функціонування виключно в інтересах своїх членів, практика локального правового регулювання внутрішньогосподарських аграрно-кооперативних відносин має сприяти подальшому розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні.

2. Ефективність локального правового регулювання внутрішньокооперативних відносин може бути досягнута, зокрема, шляхом підготовки й прийняття Взірцевих (Примірних) документів – Взірцевого (Примірного) Статуту та Взірцевих (Примірних) правил внутрішнього розпорядку тощо з урахуванням правового статусу сільськогосподарських виробничих та обслуговуючих кооперативів.

3. Доведено, що поєднання централізації і децентралізації правової регламентації притаманне не лише трудовому праву, а й аграрному та кооперативному. Локальні нормативно-правові акти, як акти саморегуляції, мають ще більше значення в аграрних кооперативних відносинах, ніж у трудових (у трудовому праві). Їх зміст і структура далеко виходять за сферу регулювання аграрних трудових відносин, яка включає в себе, крім того, і регламентацію земельних, майнових, організаційних, управлінських тощо

відносин у сільськогосподарських кооперативах у певному їх поєднанні з їх централізованим правовим регулюванням.

4. Локальне нормативно-правове регулювання – це невід’ємна складова правової системи, елемент демократизації суспільства, органічно їй притаманний, який виконує цілеспрямовану діяльність з правового опосередкування суспільних відносин на підставі закону, має похідний характер щодо загальнодержавного правового регулювання, представляє недержавну сферу правового регулювання; специфічний за суб’єктним складом і здійснюється через органи управління юридичних осіб (у даному випадку – сільськогосподарських кооперативів); є виявом їх самоорганізації і саморегуляції як соціальних утворень, має своїм предметом специфічні внутрішньоорганізаційні, внутрішньокооперативні відносини, регламентування яких у централізованому порядку неможливе або недоцільне, а також виражає волю та враховує інтереси членів сільськогосподарського кооперативу і гармонізує їх з інтересами суспільства та своїм результатом має прийняття локальних нормативно-правових актів.

5. Локальні правові норми – це особливий самостійний спеціалізований різновид правових норм, що характеризуються більшою динамічністю, а тому є більш ефективними; мають спеціальних суб’єктів вираження колективної волі їх прийняття (органи управління юридичної особи) та поширення їх дії (члени (учасники) юридичної особи, наймані працівники – колектив підприємства, установи, організації); створюють загальнообов’язкові правила поведінки для них; є обов’язковими і для юрисдикційних органів, які вирішують спори, що виникають з відносин, які врегульовані цими нормами; не повинні виходити за межі правоздатності відповідних юридичних осіб, встановленої законом; мають похідний характер, проте можуть бути і первинними (власними), тобто заповнювати прогалини законодавчого регулювання, охороняються державою.

6. Аграрно-кооперативне законодавство характеризується в сучасних

умовах випереджальним локальним регулюванням, яке виникає як реакція на недоліки діючої державної нормативно-правової системи. При цьому локальними засобами або компенсується відсутність загальнодержавних норм і таким чином відбувається заповнення прогалин у правовому регулюванні, або навіть викристалізуються певні корективи до актів централізованих державних органів, які відстають від сучасного реагування на потреби економічного розвитку. Наприклад, відсутність загальних норм, які повинні врегульовувати певні відносини у сільськогосподарських кооперативах, зумовлює необхідність заповнювати ці прогалини у локальному порядку, тоді локальні норми ми можемо справедливо назвати первісними (наприклад, норми, які регулюють земельні, трудові відносини у сільськогосподарських кооперативах у Статуті кооперативу, Правилах внутрішнього розпорядку).

7. У сільськогосподарському кооперативному законодавстві регулювання трудових відносин локальними нормами найбільш характерне для сільськогосподарських виробничих кооперативів, оскільки участь працею членів кооперативу у діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів (на відміну від обслуговуючих) є їх обов'язком. Між тим навіть у сільськогосподарських виробничих кооперативах локальне регулювання далеко не обмежується сферою лише трудових відносин, як це наявне у трудовому законодавстві. Його сфера значно ширша. У цьому полягає головна відмінність змісту локального правового регулювання у трудовому й аграрному праві.

8. У локальному правовому регулюванні суб'єкт регулювання виступає одночасно і об'єктом регулювання (коли локальний нормативно-правовий акт приймають члени сільськогосподарського кооперативу). Зазначене дає змогу розглядати локальне правове регулювання як самоорганізацію й саморегуляцію сільськогосподарським кооперативом своєї діяльності відповідно до власних інтересів, які зумовлені інтересами його членів.

9. Локальний нормативно-правовий акт сільськогосподарського кооперативу – це правова форма вираження децентралізованих правових норм загального та спеціального законодавства про сільськогосподарську кооперацію у вигляді офіційного юридичного документа органів управління сільськогосподарського кооперативу, що конкретизують, деталізують та спеціалізують їх зміст і певною мірою є засобом усунення законодавчих прогалин стосовно умов кожного сільськогосподарського кооперативу.

Сільськогосподарська локальна кооперативна норма як один із засобів подолання прогалин у праві й має перевагу порівняно із аналогією права і аналогією закону, оскільки втілює волевиявлення суб'єктів, спрямована на встановлення конкретного способу регулювання відносин.

Прийняття сільськогосподарських кооперативних актів є не лише правом, а й у деяких випадках обов'язком.

10. Статут сільськогосподарського кооперативу – це основний комплексний локальний внутрішньогосподарський нормативно-правовий акт, який має вищу юридичну силу щодо інших локальних нормативно-правових актів, закріплює основи діяльності, мету, завдання, правовий статус тощо конкретного сільськогосподарського кооперативу, приймається зборами засновників сільськогосподарського кооперативу і набуває чинності з моменту реєстрації сільськогосподарського кооперативу як юридичної особи; є правовою базою для прийняття інших внутрішньокооперативних локальних нормативно-правових актів.

11. Зарубіжний досвід локального регулювання аграрно-кооперативних відносин підкреслює необхідність та ефективність участі в ньому кооперативних об'єднань. Вони стають центром сільськогосподарського кооперативного регулювання, генерують сільськогосподарську кооперативну культуру, розробляють вимоги та стандарти стосовно діяльності своїх членів тощо.

12. Дія сільськогосподарських кооперативних актів є найбільш

ефективною в умовах громадянського суспільства, що передбачає високий рівень правової культури та самоорганізації громадян. Функціонування в суспільстві великої кількості недержавних інститутів, метою діяльності яких є виявлення та аналіз нагальних суспільних проблем, охорона й захист індивідуальних і колективних прав своїх членів, залучення громадськості та широкого професійного загалу до публічного обговорення цих проблем, дає можливість виробити на сільськогосподарському кооперативному рівні такі шляхи їх вирішення, які згодом можуть стати загальноприйнятою загальнообов'язковою нормою.

13. Правила внутрішнього розпорядку – локальний нормативно-правовий акт, який має найбільший після Статуту ступінь універсальності. Цей локальний нормативно-правовий акт на основі Статуту сільськогосподарського кооперативу регламентує організацію виробництва і праці, порядок використання робочого часу, часу відпочинку, застосування заохочень, порядок притягнення до дисциплінарної та матеріальної відповідальності, питання охорони праці й обслуговування особистих потреб членів сільськогосподарського кооперативу, а також відносини з працівниками, які можуть залучатися до роботи у сільськогосподарському кооперативі за трудовим договором. Зазначені Правила доповнюють і конкретизують окремі положення Статуту сільськогосподарського кооперативу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абова Т.Е. Производственные кооперативы в России. Правовые проблемы теории и практики / Т.Е. Абова // Государство и право. – 1998. – № 8. – С. 71–81.
2. Абрамович К. Образцы уставов кооперативных, профессиональных, благотворительных, кредитных, ссудо-сберегательных, пожарных, спортивных, просветительных и сельскохозяйственных обществ и товариществ / К. Абрамович. – СПб., 1912. – 280 с.
3. Аграрная реформа в России: правовые проблемы и решения / [отв. ред. З.С. Беляева, О.А. Самончик]. – М. : ИГП РАН, 1998. – 226 с.
4. Аграрне законодавство України : бюлетень законодавства і юридичної практики України / [відп. ред. В.В. Янчук]. – Вип. 1. – К. : Юрінком, 1996. – № 5. – 301с.
5. Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / [за ред. В.І. Семчика]. – К. : Наукова думка, 1998. – 240 с.
6. Аграрне право України : підручник / [за ред. В.З. Янчука]. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 720 с.
7. Аграрне право України : підруч. для студ. юр. спец. вищ. закл. освіти / [за ред. В.М. Гайворонського та В.П. Жушмана]. – Х. : Право, 2003. – 240 с.
8. Аграрное и земельное право : научно-практический и информационно-аналитический журнал. – М. : Право и государство, 2005. – № 5. – 152 с.
9. Аграрное право : учеб. для вузов / [под ред. проф. Г.Е. Быстрова и проф. М.И. Козыря]. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Юристъ, 2000. – 640 с.
10. Александров М.Г. Основы теории государства и права / М.Г. Александров. – М., 1960.
11. Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н.Г. Александров. – М. : Госюриздат, 1955.
12. Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого

строительства коммунизма / Н.Г. Александров. – М., 1961.

13. Александров Н.Г. Правовые и производственные отношения в социалистическом обществе / Н.Г. Александров // Вопросы философии. – 1957. – № 1.

14. Александров Н.Г. Сущность права / Н.Г. Александров. – М., 1950.

15. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М., 1981. – Т. 1.

16. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. / С.С. Алексеев. – М., 1982. – Т. 2

17. Алексеев С.С. Проблемы теории права / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – Т. 1.

18. Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев. – М., 1975.

19. Алешков М.В. Права и обязанности органов управления в колхозах / М.В. Алешков. – М. : Юридическая литература, 1965. – 176 с.

20. Андреев Ю.Н. Правовое регулирование труда в производственных сельскохозяйственных кооперативах / Ю.Н. Андреев // Государство и право. – 1998. – № 10. – С. 63–70.

21. Антонова Л.И. Вопросы теории локального правового регулирования : автореф. дис. на соискание ученой степени д.ю.н. / Л.И. Антонова. – Л., 1988.

22. Антонова Л.И. Локальное правовое регулирование (теоретическое исследование) / Л.И. Антонова. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1985.

23. Антонова Л.И. Понятие правотворчества и основные стадии правотворческого процесса / Л.И. Антонова // Труды ВЮЗИ. – Т. XXII. – Т. I. – М., 1971.

24. Анциферов А.Н. Очерки по кооперации : сб. лекций и статей 1908–1912 / А.Н. Анциферов. – М., 1912. – 252 с.

25. Архипов С.И. Понятие и юридическая природа локальных норм / С.И. Архипов // Правоведение. – 1987.

26. Архипов С.И. Систематизация локальных норм советского права

(Вопросы теории) : автореф. дис.. на соискание ученой степени канд. юр. наук / С.И. Архипов. – Свердловск, 1987.

27. Архипова Б.А. Коллективный договор и локальное регулирование труда на государственных социалистических предприятиях : автореф. дис.. на соискание ученой степени канд. юрид. наук./ Б.А. Архипова. – М., 1971. – 18 с.

28. Баранов В.М. Поощрительная норма советского социалистического права : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / В.М. Баранов. – Саратов, 1975.

29. Беляева З.С. Договор в сфере межхозяйственной кооперации / З.С. Беляев. – М., 1985.

30. Беляева З.С. Источники колхозного права / З.С. Беляева. – М. : Наука, 1972. – 253 с.

31. Беляева З.С. Право и межхозяйственная кооперация / З.С. Беляева. – М., 1980.

32. Беляева З.С. Сельскохозяйственная кооперация и право / З.С. Беляева, М.И. Козырь // Государство и право. – 1992. – № 6.

33. Беляева З.С. Теоретические вопросы систематизации законодательства / З.С. Беляева

34. Борисов В.Д. Актуальные проблемы кооперации на примере потребительской кооперации / В.Д. Борисов. – Якутск : ЯФ изд-ва СО РАН, 2008. – 396 с.

35. Быстров Г.Е. Юридическая сила актов коллегиальных органов управления колхозов : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук / Г.Е. Быстров. – Л., 1969. – 48 с.

36. Быстров Г.Е. Теоретические основы сельскохозяйственного законодательства в условиях развития агропромышленного комплекса СССР : автореф. дис.. на соискание ученой степени д. ю. н / Г.Е. Быстров. – М., 1986.

37. Буздалов И.Н. Сельскохозяйственная кооперация: теория, мировой опыт, проблемы возрождения / И.Н. Буздалов, В.Д. Мартынов. – М. : Армита-Маркетинг : Менеджмент, 2008. – 256 с.

38. Бурнашева Н.И. В единении – сила! История кооперации Якутии: вторая половина XIX – 1920 гг. / Н.И. Бурнашева. – М. : АИРО-XXI, 2009. – 288 с.

39. Василюк С.Ф. Правовое регулирование внутреннего распорядка в колхозах / С.Ф. Василюк. – Л. : Издательство при Львовском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1986.

40. Василюк С.Ф. Розвиток законодавства, що регулює діяльність сільськогосподарських підприємств / С.Ф. Василюк // Концепція розвитку законодавства України : матеріали наук.-ракт. конф.. – К. : Ін-т зак-ва ВРУ, 1996. – С. 210–212.

41. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк, 1964.

42. Вівчаренко О.А. Право власності на землю в Україні (актуальні проблеми) / О.А. Вівчаренко ; [ред. В.Л. Мунтян]. – І.-Франківськ, 1998. – 180 с.

43. Вінник О. Господарські товариства і виробничі кооперативи. Правове становище / О. Вінник. – К. : Знання, 1998. – 308 с.

44. Вінник О.М. Акціонерне право : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / О.М. Вінник, В.С. Щербина ; [за ред. В.С. Щербини]. – К. : Атіка, 2000. – 554 с.

45. Вовк Ю.А. Колхозное трудовое правоотношение / Ю.А. Вовк. – М. : Юридическая литература, 1972. – 248 с.

46. Волкова Н.А. Правовое регулирование членства в колхозе : автореф. дис.. на соискание ученой степени канд. юр. наук : 12.00.06 / Н.А. Волкова ; Всесоюз. научн.-исслед. ин-т сов. зак-ва. – М., 1973. – 19 с.

47. Володин В. Развитие сельскохозяйственной производственной кооперации в период аграрной реформы в России / В. Володин // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2001. – №3. – С. 37–40.

48. Гаєцька-Колотило Я.З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні : автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук : 12.00.06 / Я.З. Гаєцька-Колотило ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К., 2003. – 22 с.

49. Гаєцька Я. Організаційно-правові форми кооперативного руху в

Україні / Я. Гаєцька // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1999. – Вип. 34.

50. Гаврюшина Е.А. Локальные нормативные правовые акты сельскохозяйственных предприятий / Е.А. Гаврюшина // Аграрное и земельное право. – 2005. – № 5.

51. Галиновская Е.А. Комментарий к Федеральному Закону «О сельскохозяйственной кооперации» / Е.А. Галиновская, Е.Л. Минина, И.Ф. Панкратов. – М. : ИНФРА М–Норма, 1997. – 269 с.

52. Гальперин Л.Б. О специфике локального нормативного регулирования / Л.Б. Гальперин // Правоведение. – 1971. – № 5.

53. Гафурова О.В. Права та обов'язки членів сільськогосподарських виробничих кооперативів : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук : 12.00.06 / О.В. Гафурова ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К., 2005. – 20 с.

54. Гафурова О. Право власності членів сільськогосподарських виробничих кооперативів на землю / О. Гафурова // Право України. – 2003. – №1. – С. 68– 72.

55. Гафурова О. Правове регулювання оплати праці в сільськогосподарських виробничих кооперативах / О. Гафурова // Юридична Україна. – 2004. – №8. – С. 55–60.

56. Гафурова О.В. Майнові права й обов'язки членів сільськогосподарських виробничих кооперативів / О.В. Гафурова // Проблеми законності. Вип. 57. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2002. –С. 71–76.

57. Гетьманцева Н. Співвідношення централізованого і локального методів правового регулювання оплати праці / Н. Гетьманцева // Право України. – 1997. – № 12.

58. Глотова Е.В. Правовое регулирование сделок с земельными участками в Украине : дис.. на соискание ученой степени канд. юр. наук : 12.00.06 / Е.В. Глотова. – Одесса, 2003. – 199 с.

59. Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня канд. юр.

наук : 12.00.03 / Н.С. Глусь ; Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – 23 с.

60. Гончаренко В.В. Кооперативні організації: економічна природа і проблеми відродження в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук / В.В. Гончаренко. – К., 1993.

61. Гончаренко В.В. Кооперативні організації: економічна природа і проблеми відродження в Україні / В.В. Гончаренко. – Л., 1998.

62. Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В.В. Гончаренко. – К., 1998.

63. Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика / В.В. Гончаренко. – К., 1997.

64. Горбонос Ф.В. До питання концепції кооперації в сільськогосподарському виробництві / Ф.В. Горбонос // Вісник Львівського державного аграрного університету. – 1997. – № 3.

65. Горбонос Ф.В. Про теоретичні засади розвитку кооперації / Ф.В. Горбонос // Економіка АПК. – 1997. – № 2.

66. Горшенев В.М. Участие общественных организаций в правовом регулировании / В.М. Горшенев. – М., 1963.

67. Горшенев В.М. Правоприменительная деятельность / В.М. Горшенев, И.Я. Дюрятин // Советское государство и право. – 1969. – № 15.

68. Гуревський В.К. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення / В.К. Гуревський ; [відп. ред. О.О. Погрібний]. – Одеса : Астро Принт, 2000. – 136 с.

69. Даль В. Толковый словарь русского языка / В. Даль. – М. : Русский язык, 1978. – Т.3.

70. Деготь Б.А. Классификация норм советского социалистического права по их структуре : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук./ Б.А. Деготь. – Саратов, 1978.

71. Демьяненко В.В. Крестьянские производственные кооперативы. Правовые вопросы создания и деятельности / В.В. Демьяненко. – Саратов :

Сарат. гос. акад. права Мин. образ. РФ., 2001. – 119 с.

72. Демьяненко В.Н. Колхозное право Часть общая : учебное пособие / В.Н. Демьяненко. – Саратов : Сарат. юрид. ин-т, 1972. – 176 с.

73. Довідка про розгляд та вжиття заходів щодо усунення виявлених порушень чинного законодавства при реформуванні аграрного сектору економіки України // Сільський час. – 2002. – №83. – С. 8–9.

74. Дорофеева Н.Н. Правовые проблемы регулирования трудовых отношений и судебной защиты трудовых прав работников сельского хозяйства / Н.Н. Дорофеева, С.В. Передерин // Доклады междунар. конгресса «Правовые проблемы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украины и других стран СНГ, государствах Балтии». – Минск, 1999. – С. 255–257.

75. Дубских Г.И. Локальное правовое регулирование трудовых отношений на производственных предприятиях (производственных объединениях, комбинатах) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук / Г.И. Дубских. – Свердловск, 1975.

76. Дуюнова О. Поняття та ознаки найманої праці / О. Дуюнова // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – №8. – С. 49–52.

77. Єрьоменко В. Підстави виникнення трудових правовідносин у колективних сільськогосподарських підприємствах, селянських (фермерських) господарствах, кооперативах / В. Єрьоменко // Право України. – 1997. – №6. – С. 51–55.

78. Єрмоленко В.М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні : дис. на здобуття наукового ступеня докт. юр. наук : 12.00.06 / В.М. Єрмоленко. – Х., 2008.

79. Законодавство: проблеми ефективності / [ред. кол. В.Б. Авер'янов, В.Н. Денисов, В.Ф. Сіренко, Я.М. Шевченко]. – К. : Наукова думка, 1995. – 232 с.

80. Запорожец А.М. Аграрное право : учебное пособие / А.М. Запорожец. – Х. : Консум, 1997. – 108 с.

81. Защита имущественных прав крестьян в процессе реформирования

АПК : доклад заместителя государственного секретаря на заседании коллегии Министерства аграрной политики Украины 27 декабря 2001 года Романа Шмидта о состоянии выполнения Указа Президента Украины от 29 января 200 г. № 62 // Сільський час. – 2002. – №3 (283). – С. 4–5.

82. Земельне право України : підручник / [за ред. О.О. Погрібного, І.І. Каракаша]. – К. : Істина, 2003. – 448 с.

83. Земельне право. Академічний курс : підруч. для студ. юр. спец. вищ. навч. закл. / [за ред. В.І. Семчика і П.Ф. Кулиничка]. – К. : Ін Юре, 2001. – 424 с.

84. Земельний кодекс України : науково-практичний коментар / [за заг. ред. В.І. Семчика]. – К. : Ін Юре, 2003. – 676 с.

85. Земля и право : Пособие для российских землевладельцев / [С.А. Боголюбов, Е.А. Галиновская, В.Г. Емельянова и др.]. – М. : Инфра-М, Норма, 1997. – 360 с.

86. Зенюкова О. Актуальные проблемы членства в сельскохозяйственном производственном кооперативе / О. Зенюкова // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Спец. випуск 1 : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів [«Актуальні проблеми правознавства: очима молодих вчених»]. – Хмельницький : Хм. Ін-т регіонал. управ. та права, 2002. – С. 155–156.

87. Зивс С.Л. Источники права / С.Л. Зивс. – М., 1981.

88. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США / В.В. Зіновчук. – К. : Логос, 1996. – 221 с.

89. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – К. : Логос, 1999. – 256 с.

90. Зіновчук В.В. Перспективи розвитку кооперації в контексті реструктуризації сільського господарства / В.В. Зіновчук // Вісник Львівського державного аграрного університету. – 1997. – № 3.

91. Иванов С.А. Трудовое право переходного периода: некоторые проблемы / С.А. Иванов // Государство и право. – 1994. – № 4.

92. Иванов С.А. Советское трудовое право: Вопросы теории /

С.А. Иванов, Р.З. Лившиц, Ю.П. Орловский. – М., 1978.

93. Иделиович Л.Л. Локальные нормы советского трудового права и внедрение научной организации труда на промышленном предприятии : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук / Л.Л. Иделиович. – Харьков, 1973.

94. Иванов О.С. Правила внутрішнього розпорядку колгоспу / О.С. Иванов ; [за ред. В.З. Янчука]. – К. : Урожай, 1974. – 55 с.

95. Искужин Т.С. Локальное правовое регулирование аграрных отношений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук / Т.С. Искужин. – Уфа, 1997.

96. Кабышев С.В. Внутриорганизационные нормы советского права : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук / С.В. Кабышев. – М., 1991.

97. Каландадзе А.М. Внутриколхозные правоотношения в СССР / А.М. Каландадзе. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1974. – 112 с.

98. Каракаш И.И. Теоретические вопросы правового регулирования обязанностей членов колхозов : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук : 12.00.06 / И.И. Каракаш ; Моск. гос. ун-т. – М., 1979. – 26 с.

99. Каринский С.С. Соотношение централизованного и локального способов правового регулирования оплаты труда / С.С. Каринский // Правоведение. – 1971. – № 5.

100. Карпик В.С. Права и обязанности внутриколхозных органов управления / В.С. Карпик, Н.В. Сторожев. – Минск : Наука и техника, 1969. – 119 с.

101. Кашанина Т.В. Децентрализация в правовом регулировании (структурный анализ) : автореф. дис. на соискание ученой степени д. ю. н. / Т.В. Кашанина. – М., 1992.

102. Кашанина Т.В. Корпоративное право (Право хозяйственных товариществ и обществ) : учебник для вузов / Т.В. Кашанина. – М. : НОРМА–ИНФРА, 1999. – С. 815.

103. Каширин И.Н. О природе и значении локальных норм трудового

права / И.Н. Каширин // Правоведение. – 1970. – № 3.

104. Каширин И.Н. Роль локальных правовых норм в совершенствовании организации труда на промышленном предприятии : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук / И.Н. Каширин. – Воронеж, 1970.

105. Керимов Д.А. Законодательная деятельность Советского государства / Д.А. Керимов. – М., 1955.

106. Кибенко Е.Р. Корпоративное право Украины : учебное пособие / Е.Р. Кибенко. – Х. : Эспада, 2001. – 288 с.

107. Кленов Е.А. Влияние коллективного договора на совершенствование внутреннего распорядка / Е.А. Кленов, И.Н. Каширин // Советское государство и право. – 1974. – № 7.

108. Коваленко Т.О. Правові аспекти реструктуризації недержавних сільськогосподарських підприємств : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук : 12.00.06 / Т.О. Коваленко ; Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 22 с.

109. Козир М.И. Управління в колгоспах / М.И. Козир ; [за ред. В.З. Янчука]. – К. : Урожай, 1974. – 56 с.

110. Козырь М.И. Аграрное право России: проблемы становления и развития / М.И. Козырь. – М. : Право и государство, 2003. – 208 с.

111. Козырь М.И. Закон о сельскохозяйственной кооперации: содержание и основные направления функционирования / М.И. Козырь // Государство и право. – 1996. – № 4.

112. Козырь М.И. Имущественные правоотношения колхозов в СССР / М.И. Козырь. – М. : Наука, 1966. – 375 с.

113. Козырь М.И. Новый примерный Устав колхоза / М.И. Козырь. – М. : Знание, 1971. – 48 с.

114. Козырь М.И. Сельскохозяйственная кооперация в России: проблемы совершенствования правового регулирования / М.И. Козырь // Государство и право. – 1998. – № 11. – С. 23–30.

115. Козырь М.И. Сельскохозяйственная кооперация и право /

М.И. Козырь // Советское государство и право. – 1988. – № 12.

116. Колхозное право : учеб. для вуз. по спец. «Правоведение» / [пред. ред. кол. В.В. Петров]. – М. : Юридическая литература, 1976. – 400 с.

117. Колхозное право : учеб. для юр. ін-в и фак. / [под ред. Н.Д. Казанцева]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1962 – 546 с.

118. Коментар голови Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку Олега Мозгового до розпорядження Уряду «Про затвердження заходів щодо реалізації пріоритетних напрямів розвитку корпоративного управління в акціонерних товариствах» //Урядовий кур'єр. – 2003. – 26 березня. – С. 16.

119. Коментар до Примірного статуту колгоспу / [за ред. В.С. Шелестова]. – Х. : Вища школа, 1973. – 184 с.

120. Кондратьев Р.И. Локальные нормы трудового права и материальное стимулирование / Р.И. Кондратьев. – Львов, 1973.

121. Кондратьев Р.И. Локальное правовое регулирование трудовых отношений в СССР : автореф. дис. на соискание ученой степени д. ю. н. Р.И. Кондратьев. – М., 1979.

122. Кондратьев Р.И. Общее и особенное в трудовых отношениях и вопросы локального нормотворчества / Р.И. Кондратьев // Правоведение. – 1971. – № 5.

123. Кондратьев Р.И. Сочетание централизованного и локального правового регулирования трудовых отношений / Р.И. Кондратьев. – Львов : Вища школа : Издательство при Львовском государственном университете, 1977.

124. Кондратьев Р.І Локальні норми права / Р.І. Кондратьев. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького інституту регіонального управління та права, 2001.

125. Кооперативне право : підруч. для студ. вузів / [за ред. В.І. Семчика]. – К. : Ін Юре, 1998. – 332 с.

126. Кооперация. Теория, история, практика: Избранные изречения, факты, материалы, комментарии / [авт.-сост. К.И. Вахитов]. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Дашков и Ко, 2010. – 560 с.

127. Кооперативы сегодня и в будущем. – М. : Юрид. лит., 1989. – 304 с. – (Проблемы, дискуссии, предложения).

128. Крашенников А.И. Международное кооперативное движение / А.И. Крашенников, А.М. Морозов. – изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : Экономика», 1977. – 223 с.

129. Кристальний О.В. Аграрна реформа і кооперація в Україні / О.В. Кристальний // Економіка АПК. – 1998. – № 8.

130. Кристальний О.В. Трансформація колективних сільськогосподарських підприємств у кооперативні формування / О.В. Кристальний // Економіка АПК. – 2000. – № 3.

131. Кудрявцев Ю.В. Нормы права как социальная информация / Ю.В. Кудрявцев. – М., 1981.

132. Кузьмич И.П. О соответствии проекта Примерного устава сельскохозяйственного производственного кооператива нормам действующего законодательства Республики Беларусь // Доклады Междунар. конгресса «Правовые проблемы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украины и других стран СНГ, государствах Балтии». – Минск, 1999. – С. 230–232.

133. Кузьмич И.П. Развитие сельскохозяйственной производственной кооперации: правовой анализ / И.П. Кузьмич // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта: Навукова-тэарэтычны часопіс. Серыя. 3.– Мінск : БДУ, 2002. – № 2. – С. 91–97.

134. Кулинич П. Правові аспекти прискореного реформування аграрного сектора економіки / П. Кулинич // Право України. – 2000. – №4. – С.26–30.

135. Кулинич П.Ф. Правова модель реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств / П.Ф. Кулинич // Правова держава : щорічник наук. пр. – К. : ІДП НАН України : Ін Юре, 1999. – Вип. 10. – С. 309–323.

136. Кулинич П.Ф. Правові проблеми земельної реформи в Україні / П.Ф. Кулинич // Правова держава : щорічник наук. пр. – К. : ІДП НАН України : Ін Юре, 1998. – Вип. 9. – С. 222–232.

137. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія / І.М. Кучеренко. – К. : Аста, 2004. – 328 с.
138. Кучеренко І.М. Правове регулювання діяльності виробничих кооперативів / І.М. Кучеренко // Правова держава : щорічник наук. пр. – К. : ІДП НАН України : Ін Юре, 2002. – Вип. 13. – С. 153–160.
139. Лазарев В.В. Пробелы в праве и пути их преодоления / В.В. Лазарев. – М., 1974.
140. Левиант Ф.М. Нормативные акты, регулирующие труд рабочих и служащих / Ф.М. Левиант. – Л., 1960. – С. 104.
141. Левиант Ф.М. О юридической природе локальных норм права, регулирующих трудовые отношения на промышленных предприятиях / Ф.М. Левиант // Правоведение. – 1970. – № 5.
142. Леушин В.И. Динамичность советского права и восполнение пробелов в законодательстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук. / В.И. Леушин. – Свердловск, 1977.
143. Макаренко А.П. Теория и история кооперативного движения : учеб. пособ. для студ. высш. и сред. кооперат. учеб. завед. / А.П. Макаренко. – М. : Маркетинг, 1999. – 328 с.
144. Малік М.Й. Корпоративні засади на селі / М.Й. Малік, П.М. Федієнко // Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 3–8.
145. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1921) / В.І. Марочко. – К. : М. Р. Kots Publishing, 1995. – 224 с.
146. Мартос Б. Теорія кооперації / Б. Мартос. – Ч.1. – М. : Подєбради, 1923. – 248 с.
147. Михалюк Н.І. Сучасний розвиток і соціально-економічна ефективність кооперативних формувань в аграрному секторі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юр.наук / Н.І. Михалюк. – К., 1997.
148. Мицкевич А.В. Акты высших органов Советского государства / А.В. Мицкевич. – М., 1967.

149. Мірошніченко А.М. Нормування як засіб правового регулювання земельних відносин : автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук : 12.00.06 / А.М. Мірошніченко ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 19 с.

150. Могильний О. Реструктуризація колективних сільськогосподарських підприємств – шлях до багатуукладної ринкової економіки / О. Могильний // Економіка України. – 2001. – № 3. – С. 59–64.

151. Мозолин В.П. Право собственности в Российской Федерации в период перехода к рыночной экономике / В.П. Мозолин. – М. : ИГП РАН, 1992. – 176 с.

152. Молдован Л. Роль сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у процесі реорганізації КСП / Л. Молдован. – К. : Тасіс. Сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативних організацій в Україні, 2000. – 52 с.

153. Муковіз В.С. Питання організації та оплати праці в реформованих сільськогосподарських підприємствах / В.С. Муковіз // Агроінком. – 2001. – № 8–12. – С. 14–15.

154. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / [за заг. ред. В.К. Мазутова]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.

155. Недбайло П.Е. Советские социалистические правовые нормы / П.Е. Недбайло. – Львов : Издательство Львовского университета, 1959.

156. Никитин Е.Н. Права и обязанности членов колхоза / Е.Н. Никитин. – М. : Знание, 1975. – 64 с.

157. Никитский В.И. Правовое регулирование трудовых отношений работающих собственников / В.И. Никитский, Т.Ю. Коршунова // Советское государство и право. – 1992. – № 6. – С. 51–57.

158. Нікітюк Г. Правове регулювання інституту земельної ренти в Україні / Г. Нікітюк // Право України. – 1999. – № 6. – С. 58–60.

159. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 1998. – Т.1 : А–Є. – 910 с.

160. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 1998. – Т. 4 : Р–Я. – 941 с.

161. Нові форми сільськогосподарського виробництва. Організаційно-правові питання / [відп. ред. В.І. Семчик]. – К. : Наукова думка, 1994. – 134 с.
162. Новое законодательство РФ о кооперативах. Проблемы и перспективы кооперативного движения в России (Круглый стол). // Государство и право. – 1996. – № 5. – С. 26.
163. Нормы советского права: Проблемы теории / [под ред. М.И. Байтина и В.К. Бабаева]. – Саратов, 1987.
164. Носік В. Суб'єкти права власності на землю в Україні / В. Носік // Вісник Академії юридичних наук України. – Х., 2000. – №3 (22). – С. 137–145.
165. Общая теория государства и права / [отв.ред. Д.А. Керимов и др.]. – Л., 1961.
166. Общая теория советского права / [под ред. С.Н. Братуся и И.С. Самощенко]. – М. : Юридическая литература, 1966.
167. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов ; [под ред. Н.Ю. Шведовой]. – 15-е изд. – М. : Русский язык, 1984. – 816 с.
168. Онищенко О. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: оцінка положень формування і функціонування / О. Онищенко // Економіка України. – 1999. – №1. – С. 56–65.
169. Онищенко О. Реорганізація у приватні підприємства – обов'язкова! / О. Онищенко, В. Юрчишин // Голос України. – 2001. – № 102 (2602). – 12 червня. – С. 4.
170. Онищенко О.М. Формування підприємницьких структур в аграрній сфері України / О. Онищенко, В. Юрчишин // Регіональна економіка. – 1997. – №4. – С. 8–18.
171. Оплата праці в сільськогосподарському виробництві / [за ред. Ю.Я. Лузана]. – К. : Мін. аграр. пол. України, Наук.-дослід. центр нормативів праці, 2000. – 464 с.
172. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні / [за ред. В.І. Семчика]. – К. : ІДП НАН України, 2003. – 280с.
173. Організація сільськогосподарського виробництва / [за ред.

Г.С. Тарасенка, Л.Я. Зрібняка, М.М. Ільчука]. – К. : ФАДА, ЛТД, 2000. – 446 с.

174. Основы теории государства и права / [отв. ред. С.С. Алексеев]. – М., 1969.

175. Островский Л.Я. Социально-правовая защита труда членов производственных сельскохозяйственных кооперативов / Л.Я. Островский // Доклады на междунар. конгрессе «Правовые проблемы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украины и других стран СНГ, государствах Балтии». – Минск, 1999. – С. 253–255.

176. Павлов И.В. Колхозное право : учеб. для юр. ин-в и фак. / И.В. Павлов. – М. : Госюриздат, 1960. – 371 с.

177. Павлов И.В. Правовые формы управления делами в колхозах / И.В. Павлов. – М. : Госюриздат., 1955. – 252 с.

178. Павлова Э.И. Обслуживающие кооперативы в предпринимательской деятельности крестьян / Э.И. Павлова // Государство и право. – 1997. – № 11. – С. 42–51.

179. Палладина М.И. Закон о сельскохозяйственной кооперации – значительное ли правовое достижение? / М.И. Палладина // Государство и право. – 1996. – № 6. – С. 88–100.

180. Палладина М.И. Оплата труда в сельском хозяйстве: правовые вопросы / М.И. Палладина. – М. : Наука, 1982. – 205 с.

181. Пархоменко Н.М. Стан та перспективи розвитку системи джерел права України / Н.М. Пархоменко // Правова держава : щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2000. – Вип. 11.

182. Пастух А. Поворот до оновлення. З досвіду роботи сільськогосподарського виробничого кооперативу / А. Пастух, М. Вихристюк // Сільський час. – 2002. – № 72 (352). – 18 вересня. – С.4–5.

183. Пастух А. Критерій ефективності – колективізм. (З досвіду роботи СВК «Мамалига») / А. Пастух, І. Іващук, М. Вихристюк // Сільський час. – 2002. – № 79 (359). – 11 жовтня. – С. 6.

184. Паювання сільськогосподарських земель та структурна перебудова у

сільському господарстві України : зб. зразків юридичних документів та матеріалів. – 2-ге вид., вип. та доп. – К. : Проект паювання сільськогосподарських земель в Україні, 2000. – 176 с.

185. Петров В.В. Примерный Устав и проблемы социалистической законности в колхозах / В.В. Петров. – Казань : Казанский университет, 1971.

186. Пилипенко П.Д. Локальне правове регулювання праці у державних агропромислових підприємствах і об'єднаннях : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук / П.Д. Пилипенко. – М., 1985. – 24 с.

187. Підприємництво в аграрній сфері економіки / [за ред П.Т. Саблука, М.Й. Маліка]. – К. : ІАЕ, 1998. – 514 с.

188. Підприємницьке право України : підручник / [за заг. ред. Р.Б. Шишки]. – Х. : Еспада, 2000. – 480 с.

189. Поленина С.В. Законотворчество в Российской Федерации / С.В. Поленина. – М., 1996.

190. Поляков Б.М. Правовое регулирование трудовых отношений в производственных кооперативах : автореф. дис.. на соискание ученой степени канд. юр.наук / Б.М. Поляков. – М., 1991.

191. Право собственности на землю в сельском хозяйстве Российской Федерации / [отв. ред. И.А. Иконницкая] – М. : РАН, Ин-т гос. и права, 1996. – 131 с.

192. Правовое положение профессиональных союзов СССР. – Л., 1962.

193. Правовой статус работников сельскохозяйственных предприятий / [отв. ред. М.И. Козырь, Г.В. Чубуков]. – М. : Наука, 1987. – 303 с.

194. Правовые проблемы рационального использования и охраны сельскохозяйственных земель : материалы «круглого стола» // Государство и право. – 1998. – № 5.

195. Приватизація землі та реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств в Україні : посібник. – К. : Століття, 1998. – 126 с.

196. Приватизація землі та реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств в Україні : додатки. – К. : Століття, 1998. – 271 с.

197. Примірний статут колгоспу. Науково-практичний коментар / [за ред.

В.З. Янчука]. – К. : Урожай, 1988. – 304 с.

198. Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві : монографія / [під ред. В.І. Семчика]. – К. : ІДП НАН України, 2001. – 216 с.

199. Проблемы теории аграрного, природоресурсового и экологического права и методики преподавания в юридических вузах России аграрно-правовых и эколого-правовых дисциплин (материалы междунар. науч.-методолог. семинара) / [под ред. Г.Е. Быстрова, Т.С. Бакуниной] // Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 55–70.

200. Прокопенко В.І. Трудове право : курс лекцій / В.І. Прокопенко. – К. : Вентурі, 1996. – 224 с.

201. Процевский А.И. Метод правового регулирования трудовых отношений / А.И. Процевский. – М., 1972.

202. Проценко В.О. Мотивація праці в корпоративних господарських структурах / В.О. Проценко // Економіка АПК. – 2001. – №2. – С.114–116.

203. Проценко Т.П. Правове забезпечення реалізації продукції сільськогосподарськими виробничими кооперативами / Т.П. Проценко // Матеріали наук.-практ. конф. «Організаційно-правові проблеми розвитку аграрного і земельного ринків в Україні». – К. : АПНУ, ІДП НАН України, 2004. – С. 64–67.

204. Проценко Т.П. Правове регулювання членства в сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах / Т.П. Проценко // Правова держава : щорічник наук. пр. – К. : ІДП НАН України : Ін Юре, 2002. – Вип. 13. – С.189–193.

205. Проценко Т.П. Сучасний етап та правове забезпечення кооперації в Україні / Т.П. Проценко //Правова держава : щорічник наукових праць НАН. – 2000. – Вип.11.

206. Радянське колгоспне право : підруч. для студ. юр. фак. і ін.-тів / [за ред. В.З. Янчука]. – К. : Вища школа, 1979. – 375 с.

207. Реформирование сельскохозяйственных предприятий: правовые проблемы / [отв. ред. З.С. Беляева, М.И. Козырь]. – М. : ИГП РАН., 1996. – 127 с.

208. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва : посібник у питаннях і відповідях / [за ред. П.Т. Саблука]. – К. : ІАЕ., 1999. – 532 с.

209. Рускол А.А. Колхозные правоотношения в СССР / А.А. Рускол. – М. : Госюриздат, 1960. – 245 с.

210. Рымарук А.И. Кооперативная и индивидуальная трудовая деятельность: Вопросы и ответы / А.И. Рымарук. – К., 1990.

211. Рымарук А.И. Кооперативы: формы, организация работы, перспективы развития / А.И. Рымарук. – К., 1988.

212. Самигуллин В.К. Локальные нормы в советском праве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук / В.К. Самигуллин. – Свердловск, 1975.

213. Самигуллин В.К. Локальные нормы и их виды / В.К. Самигуллин // Правоведение. – 1976. – № 2.

214. Самощенко И.С. О правовых формах осуществления функций Советского государства / И.С. Самощенко // Советское государство и право. – 1956. – № 3.

215. Саніахметова Н.О. Підприємницьке право: Суб'єкти підприємництва. Кредитування. Оренда. Лізинг. Зовнішньоекономічна діяльність. Інвестиції. Антимонопольне законодавство. Захист від недобросовісної конкуренції. Реклама : навчальний посібник / Н.О. Саніахметова. – 2-ге вид. – К. : А.С.К., 2002. – 704 с.

216. Саркисов А.Р. Внутренний трудовой распорядок государственного социалистического предприятия (объединения): правовой аспект / А.Р. Саркисов. – М., 1984.

217. Сборник Постановлений и Декретов по кооперации. С введением, составленным юридическим отделом Совета Всероссийских Кооперативных Съездов. – М. : СВКС., 1919. – 144 с.

218. Свічкарьова Я. Регулювання праці в акціонерних товариствах / Я. Свічкарьова // Право України. – 1998. – №1. – С. 58–61.

219. Свічкарьова Я. Трудові права працюючих акціонерів / Я. Свічкарьова // Право України. – 1998. – №7. – С.20–23.

220. Сельскохозяйственное право : учеб. для студ. вузов, обуч. по спец. «Правоведение» / [отв. ред. М.И. Козырь, В.В. Петров]. – М. : Юридическая литература, 1985. – С. 576.

221. Семчик В. Правові засади сільськогосподарської кооперації в Україні / В. Семчик // Право України. – 1999. – № 5. – С. 34–38.

222. Семчик В.И. Кооперация и право в СССР / В.И. Семчик. – К., 1991.

223. Семчик В.И. Правовые проблемы аграрной реформы и развития сельскохозяйственной кооперации на Украине / В.И. Семчик // Правовые проблемы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украины и других стран СНГ, государствах Балтии: Тезисы докладов Международного конгресса. – Минск, 1999.

224. Семчик В.И. Правовое обеспечение развития кооперативов / В.И. Семчик, П.П. Кулинич. – М., 1988.

225. Семчик В.І. Демократичні принципи управління справами колгоспу: Юр. серія XIII / В.І. Семчик. – К. : ТОВ «Знання» Української РСР, 1981. – №2. – 48 с.

226. Семчик В.І. Земельний пай не може бути предметом оренди / В.І. Семчик // Правова держава. – К. : Ін-юре., 1997. – Вип. 8. – С. 180–184.

227. Семчик В.І. Організаційно-правові засади діяльності сільськогосподарської кооперації / В.І. Семчик // Правова держава : щорічник наукових праць НАН. – К. : Ін-юре, 1998. – Вип. 9. – С. 208–214.

228. Семчик В.І. Організаційно-правові проблеми аграрної реформи в Україні / В.І. Семчик // Проблеми формування ринкової економіки. Спец випуск: Реструктуризація аграрних підприємств і земельна реформа: стан, проблеми, перспективи. – К. : КНЕУ, 2000. – С. 280–283.

229. Семчик В.І. Право власності: проблеми розвитку / В.І. Семчик // Бюлетень законодавства та юридичної практики України. – 1998. – №2. – С. 64–70.

230. Семчик В.І. Правові засади сільськогосподарської кооперації в Україні / В.І. Семчик // Право України. – 1999. – № 5.

231. Семчик В.І. Правовое положение специалистов колхозов / В.І. Семчик, В.З. Янчук. – М. : Юридическая литература, 1979. – 152 с.

232. Сенякин И.Н. Специальные нормы советского социалистического права : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук / И.Н. Сенякин. – Саратов, 1982.

233. Середа И.Е. Правосубъектность членов колхоза : учебное пособие / И.Е. Середа. – Одесса : МВССО УССР. Одес. гос. ун-т, 1976. – 37 с.

234. Середа И.Е. Юридическая природа прав и обязанностей членов колхоза : учебное пособие / И.Е. Середа. – Одесса : Одес. гос. ун-т, 1973. – 132 с.

235. Середа І.О. Конституція СРСР про права колгоспників / І.О. Середа ; [за ред. В.З. Янчука]. – К. : Урожай, 1979. – 96 с.

236. Середа І.О. Права і обов'язки членів колгоспу / І.О. Середа ; [за ред. В.З. Янчука]. – К. : Урожай, 1974. – 72 с.

237. Сільськогосподарська кооперація: суть та проблеми розвитку в Україні. – К. : ІАЕ УААН, 1999. – 166 с.

238. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Макарівський сільський сервісний центр». – Макарів : Мін-во Великобританії у справах міжнар. розвитку. Центр розвитку сільського господарства та правової підтримки, 2000. – 64 с.

239. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учебник для вузов / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с.

240. Смолярчук В.И. Источники советского трудового права / В.И. Смолярчук. – М., 1978.

241. Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1985.

242. Советское колхозное право / [под ред. М.И. Козыря, В.З. Янчука]. – М. : Юридическая литература, 1978. – 470 с.

243. Советское трудовое право / [под ред. А.С. Пашкова]. – М., 1976.
244. Советское трудовое право / [под ред. К.С. Батыгина]. – М., 1975.
245. Советское трудовое право / [под ред. Н.Г. Александрова]. – М., 1972.
246. Соляник В.М. Государственные рекомендации и регулирование труда рабочих и служащих / В.М. Смоляник // Правоведение. – 1977. – № 6.
247. Сонин О.М. Правовое положение сельскохозяйственных (кроме колхозов) кооперативов : автореф. дис.. на соискание ученой степени канд. юр. наук / О.М. Сонин. – Харьков, 1992.
248. Сонін О. Правові основи виникнення сільськогосподарських кооперативів / О. Сонін //Право України. – 1992. – № 1.
249. Социалистическое право и научно-техническая революция. – М., 1979.
250. Соціально-економічний розвиток села: організаційно-економічні засади : навчальний посібник / [за ред. В.К. Терещенка]. – К. : Четверта хвиля, 2004. – 424 с.
251. Соціально-трудові відносини в умовах реформування агропромислового комплексу: Запитання і відповіді / [за ред. Ю.Я. Лузана, В.В. Вітвіцького]. – К. : НДІ «Укراгропромпродуктивність», 2003. – 745 с.
252. Спасибо-Фатеева І. Проблеми відповідальності юридичних осіб / І. Спасибо-Фатеева // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 9. – С. 3–6.
253. Статівка А.М. Щодо ролі локальних нормативних актів у забезпеченні ефективності аграрного виробництва / А.М. Статівка, Т.В. Курман // Науковий вісник НАУ. – 2003. – № 68. – С.75–80.
254. Стичинський Б.С. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Б.С. Стичинський, І.В. Зуб, В.Г. Ротань. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К. : А.С.К., 2000. –1072 с.
255. Сторожев Н.В. Правовое положение колхоза на современном этапе (внутрихозяйственные аспекты) / Н.В. Сторожев. – Минск : Наука и техника, 1975. – 247 с.

256. Сторожев Н.В. Проблемы правового регулирования трудовых отношений членов колхозов в Республике Беларусь в условиях перехода к рынку / Н.В. Сторожев, Н.И. Чечуха // Государство и право. – 1994. – № 11. – С. 62–70.

257. Сыроватская Л.А. Законодательство о дисциплине труда в условиях перестройки / Л.А. Сыроватская // Советское государство и право. – 1987. – № 10.

258. Сыроватская Л.А. Трудовое право : учеб. для студ. вузов обуч. по направ. и спец. «Юриспруденция» / Л.А. Сыроватская. – М. : Высшая школа, 1997. – 255 с.

259. Тарасова В.А. Хозяйственная реформа и локальное регулирование труда на социалистических государственных производственных предприятиях : автореф. дис.. на соискание ученой степени канд. юр. наук / В.А. Тарасова. – М., 1969. – 19 с.

260. Тарасова В.А. Локальное правовое регулирование труда / В.А. Тарасова // Трудовое право : энциклопедический словарь. – 4-е изд. – М., 1979.

261. Тарасова В.А. Понятие и предмет локальных норм права / В.А. Тарасова // Правоведение. – 1968. – № 4.

262. Телицин В.Л. Российская кооперация. Что это было? / В.Л. Телицин, Е.Н. Козлова. – М. : Собрание, 2009. – 336 с.

263. Теория государства и права / [под ред. А.И. Денисова]. – М., 1989.

264. Теория государства и права: Основы марксистско-ленинского учения о государстве и праве / [под ред. П.С. Ромашкина, М.С. Строгановича, В.А. Туманова]. – М., 1962.

265. Титова Н. До концепції нового основного земельного закону України / Н. Титова // Право України. – 2000. – № 4.

266. Титова Н. Еволюція кооперативної ідеї в сільському господарстві. Її законодавче відродження / Н. Титова // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2000. – Вип.35.

267. Титова Н. Права членів сільськогосподарських кооперативів: тенденції та проблеми їх законодавчого забезпечення / Н. Титова // Право України. – 2000. – № 2.

268. Титова Н. Фермерство в Україні: основні правові засади. Питання та відповіді / Н. Титова. – Львів, 1998.

269. Титова Н.И. Продовольственная проблема: земля, труд (правовые аспекты) / Н.И. Титова. – Львов, 1989.

270. Титова Н.И. Реализация прав граждан на объединение в сельскохозяйственные кооперативы / Н.И. Титова // Развитие национальной государственности союзной республики на современном этапе. – К., 1990.

271. Титова Н.И. О правовом регулировании деятельности сельскохозяйственных кооперативов граждан / Н.И. Титова, В.И. Федорович // Организация и деятельность кооперативов: правовой аспект. – М., 1991.

272. Титова Н.І. До концепції нового – основного земельного закону України / Н.І. Титова // Правова держава : щорічник наук. пр.: До 10-ї річниці незалежності України та 5-ї річниці Конституції України. – К. : ІДП НАН України. – Вип. 12. – С.455–459.

273. Титова Н.І. Права членів сільськогосподарських кооперативів: тенденції та проблеми їх законодавчого забезпечення / Н.І. Титова // Право України. – 2000. – № 2. – С.25–27.

274. Титова Н.І. Права членів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / Н.І. Титова // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття : зб. наук. праць учасн. конф. – К., 2000. – С. 148–151.

275. Титова Н.І. Сільськогосподарські кооперативи в системі соціалістичної кооперації. їх правова регламентація / Н.І. Титова // Проблеми реформи радянської правової системи : вісник Львівського державного ун-ту. – 1991. – № 29.

276. Титова Н.І. Сільськогосподарські кооперативи: їх правове забезпечення / Н.І. Титова // Радянське право. – 1991. – № 6.

277. Тихомиров Ю.А. Теория закона / Ю.А. Тихомиров. – М., 1981.

278. Тичкова О.Ю. Локальні корпоративні норми у цивільно-правовому регулюванні : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук : 12.00.03 / О.Ю. Тичкова ; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2009.

279. Тичкова О.Ю. Локальні корпоративні акти / О.Ю. Тичкова // Проблеми законності : Респ. міжвід. наук. зб. / [відп. ред. В.Я. Тацій]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2005. – Вип. 74. – С. 153–159.

280. Тичкова О.Ю. Засади локального регулювання корпоративних відносин / О.Ю. Тичкова // Право України. – 2007. – № 11. – С. 58–61.

281. Тичкова О.Ю. Локальні корпоративні норми: сутність та спірні підходи до розуміння / О.Ю. Тичкова // Юридична Україна. – 2008. – № 7. – С. 68–73.

282. Томашевська М.О. Корпоративні акти в системі джерел права України : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук : 12.00.01 / М.О. Томашевська ; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2005.

283. Томашевська М.О. Корпоративне регулювання: сутність, ознаки, тенденції / М.О. Томашевська // Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – Вип. 22.

284. Трудове право України : підручник. – 2-ге вид., стереот. / [за ред. Н.Б. Болотіної, Г.І. Чанишевої]. – К. : Знання, 2001. – 564 с.

285. Трудовое право и повышение качества труда / Институт государства и права АН СРСР ; С.А. Иванов, Р.З. Лившиц, Ю.П. Орловский и др. ; [под ред. С.А. Иванова]. – М., 1987.

286. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский ; [предисл., коммент. : Л.А. Булочкина, Г.Н. Сорвина, Т.П. Субботина]. – М. : Экономика, 1989. – 496 с.

287. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский. – М., 1989.

288. Турубинер А.М. Вопросы теории колхозного права / А.М. Турубинер. – М. : Госюриздат, 1961. – 177 с.

289. Турубинер А.М. Источники колхозного права / А.М. Турубинер // Вопросы колхозного и земельного права. – М., 1951.

290. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1926 рр.). – К., 1995.

291. Уркевич В. Про деякі аспекти виникнення права членства у сільськогосподарських кооперативах / В. Уркевич // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 2. – С. 40–41.

292. Уркевич В. Про правову природу неподільного фонду сільськогосподарського кооперативу / В. Уркевич // Підприємництво, господарство і право. – 2003 – № 11. – С.34–35.

293. Уркевич В.Ю. Правові проблеми становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки : автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук : 12.00.06 / В.Ю. Уркевич ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2001. – 20 с.

294. Уркевич В.Ю. Становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України: деякі правові аспекти : монографія / В.Ю. Уркевич. – Х. : Одісей, 2004. – 120 с.

295. Федорович В. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні / В. Федорович. – Л. : Атлас, 1998. – 142 с.

296. Федорович В. Регулювання створення, реорганізації та припинення сільськогосподарських кооперативів: правові питання / В. Федорович // Право України. – 1998. – № 1. – С.53–57.

297. Федорович В.І. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів : автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук : 12.00.06 / В.І. Федорович ; Львів. держ. ун-т. – Л., 1998. – 17 с.

298. Федорович В.І. Розвиток науково-правової думки про

сільськогосподарську кооперацію / В.І. Федорович // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Л., 1999. – Вип. 34

299. Федорович В.І. Статут сільськогосподарського кооперативу / В.І. Федорович // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 1994. – Вип.31.

300. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении / Р.О. Халфина. – М. : Юридическая литература, 1974.

301. Ханс-Х. Мюнкнер. Производственные кооперативы: классическая модель с перспективами на будущее в современном индустриальном обществе? / Ханс-Х. Мюнкнер. – Марбург на Лане, 1995.

302. Харитонов Є.О. Цивільне право України : підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.

303. Цивільне право України. Академічний курс. Загальна частина : підручник / [за заг. ред. Я.М. Шевченко]. – К. : Ін Юре, 2003. – Т.1. – 518 с.

304. Цивільне право України. Академічний курс. Особлива частина : підручник / [за заг. ред. Я.М. Шевченко]. – К. : Ін Юре, 2003. – Т.2. – 408 с.

305. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / [за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової]. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – Кн. 1. – 864 с.

306. Частка натурі у зарплаті (бесіда з начальником управління політики оплати праці Міністерства праці та соціальної політики України О. Дворником) // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 147. – 13 серпня. – С. 6.

307. Чаянов А. Краткий курс кооперации / А. Чаянов. – 4-е изд. – М. : Кооперативное издательство, 1925. – 80 с.

308. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А.В. Чаянов. – М. : Наука, 1991. – 456 с.

309. Черленяк М. Регулювання праці на недержавних підприємствах / М. Черленяк // Право України. – 1996. – № 12. – С. 49–53.

310. Чорнопищук Т.І. Кооперація в умовах багатуукладності аграрної економіки : автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня канд. ??? наук / Т.І. Чорнопищук. – К., 1997.

311. Чорнопищук Т.І. Особливості кооперації в аграрному секторі / Т.І. Чорнопищук // Економіка АПК. – 1996. – № 12.
312. Чубуков Г.В. Трудовые права и обязанности членов колхозов / Г.В. Чубуков. – Саратов : Изд-во Сарат.ун-та, 1974. – 160 с.
313. Шебанов А.Ф. Нормы советского социалистического права / А.Ф. Шебанов. – М., 1956.
314. Шебанов А.Ф. Форма советского права / А.Ф. Шебанов. – М., 1968. Правотворчество в СССР. – М., 1974.
315. Шевчук С.В. Делегування державних повноважень : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук / С.В. Шевчук. – Х., 1997.
316. Шемшученко Ю. Право кооперативной собственности на Украине / Ю. Шемшученко, В. Семчик // Общество и экономика. – 1999. – № 3–4. – С. 175–187.
317. Шугаев А.А. Правовое регулирование труда в кооперативах: проблемы теории и практики : автореф. дис.. на соискание ученой степени д.юр.н. / А.А. Шугаев. – М., 1993.
318. Шугаев А.А. Трудовые отношения в кооперативах / А.А. Шугаев. – М. : Ин-т гос. и права РАН, 1993. – 118 с.
319. Шульга М.В. Актуальные проблемы правового регулирования земельных отношений в современных условиях : дис.. на соискание ученой степени д.ю.н. : 12.00.06 / М.В. Шульга. – Харьков, 1998. – 394 с.
320. Шульга М. Земля і виробничі сільськогосподарські кооперативи: проблеми правового регулювання / М. Шульга, В. Уркевич // Вісник академії правових наук. – Х., 2003. – № 2 (33). – № 3 (34). – С.593–600.
321. Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України / О.В. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 158 с.
322. Юридическая энциклопедия / [под общ. ред. М.Ю. Тихомирова]. – М. : Юринформцентр, 1997. – 526 с.
323. Юридический справочник работника сельского хозяйства / [под ред. В.З. Янчука]. – М. : Юридическая литература, 1986. – 400 с.

324. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. – Л., 1976.
325. Явич Л.С. Советское право – регулятор общественных отношений в СССР / Л.С. Явич. – Сталинабад, 1957.
326. Яновский К.М. АСУП и локальное правотворчество / К.М. Яновский // Советское государство и право. – 1976. – № 8.
327. Янчук В.З. Проблемы теории колхозного права / В.З. Янчук. – М. : Юридическая литература, 1969. – 200 с.
328. Янчук В.З. Статут – правова основа діяльності колгоспів / В.З. Янчук. – К. : Урожай, 1974. – 80 с.
329. Янчук В.З. Юридичний довідник для працівників сільського господарства / В.З. Янчук, В.І. Прокопенко, В.І. Семчик. – К. : Вид-во політ. літ-ри України, 1982. – 297 с.
330. Ярошенко О.М. Сучасні тенденції в розвитку правового регулювання праці / О.М. Ярошенко // Проблеми законності. Вип. 50. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2001. – С. 81–87.

Нормативні акти

331. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
332. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 211–212. – 15 листопада.
333. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
334. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
335. Кодекс законів про працю України : затверджений Законом від 10.12.1971 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.

336. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійній оціночній діяльності в Україні» від 12.07.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 251.

337. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб–підприємців» від 15.05.2003 р. // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 188 – 8 жовтня.

338. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 4. – Ст. 28.

339. Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 19. – Ст. 80.

340. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 49. – Ст. 683.

341. Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР» від 26.05.1988 р. (зі змінами, внесеними згідно із Законами СРСР № 603-1 від 16.10.89 р., № 1540-1 від 06.06.90 р., № 1997-1 від 05.03.91 р., № 2014-1 від 07.03.91 р.).

342. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 18.06.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 508.

343. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51 – Ст. 292.

344. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15.03.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.

345. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №34. – Ст. 504.

346. Закон України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.

347. Закон України «Про споживчу кооперацію» від 10.04.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.

348. Закон України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 р. // Відомості

Верховної Ради України. – 2002. – № 15. – Ст. 101.

349. Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1992. – № 20. – Ст. 272.

350. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.

351. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.

352. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 106. – 11 червня.

353. Закон України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі від 10.07.1996 р.» // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №41. – Ст. 188.

354. Закон України «Про плату за землю» від 03.07.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 38. – Ст. 560.

355. Закон України «Про оцінку земель» від 11.12.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 15. – Ст. 229.

356. Закон України «Про оренду землі» від 06.10.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46–47. – Ст. 280.

357. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17.10.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 45. – Ст. 602.

358. Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років» від 18.01.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 11. – Ст. 52.

359. Закон України «Про колективні договори і угоди» від 01.07.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 36. – Ст. 361.

360. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 17. – Ст. 121.

361. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 11.12.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. –

№ 15. – Ст. 228.

362. Закон України «Про відпустки» від 15.11.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 2. – Ст. 4.

363. Закон Верховної Ради УРСР «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

364. Постанова Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. № 2115–ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1992. – № 20. – Ст. 273.

365. Постанова Верховної Ради України «Про стан дотримання законодавства України щодо видачі державних актів на право власності на землю, сертифікатів на земельну частку (пай) та їх обігу; про дотримання законодавства України щодо виділення в натурі (на місцевості), використання та обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення» від 22.05.2003 р. № 882–ІV // Голос України. – 2003. – № 115–116. – 24 червня.

366. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію Національної програми відродження села на 1995–2005 роки» від 04.02.1994 р. № 3924–12 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 23. – Ст. 163.

367. Постанова Верховної Ради України «Про інформацію Кабінету Міністрів України про стан виконання Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» та продовольчу безпеку України» від 22.06.2000 р. № 1825–ІІІ // Офіційний вісник України. – 2000. – № 26. – Ст. 1083.

368. Постанова Верховної Ради України «Про інформацію Кабінету Міністрів України про стан зайнятості та безробіття на ринку праці в Україні» від 15.11.2001 р. № 2809–ІІІ // Голос України. – 2001. – № 223. – 27 листопада.

369. Указ Президента України «Про Стратегію подолання бідності» від 15.08.2001 р. № 637/2001 // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 149. – 18 серпня.

370. Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо

підтримки розвитку соціальної сфери села» від 15.07.2002 р. № 640/2002 // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 138. – 31 липня.

371. Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян в процесі реформування аграрного сектора економіки» від 29.01.2001 р. № 62/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 5. – Ст. 38.

372. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян – власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» від 02.02.2002 р. № 92/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 6. – Ст. 239.

373. Указ Президента України «Про гарантування захисту економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян –пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай)» від 15.12.1998 р. № 1353/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 50. – Ст. 24.

374. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 р. № 1529/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 49. – Ст. 11.

375. Указ Президента України «Про захист прав власників земельних часток (паїв)» від 21.04.1998 р. № 332/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 16. – Ст. 590.

376. Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки на ринкових засадах» від 19.12.2000 р. № 1348/2000 // Голос України. – 2000. – № 248-249. – 27 грудня.

377. Указ Президента України «Питання Міністерства аграрної політики України» від 07.06.2000 р. № 772/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 23. – Ст. 933.

378. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2003–2004 роки» від 12.12.2002 р. № 1858 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 51. – Ст. 2293.

379. Постанова Кабінету Міністрів України «Про експертну грошову

оцінку земельних ділянок» від 11.10.2002 р. № 1531 // Урядовий кур'єр. – 2002. – №196. – 23 жовтня.

380. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження форм державного акта на право власності на земельну ділянку та державного акта на право постійного користування земельною ділянкою» від 02.04.2002 р. № 449 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 14. – Ст. 753.

381. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження форми сертифіката на право на земельну частку (пай) і зразка книги реєстрації сертифікатів на право на земельну частку (пай)» від 12.10.1995 р. № 801 // Зібрання Постанов Уряду України. – 1996. – № 2. – Ст. 63.

382. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження типового договору оренди землі» від 02.03.2003 р. № 220 // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 50. – 17 березня.

383. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку державної реєстрації договорів оренди землі» від 25.12.1998 р. № 2073 // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 16–17. – 28 січня.

384. Постанова Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки» від 28.02.2001 р. № 177 // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 46. – 15 березня.

385. Постанова Кабінету Міністрів України «Про проведення перерахунків обсягів натуральної та відробіткової форми плати за оренду земельної частки (паю) у грошову» від 23.04.1999 р. № 672 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 17.

386. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку реєстрації договорів оренди земельної частки (паю)» від 24.01.2000 р. № 119 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – Ст. 113.

387. Постанова Кабінету Міністрів України «Про перелік товарів, не дозволених для виплати заробітної плати натурою» від 03.04.1993 р. № 244 // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. – № 9. – Ст. 183.

388. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок компенсації працівникам втрати частини заробітної плати у зв'язку з порушенням термінів її виплати» від 20.12.1997 р. № 1427 // Офіційний вісник України. – 1997. – Число 52. – Ст. 50.

389. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Переліку виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня» від 21.02.2001 р. № 163 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 9. – 16 березня .

390. Наказ Державного комітету України по земельним ресурсам України «Про затвердження форми Типового договору оренди земельної частки (паю)» від 17.01.2000 р. № 5 : зареєстрований в Міністерстві юстиції України 23.02.2000 р. № 101 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 8.

391. Наказ Міністерства аграрної політики України «Про розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів» від 21.08.2000 р. № 168 [Електронний ресурс].– Режим доступу: [http/ www.liga.kiev.ua](http://www.liga.kiev.ua).

392. Наказ Міністерства аграрної політики України «Про заходи щодо поглиблення реформування аграрного сектору економіки в осінньо-зимовий період 2000–2001 рр. на виконання доручень Президента України від 18.09.2000 р. № 1–14/1129 та Кабінету Міністрів України від 19.09.2000 р. № 15568/2» від 28.09.2000 р. № 197 [Електронний ресурс].– Режим доступу: [http//www.liga.kiev.ua](http://www.liga.kiev.ua).

393. Наказ Міністерства аграрної політики України, Міністерства праці та соціальної політики України, Державного комітету України по земельних ресурсах, Української академії аграрних наук «Про усунення порушень законодавства при реформуванні аграрного сектору економіки, виявлених Генеральною прокуратурою України» від 25.07.2002 р. №206/336/128/60 [Електронний ресурс].– Режим доступу: [http/ www.liga.kiev.ua](http://www.liga.kiev.ua).

394. Наказ Міністерства аграрної політики України «Про затвердження примірних статутів сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу» від 26.06.2003 р. № 91 [Електронний ресурс].– Режим доступу:

<http://www.liga.kiev.ua>.

395. Наказ Міністерства аграрної політики України, Міністерства праці та соціальної політики України, Державного комітету статистики України, ЦК профспілки працівників АПК України «Про стан регулювання соціально-трудова відносин, погашення заборгованості із заробітної плати та першочергові заходи щодо підвищення рівня життя найманих працівників підприємств галузей агропромислового виробництва» від 31.10.2001 р. №329/460/434/П-6 // Информационно-правовая библиотека «Эксперт – Юрист».

396. Наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України «Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників» від 29.07.1993 р. № 58 : зареєстрований в Міністерстві юстиції України 17.09.1993 р. № 110 // Законодавство України про працю : зб. норматив. актів : у 3 кн. (Станом на 2.05.1999 р.) / [упоряд. і наук. ред. В. Вакуленко]. – К. : Істина, 1999. – Кн. 1. – С. 374–384.

397. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України «Про затвердження Рекомендацій щодо порядку надання працівникам з ненормованим робочим днем щорічної додаткової відпустки за особливий характер праці» від 10.10.1997 р. № 7 // Праця і зарплата. – 1997. – № 23.

398. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України «Рекомендації щодо визначення заробітної плати працюючих в залежності від особистого внеску працівника в кінцеві результати роботи підприємства» від 31.03.1999 р. № 44 // Праця і зарплата. – 1999. – № 11 (171).

399. Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Принципів корпоративного управління» від 11.12.2003 р. № 571 // Цінні папери України. – 2004. – 1 січня.

400. Постанова Першої конференції споживчої кооперації України «Про підвищення вимогливості до керівників кооперативних організацій і підприємств та посилення їх відповідальності за стан соціально-економічного

розвитку і збереження цілісності споживчої кооперації України» від 25.06.1997 р. № 1 : зареєстрована в Міністерстві юстиції України від 30.10.1997 р. № 519/2323 // Информационно-правовая библиотека «Эксперт – Юрист».

401. Висновок Міністерства юстиції України «Про скасування Рішення про державну реєстрацію «Положення про дисципліну працівників споживчої кооперації» від 12.10.2001 р. № 4 /13 : затвердженого Постановою Першої конференції споживчої кооперації України від 25.06.1997 р. №1 // Информационно-правовая библиотека « Эксперт – Юрист».

402. Лист Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства аграрної політики України, Центрального комітету профспілки працівників агропромислового комплексу України «Про форми погашення заборгованості із виплати заробітної плати працівникам сільськогосподарських підприємств» від 17.04.2001 р. № 03–3/1683–010–1 // Праця і зарплата. – 2001. – № 18.

403. Лист Державного комітету України по земельних ресурсах від 09.01.2003 р. № 14–17–2–С1766/73 // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 26. – 11 лютого.

404. Лист Міністерства економіки України «Щодо сплати земельного податку власниками сертифіката земельної частки (паю)» від 06.07.2000 р. № 37–30/2453–10 // Налоговый, банковский, таможенный КОНСУЛЬТАНТ. – 2000. – № 37. – 12 вересня.

405. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про внесення змін і доповнень у деякі постанови Пленуму Верховного Суду України у цивільних справах» від 25.05.1998 р. № 15 // Вісник Верховного Суду України. – 1998. – № 3. – С.24–31.

406. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.12.1996 р. № 9 // Право України. – 1996. – № 12. – С. 91–94.

407. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику

застосування судами законодавства про оплату праці» від 24.12.1999 р. № 13 // Кодекс законів про працю з постатейними матеріалами. За станом законодавства та постанов Пленуму ВСУ на 1 серпня 2000 року / [відп. ред. О.П. Товстенко]. – К. : Юрінком–Інтер, 2000. – С. 899–900.

408. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України. (Витяг) від 17.01.2001 р. // Рішення Верховного Суду України : щорічник. – 2002. – С. 62–64.

409. Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір: концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 100. – 4 червня. – С. 5–12.

410. Методичні рекомендації по приватизації майна колективних сільськогосподарських підприємств : розроблені Міністерством сільського господарства і продовольства України, УААН, Інститутом аграрної економіки УААН, Інститутом економіки АН України від 02.10.1992 р. // Информационно-правовая библиотека «Эксперт–Юрист».

411. Галузева угода між Міністерством аграрної політики України, галузевими об'єднаннями підприємств та Профспілкою працівників агропромислового комплексу України на 2003–2004 роки. – К. : Міністерство аграрної політики України, 2003. – 42 с.

412. Проект Трудового кодексу України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30947.

413. Закон СССР «О кооперации в СССР» от 26.05.1988 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1988. – № 22. – Ст. 355.

414. Примірний статут колгоспу : прийнятий IV Всесоюзним з'їздом колгоспників від 25 березня 1988 р. – К. : Урожай, 1988. – 43 с.

415. Примерный устав колхоза : принятый III Всесоюзным съездом колхозников от 27 ноября 1969 г. и утвержден Постановлением ЦК КПСС и СМ СССР от 28 октября 1969 г. № 910. – М. : Колос, 1969. – 40 с.

416. Примерный устав сельскохозяйственной артели : принятый Вторым

съездом колхозников-ударников от 17 февраля 1935 г. и утвержден СНК СССР и ЦК ВКП (б). – Омск : Омское областное государственное издательство, 1950. – 31 с.

417. Постановление Временного правительства «О кооперативных товариществах и их союзах» от 20.03.1917 г. // Сб. Постановлений и Декретов по кооперации. С введением, составленным юридическим отделом Совета Всероссийских Кооперативных Съездов. – М. : СВКС, 1919. – С. 23–38.

418. Рекомендации по оплате труда в колхозах Украинской ССР. – К. : Урожай, 1986. – 366 с.

419. Постанова Ради Міністрів СРСР «Про режим робочого часу робітників радгоспів та інших державних підприємств сільського господарства» від 24.05.1962 р. № 475 // СП СРСР. – 1962. – № 8. – Ст. 80.

420. Примірні правила внутрішнього розпорядку колгоспу : затверджені Союзною Радою колгоспів 31 березня 1982 р., схвалені колегією Міністерства сільського господарства СРСР 8 червня 1982 р., погоджені з ЦК профспілки працівників сільського господарства 30 березня 1982 р., із змінами і доповненнями, внесеними Союзною Радою колгоспів 13 грудня 1983 р. // Довідник голови колгоспу / [за ред. І.І. Ємця]. – К. : Урожай, 1987. – С. 18–27.

421. Положение об аттестации механизаторов колхозов, совхозов, организаций водохозяйственного строительства и других сельскохозяйственных предприятий и организаций : утвержденное Минсельхозом СССР, Минводхозом СССР, Госком профтехобразования СССР по согласованию с ЦК профсоюза рабочих и служащих сельского хозяйства и заготовок и Всесоюзным объединением «Союзсельхозтехника» 9 января 1962 г. // Оплата праці в сільськогосподарському виробництві / [за ред. Ю.Я. Лузана]. – К. : Міністерство аграрної політики України, Науково-дослідний центр нормативів праці, 2000. – С. 351–362.

422. Положение о порядке присвоения званий «Мастер орошения I класса» и «Мастер орошения II класса», работникам, занятым на поливе сельскохозяйственных культур : утвержденное Минсельхозом СССР и

Минводхозом СССР 30 декабря 1976 г., по согласованию с Госкомтрудом СССР и ВЦСПС 31 декабря 1976 г. // Оплата праці в сільськогосподарському виробництві / [за ред. Ю.Я. Лузана]. – К. : Міністерство аграрної політики України, Науково-дослідний центр нормативів праці, 2000. – С. 363–371.

423. Положение о порядке присвоения званий «Мастер растениеводства» (I, II и III классов) работникам, занятым на немеханизированных работах в растениеводстве : утвержденное Минсельхозом СССР, Минводхозом СССР, Минпищепромом СССР и ВЦСПС 13 мая 1981 г. № 252–10/1023 // Оплата праці в сільськогосподарському виробництві / [за ред. Ю.Я. Лузана]. – К. : Міністерство аграрної політики України, Науково-дослідний центр нормативів праці, 2000. – С.371–378.

424. Положение о порядке присвоения званий «Мастер животноводства» I, II, III классов, работникам, занятым на немеханизированных работах в животноводстве :утвержденное приказом Минсельхоза СССР от 2 августа 1968 г. № 181 по согласованию с ЦК профсоюза рабочих и служащих сельского хозяйства и заготовок 30 июля 1968 г. // Оплата праці в сільськогосподарському виробництві / [за ред. Ю.Я. Лузана]. – К. : Міністерство аграрної політики України, Науково-дослідний центр нормативів праці, 2000. – С. 427–436.

425. Гражданский кодекс Российской Федерации. Части первая, вторая и третья. – М. : ТК Велби, 2003. – 448 с.

426. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07.12.1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by>.

427. Закон Российской Федерации «О производственных кооперативах» от 08.05.1996 г. // СЗ РФ. – 1996. – № 20. – Ст. 2321.

428. Закон Российской Федерации «О сельскохозяйственной кооперации» от 08.12.1995 г. // СЗ РФ. – 1995. – № 50. – Ст. 4870.

429. Указ Президента Республики Беларусь «О некоторых вопросах организационно-правового обеспечения деятельности колхозов» от 02.02.2001 г. № 49 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by>.

**СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ВИРОБНИЧИЙ КООПЕРАТИВ
«ВІЛЬНЯНСЬК»
ВІЛЬНЯНСЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**

ДОВІДКА

№ 24 від 01 жовтня 2010 року

**про впровадження результатів досліджень здобувача Інституту права
імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету
Білеки Аліни Анатоліївни
з теми «Локальні нормативно-правові акти
сільськогосподарських кооперативів»**

Окремі результати та пропозиції автора дисертаційної роботи «Локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських кооперативів» (спеціальність 12.00.06. – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право) Білеки Аліни Анатоліївни знайшли практичне застосування у сільськогосподарському виробничому кооперативі «Вільнянськ», що дозволило вдосконалити локальну правотворчість на підприємстві.

При безпосередній участі Білеки Аліни Анатоліївни окремі висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертації, були використані для підготовки й удосконалення Статуту та Правил внутрішнього розпорядку підприємства, а також інших актів з питань регулювання внутрішньокооперативної діяльності.

Використання одержаних результатів дало змогу покращити комплекс організаційних, правових заходів, спрямованих на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, зростання продуктивності та поліпшення умов праці у сільськогосподарському виробничому кооперативі «Вільнянськ».

Голова сільськогосподарського
виробничого кооперативу «Вільнянськ»

О.Т. Ларченко

КЛАСИЧНИЙ
ПРИВАТНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Україна, 69002 тел. (061) 764-57-15
м. Запоріжжя, (0612) 63-99-73
Жуковського, 70 "Б" факс (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

CLASSIC
PRIVATE
UNIVERSITY

70 "B", Zhukovskogo st., tel. (061) 764-57-15
69002 Zaporizhzhia, (0612) 63-99-73
UKRAINE fax (061) 764-57-15
(061) 220-10-02

№ 13-10

"01" жовтня 2010 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача Класичного приватного університету
Білеки Аліни Анатоліївни на напрямом
«Локальні нормативно-правові акти сільськогосподарських кооперативів»

Теоретичні розробки, науково-практичні положення та висновки дисертаційного дослідження з проблем локальних нормативно-правових актів сільськогосподарських кооперативів, розроблені Білекою Аліною Анатоліївною, знайшли застосування в межах наукової теми Класичного приватного університету «Планування, прогнозування та державне регулювання мікро – та макроекономічних процесів» (номер державної реєстрації № 0102U003195). У рамках виконаної теми особисто здобувачем було проведено дослідження впливу ринкових відносин в економіці України на розвиток локального правового регулювання у сільськогосподарських кооперативах, а також з'ясовано поняття та юридичну природу основних локальних нормативно-правових актів сільськогосподарського кооперативу – Статуту та Правил внутрішнього розпорядку.

Рекомендації автора запроваджені у навчальний процес та знайшли відображення при викладанні та при підготовці навчально-методичної літератури з курсів «Земельне право», «Аграрне право» для студентів за напрямом «Право».

Проректор з наукової роботи

А. О. Моняєнко